

**1839-1908 YILLARI ARASINDAKİ TÜRKÇE EĞİTİMİ VE
ÖĞRETİMİ ÇALIŞMALARINDA ALAN
TERMINOLOJİSİ**

Erhan ERKUŞ
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Prof.Dr. Abdurrahman GÜZEL
Eylül, 2014
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**1839-1908 YILLARI ARASINDAKİ TÜRKÇE EĞİTİMİ
VE ÖĞRETİMİ ÇALIŞMALARINDA ALAN
TERMİNOLOJİSİ**

Hazırlayan
Erhan ERKUŞ

Danışman
Prof.Dr. Abdurrahman GÜZEL

AFYONKARAHİSAR 2014

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “1839-1908 Yılları Arasındaki Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Çalışmalarında Alan Terminolojisi” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

11/09/2014

Erhan ERKUŞ

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI

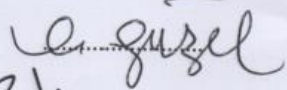
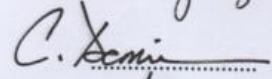

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL

Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Celal DEMİR

: Yrd. Doç. Dr. Bayram ÇETİNKAYA

İmza

Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Erhan ERKUŞ'un "1839-1908 Yılları Arasındaki Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Çalışmalarında Alan Terminolojisi" başlıklı tezi, 11.09.2014 günü saat 10:00'da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Selçuk AKÇAY
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

**1839-1908 YILLARI ARASINDAKİ TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ
ÇALIŞMALARINDA ALAN TERMİNOLOJİSİ**

Erhan ERKUŞ

**AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI**

Haziran 2014

Tez Danışmanı: Prof.Dr. Abdurrahman GÜZEL

Ana dil eğitim-öğretiminde, dilin temel kurallarının öğretildiği dil bilgisi öğretimi önemli bir yer tutmaktadır. Dil bilgisi, temel dil becerilerinin yanında, ana dilin daha doğru ve daha işlevsel kullanılmasını sağlayan genel dil kurallarıdır. Ana dilin verimli kullanılmasında dil bilgisine ait kuralların doğru ve eksiksiz bilinmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada, dil bilgisi öğretiminin temeli konumundaki terimler üzerinde inceleme yapılmıştır. İlk olarak terim ve terminoloji kavramlarına değinildikten sonra, bu kavramların ana dili eğitim-öğretimindeki öneminden ve Türkçe eğitiminde karşılaşılan terim sorunlarından bahsedilmiştir. Diğer bölümde ise Tanzimat öncesi ve Tanzimat Dönemi Türkçe eğitim-öğretimi konusu incelenmiş, bu dönemdeki eğitim kurumlarında ana dil eğitiminin nasıl ve hangi dersler üzerinden yapıldığı açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise 1839-1908 yılları arasında yazılmış olan gramer kitaplarından bir terimler sözlüğü oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dil bilgisi, Terim, Ana dil eğitimi, Tanzimat Dönemi.

ABSTRACT

**FIELD TERMINOLOGY IN TURKISH EDUCATION AND INSTRUCTION
ACTIVITIES DURING 1839-1908 PERIOD**

Erhan ERKUŞ

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE of SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT of TURKISH EDUCATION**

June 2014

Advisor: Prof.Dr. Abdurrahman GÜZEL

In native language education, grammar education in which basic rules of language are taught plays an important role. Grammar, together with basic linguistic skills, consists of more correct and functional use of native language. In order to speak native language effectively, rules of grammar should be known correctly and thoroughly.

In this study, an analysis on basic terms forming the basis of grammar education was conducted. Initially referring to notions of term and terminology, importance of these concepts in education of native language and terminological issues found in education of Turkish Language were considered. In the following chapter, the issue of Turkish education before and during Reformation Period was analyzed, and an attempt was made to explain how and over which lessons the education of Turkish Language was conducted during this period. In the final chapter of the study, a glossary of terms was prepared by means of selecting grammar books written during 1839-1908 period.

Keywords: Grammar, Term, Native Language Pedagogy, Ottoman Reformation Period.

ÖN SÖZ

Ana dil eğitimi tarihinde ilk dil bilgisi kitabı, Kaşgarlı Mahmut'un kayıp olan eseri Cevâhirü'n-Nahv fî Lügat'it-Türk'tür. Elimizde bulunan en eski gramer kitabı ise Bergamalı Kadri'nin Müyessiretü'l-Ulûm adlı eseridir. Türkçenin kurallarının yazılması, bu konuda gramer kitaplarının hazırlanması hususundaki ilk ve önemli çalışmalarsa Tanzimat ile başlamıştır. Bu döneme kadar Türkçe eğitimi gerekli ilgiyi görmemiş, ana dilin eğitim kurumlarında ayrı bir ders olarak okutulması düşünülmemiştir. Tanzimat'la beraber dil eğitimine bakış açısı da değişmiş, Türkçe öğretimi müstakil ders olarak müfredatlarda yer almaya başlamıştır.

Bugün hâlâ Türkçe eğitim-öğretiminde aşılmayı bekleyen terim sorununun çözümü için geçmişe yönelik literatür taraması yapacaklara kolaylık sağlamak amacıyla hazırladığımız çalışmada, Tanzimat Dönemi'nden başlayarak 69 yıllık süreç içerisindeki gramer kitapları taranmıştır.

Çalışmam sürecinde bilgi ve tecrübesiyle yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL'e, yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyerek bana zaman ayıran kıymetli hocam Doç.Dr. Celal DEMİR'e, akademik anlamdaki teorik ve teknik bilgisini paylaşmaktan çekinmeyen Araştırma Görevlisi Ahmet YAMAÇ'a, her konudaki yardım ve desteği nedeniyle kıymetli eşim Esra ERKUŞ'a candan teşekkürlerimi sunarım.

Erhan ERKUŞ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

YEMİN METNİ	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	iii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	x
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇE EĞİTİMİNDE TERMİNOLOJİNİN ÖNEMİ ve KARŞILAŞILAN SORUNLAR

1. TERİM VE TERMİNOLOJİ KAVRAMLARI	9
2. ANA DİLİ EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİNDE TERMİNOLOJİNİN ÖNEMİ..	12
3. TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİNDE TERMİNOLOJİ SORUNU.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ ÖNCESİ VE TANZİMAT DÖNEMİNDE TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

1. TANZİMAT DÖNEMİ ÖNCESİ TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ.....	26
1.1. TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BULUNAN EĞİTİM KURUMLARI.....	29
1.1.1. Sıbyan Mektepleri.....	30
1.1.2. Enderun Mektebi	31
1.1.3. Medreseler	32
1.1.4. Askerî Okullar.....	35
2. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ.....	37
2. 1. TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİM KURUMLARI VE ANA DİL EĞİTİMİ ..	41

2.1.1.Sıbyan Mektepleri.....	42
2.1.2. Rüşdiyeler	45
2.1.3.İdadiler.....	48
2.1.4. Sultânîler.....	50
2.1.5.Dârü'l-Mu'allimin-Dârü'l-Muallimât	51
2.1.6.Dârü'lfünûn	53
3. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRKÇE EĞİTİMİNE DAİR GENEL BİR BAKIŞ	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1839-1908 YILLARI ARASINDA YAZILMIŞ GRAMER KİTAPLARINDAKİ DİL BİLGİSİ TERİMLERİ

1.İNCELENEN ESERLER	58
1.1.İLM-İ SARF-I TÜRKÎ	58
1.2.İKİNCİ SENEYE MAHSUS MUFASSAL YENİ SARF-I OSMANÎ	58
1.3.KAVÂİD-İ İMLÂ VE TAHRİR	59
1.4. KAVÂİD-İ LİSÂN-I TÜRKÎ (HALİT ZİYA UŞAKLIGİL)	59
1.5. KAVÂİD-İ LİSÂN-I TÜRKÎ (TÂHİR KENAN)	61
1.6.KAVÂİD-İ OSMANİYYE.....	62
1.7.MEDHAL-İ KAVÂİD	63
1.8.MÜKEMMEL OSMANLI SARFI.....	64
1.9.NAHV-İ OSMANÎ.....	64
1.10. NEV-USÛL SARF-I TÜRKÎ	65
1.11. SARF-I OSMANÎ.....	65
1.12. TERTİB-İ CEDİD KAVÂİD-İ OSMÂNİYYE.....	66
1.13. TÜRKÇE SARF VE NAHİV	66
2.TESPİT EDİLEN TERİMLER	68
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	175
KAYNAKÇA	178

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Yardımcı Ses Teriminin Farklı Kullanımları	23
Tablo 2. Terimlerin Türkçe, İngilizce ve Fransızcadaki Karşılıkları	24
Tablo 3. Klâsik Osmanlı Medreselerinin Dereceleri, Ders Kitapları, Bilim Adamları ve Müderrislerinin Maaşı	33
Tablo 4. Mühendishane-i Berr-i Hümâyûn'un Kuruluşundaki Ders Programı.....	36
Tablo 5. 1873-1890 Tarihleri Arası Dört Yıllık Sıbyan Mekteplerinin Ders Programı	44
Tablo 6. Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye'ye Ait Ders Programı.....	46
Tablo 7. Mekteb-i Maarif-i Adlî'ye Ait Ders Programı	47
Tablo 8. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesine Göre Darülfünûn Şubeleri ve Dersleri	54

KISALTMALAR DİZİNİ

Bk.	: Bakınız
H.Z.U.	: Halit Ziya UŞAKLIGİL (Kavā' id-i Lisān-ı Türkî)
İ.S.M.M.Y.S.O.	: İkinci Seneye Mahsus Mufassal Yeni Sarf-ı 'Oşmānî
İ.S.T.	: İlm-i Sarf-ı Türkî
K.İ.T.	: Kavā' id-i İmlā ve Tahrir
K.L.T.	: Kavā' id-i Lisān-ı Türkî
K.O.	: Kavā' id-i 'Oşmāniyye
M.K.	: Medhal-i Kavā' id
M.O.S.	: Mükemmel 'Oşmānlı Sarfı
N.O.	: Nahv-i 'Oşmānî
N.U.S.T.	: Nev' Usul Sarf-ı Türkî
S.O.	: Sarf-i 'Oşmānî
s.	: Sayfa
T.C.K.O.	: Tertîb-i Cedîd Kavā' id-i 'Oşmāniyye
TDK	: Türk Dil Kurumu
T.S.N.	: Türkçe Sarf ve Nahiv

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ا (ā)	a, ā	ص	ş
ا (ā)	a, e, ı, i, u, ü	ض	ž, đ
ب	b, p	ط	ṭ
پ	p	ظ	ẓ
ت	t	ع	ʿ
ث	ṯ	غ	ğ
ج	c, ç	ف	f
چ	ç	ق	q
ح	ḥ	ك	k, g, (ñ)
خ	ḫ	ك	ñ
د	d	ل	l
ذ	ẓ, ḏ	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, u, ū, ü, o, ö
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	لا	la, lā
ش	ş	ی	y, ı, i, ī
		ء	ʾ

GİRİŞ

“İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban” (Türkçe Sözlük, 2005: 526) şeklinde tarif edilen dil, içinde bulundukları bakımından çok daha fazla önem taşımaktadır. En basit görevi anlaşmak olan dilin; insan topluluklarını millet yapmak, yüzyıllar boyunca oluşan kültürü önceki nesillerden sonrakilere taşımak, dönemine göre diğerlerinden daha yüksek kültür olarak kabul edilen medeniyete giden kapıları açmak gibi sosyokültürel birtakım görevleri de bulunmaktadır.

Türk dili tarihsel süreç içerisinde bazı önemli sorunlarla karşı karşıya kalmışsa da yüzyıllar boyunca konuşulmuş ve yeryüzündeki diller arasında en önemlilerden biri olma özelliğini korumuştur. Bu özelliğini korumasında “kendine has kuralları olan, köklü ve sağlam bir dil” (Demirkol, 2007: 1) olmasının önemi büyüktür. Bu özellikleriyle ilgisizliğe direnmiş olan Türk dili, belki yine bu özellikleri sayesinde Türk milletinin yüzyıllar boyunca tarih sahnesinde yer almasına yardımcı olmuştur. “Çünkü dil, fertlerin azmi, gücü, millî şuuru, millî hafızasıdır”(Güzel, 2010: 19).

Türk dili, kendine has kuralları ile birçok dilbilimciyi kendisine hayran bırakmıştır. Baranoğlu'nun (2005: 21) Johan Vandewalle'den aktardığına göre:

“Yıllar boyunca Türkçenin kurallar sisteminin işleyişini inceledikçe, satranç oyununa olan yakınlığının daha çok farkına varıyorum. Satrançta kurallar mantıklı, basit ve az sayıda. Çok kısa bir zaman içerisinde öğrenilebilir. Temeldeki bu kolaylığa rağmen satranç oynayan kişi, hayatı boyunca sıkılmaz. Oynama imkânları sınırsızdır. Dünya şampiyonluğunu kazanmak için olağanüstü yetenek ve beceri lâzım. Bütün bu nedenlerle satranç oyununun ideal bir oyun olduğunu söyleyebiliriz. Aynı durumun Türkçe dil bilgisi sisteminde bulunması, bence Türk dilinin en büyüğü özelliğidir” (Baranoğlu, 2005:21).

demidir.

Vargelen'nin (2012: 91) Alman dilbilimci Max Müller'den aktardığına göre ise:

“Türkçenin bir gramer kitabını okumak bu dili öğrenmek niyetinde olmayanlar için bile bir zevktir. Türlü gramer kurallarının belirlenmesindeki ustalık, isim ve fiil çekimlerindeki düzenlilik, bütün dil yapısındaki saydamlık, kolayca anlaşılabilirlik vasfı, insan zekâsının dil aracı ile beliren üstün gücünü kavrayabilenlerde hayranlık uyandırır. Türk dilindeki duygu ve düşüncenin en ince ayrıntılarını belirtebilme ve ses ve şekil öğelerini baştan sona değin düzenli ve uyumlu olan bir sisteme göre birbirleriyle bağdaştırıp bir araya getirme gücü, insan zekâsının dilde gerçekleşmiş bir başarısı olarak belirir” (Vargelen,2012: 91).

diyerek Türkçenin yapısına olan hayranlığını ifade etmiştir.

Sınırları genişleyen diller, komşu oldukları ya da herhangi bir sebepten dolayı etkileşimde buldukları dillerden ister istemez birtakım kelime alışverişi içine girmektedir. Özellikle coğrafi ve siyasî etki olarak genişleyen dillerin bu alışverişleri, bir noktaya kadar zaruri ve kabul edilebilir görülmektedir. Ancak yine de bu alışverişin bir sınırı, bir ölçüsü bulunmalıdır. Alınan kelimeler, ana dilin kuralları çerçevesinde özümsemeli, öğütülmelidir. Banarlı, *Türkçenin Sırları* (2007) adlı kitabında bu konu hakkında şunları söylemiştir:

“İmparatorluk dilleri, milletlerin hâkim oldukları topraklardan vergi alır, bağ alır, mahsûl toplar gibi, kelime de alırlar. Hem bu alışın ölçüsü de yoktur. Kendilerine lâzım olduğu kadar veya canları istediği kadar alabilirler.

Bir taraftan kendi kültür, sanat ve iktidarlarını bu ülkelere yayar; dünyanın dört bucağında kendi hükümlerinin geçtiğini görüp kendi dillerinin konuşulduğunu duymanın; kendi bayraklarının dalgalandığını görmenin hazzını, gururunu tadarlar.

Öte yandan, aynı ülkelerden derledikleri lüzümlü kelimeleri kendi dillerinin gramerine, estetiğine ve fonetiğine göre millileştirerek kendi kelimeleri yaparlar”(Banarlı, 2007: 22).

Günümüzde kültür etkileşimlerinin en sık yaşandığı alan, bilimdir. “Bilim, insanlığa yaşamın her alanında kullanılabilecek gelişmeler sunmaktadır”(Yumru, 2010: 10). Günümüz dünyasının vazgeçilmezi ve en büyük uğraşı olan bilim dallarında, insanların her anlamda yaşamını kolaylaştırmak ve geliştirmek adına çalışmalar yapılmakta, yeni ve işlevsel gelişmeler görülmektedir. Yaşanan bu gelişmeler doğrutusunda ortaya konan düşünce veya ürünler, millî olmaktan ziyade evrensel özellik taşımaktadırlar. “Uluslar arası bir nitelik taşıyan bilim ise, bütün insanlığın ortak malıdır. Nerede üretilirse üretilsin, gelişmiş ülkeler başta olmak üzere, er geç, bütün dünyaya yayılır”(Deligönül, 1982: 23). Asıl sorun, uluslararası nitelik kazanan kavramların kazanacağı millî kimlikte ortaya çıkmaktadır. “Bilgiyi, teknolojiyi üreten her ülke o ürünü kendi dilinde adlandırır”(Yumru, 2010: 10). Kendi diliyle adlandırdığı, bilimin ve teknolojinin ürünü olarak ortaya çıkan kelime ve kavramlar neticesinde ise, bir ülkenin bilim dili oluşmaktadır.

“Bilim dili, en basit tanımı ile bir dilin genel kültür dilinden az çok ayrılan, çeşitli bilim dallarının, teknik ve sanat alanlarının gerekli kıldığı söz varlığını, üslup ve anlatım özelliklerini ve terim ihtiyacını karşılayabilen bir dil demektir” (Korkmaz, 2001). “Bilim dili; en genel anlamda bilimi oluşturan veri ve bilgileri aktarmak için

kullanılan, bilim dalları ile ilgili özel kavramları taşıyan sözcük ve terimlerden oluşan dildir”(Saritosun, 1994). Milletlerin ürettikleri teknolojik buluşlar, felsefi düşünceler, sanata ait yöntem ve akımlar bilim dili ile diğer toplumlara aktarılmaktadır. Bu aktarım esnasında da her millet kendi buluş ya da keşfini, doğaldır ki, kendi dili ile adlandıracaktır. Bu da diğer milletlerin bu kavramlarla karşılaşmasına neden olacaktır. Bundan sonra ise tercih ya karşılaşılan kavramları olduğu gibi almak veya ses benzerliği ile kelime türetmek ya da kendi dilinin imkânlarıyla karşılık bulmak şeklinde olacaktır. Bilim dilini oluşturmuş milletler karşılaştıkları yabancı kavramlara kendi dillerine uygun bir karşılık ararken, çeşitli nedenlerden dolayı bilim dili oluşmamış toplumlar, doğrudan aldıkları gibi kullanmayı tercih edecektir. Bu durum kendi dillerine vurulacak bir darbe daha anlamına gelmektedir.

Toplumların kendi bilim dillerinin olması, kendi kelimeleriyle bilim yapabilmesi için ana dillerinin birtakım özellikler taşıması gerekmektedir. Gündoğan (1997) bu özellikleri şöyle sıralamıştır:

- “1- Bir dilin (söz konusu olan sembolik ya da bir üst dil değil, doğal dildir) bilim dili olabilmesi için öncelikle o dilin eğitim-öğretim dili olması gerekir.
- 2- Dil, soyut düşünüşe yatkın olmalı ve varlığa nüfuz etmede zengin çağrışımlar uyandıran kelimelere sahip olmalıdır.
- 3- İnsan zihninin düşünmesine elverişli olmalı ve düşünceyi ifade edişte zorlanmamalıdır.
- 4- Gelişmeye, zenginleşmeye uygun olmalı ve bilim ve teknoloji alanındaki yeniliklere karşılıklar üretebilmelidir.
- 5- Bilim ve tefekkür yapabilecek bir terminolojiye sahip olmalı ve bu terminoloji kendini yenileyebilmelidir” (Gündoğan, 1997: 7).

Vargelen (2012) ise bilim dili olmanın koşulu olarak, kültür dili olabilmeyi göstermiştir. Korkmaz (2001) bu konuda şunları ifade etmiştir:

“Bir dilin bilim dili olma niteliğini taşıması öncelikle kültür dili olma özelliğini taşımasına bağlıdır. Bir dilin kültür dili niteliğine ulaşabilmesi de o dili konuşan ulusun tarih boyunca biriktirdiği kültür değerlerinin dile aktarılmasına, dolayısıyla dilin eskiliğine, yapı ve işleyişindeki olanaklara ve tarihî gelişme şartlarının doğurduğu sonuçlara bağlıdır” (Korkmaz, 2001: 11).

Yukarıdaki bilim dili olma şartları incelendiğinde, Türkçenin bu koşulların hepsine haiz olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. “Bugün Türk dili Sibiryadan, Hint Okyanusu’na, Balkanlar’dan, Moğolistan’a, Adriyatik’ten, Çin’e kadar iki yüz milyonun üzerinde kişinin konuştuğu, tarihsel derinliğe ve coğrafi genişliğe sahip bir

dildir”(Korkmaz, 2001: 12). Bu kadar büyük bir coğrafyaya yayılmış olan Türk dilinin tarihî serüveni, çok eskilere dayanmaktadır. Yayıldığı bu geniş coğrafya ve tarihî dönemler içerisinde türlü devletlerin ve hatta imparatorlukların dili olan Türkçe, sağlam ve köklü bir kültürün de taşıyıcısı olmuştur. Ayrıca bugün bilinen ilk yazılı eserler olan ve M.S. VIII. yüzyıl başlarında yazılan “Orhun Kitabeleri”ndeki dilin işlenmiş, edebî bir dil olduğu hakkındaki genel kanı da Türkçenin bir kültür dili olduğunu ispatlar niteliktedir. İlk eserler olan Divan-u Lügati’t-Türk ve Kutadgu Bilig’de o dönemde “...Türkçenin bilimsel çalışmalarda gücünü göstermiş, etkileri çağları aşır, günümüze kadar uzanmıştır “(Vargelen, 2012: 90).

Yapı bakımında konuya bakıldığında, Türkçenin dünya üzerindeki diller arasında kelime üretme açısından en elverişlilerden biri olduğu söylenebilir. Türkçe, “...adeta bir matematikçi tarafından düzenlenmiş gibi, kesin ve seçik, kendi kendini içinden türetebilen her yeni konuya yetişebilen her Türk’ün kolayca anlayabileceği yeni türeyen sözleri ile işlendikçe zenginleşen bir dildir” (Sinanoğlu, 2002: 54). “Özellikle sözcük yapım eklerinin sayısı hiçbir dilde görülemeyecek kadar çoktur ve üretmeye son derece elverişli bir dildir” (Sarıtosun, 1994). Korkmaz (2001) yeni kelime türetmeyle ilgili olarak şunları söylemiştir: “Söz gelişi bil- gibi bir fiil kökünden bil-in- diye ikinci bir fiil gövdesi, buna da yeni bir ek eklenerek bil-in-ç ismi türetilebilir. Bilinç ismine dayanılarak bilinç+le-n-, bilinç+siz+len- , bilinç+siz+leş- gibi her biri başka bir anlam veya işleve karşılık olan yeni türetmeler de yapılabilir” (Korkmaz, 2001: 13). Bu üretme bolluğu Türkçenin yapısal özelliğinden kaynaklanmaktadır. “Bu özelliği Fransızca, Almanca, İngilizce gibi dillerde bulmak olası değildir” (Çelebi, 2006: 298).

Türkçenin bilim dili olmak için hiçbir eksiği bulunmamaktadır; fakat önünde aşılması gereken bazı engeller vardır. Bu engellerden ilki, belki de en mühimi Türkçeye karşı ezeli olan ilgisizliktir. Türk dili çeşitli sebepler(dinî, siyasî, ekonomik) nedeniyle genellikle ikinci planda tutulmuş, hak ettiği ilgiyi görememiştir. Selçuklular ve Beylikler Dönemi’nde bu ilgisizlik daha da artmış ve hatta bazı müdahaleler gerekli görülmüştür. Karamanoğlu Mehmet Bey’in yayımlanmış olduğu meşhur ferman, O çağda Türkçenin durumunu bize ispatlar niteliktedir: “Şimden gerü divânda, dergâhta, bârigâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır” (Görkem, 2001: 5). Bu ferman devlette

Arapça ve Farsçanın etkisini bir nebze olsun azaltabilmek amacıyla okutulmuştur. Aynı dönemdeki ilgisizliğin bir şahidi olan Aşık Paşa, Garib- Nâme'sinde XIV. yüzyılda Türkçenin içinde bulunduğu durumu şöyle belirtmiştir:

“Türk diline kimsene bakmaz-ıdı

Türklere hergiz gönül akmaz-ıdı

Türk dahı bilmez-ıdı ol dilleri

İnce yolu ol ulu menzilleri” (Yavuz, 2000: 533).

Osmanlı Devleti döneminde de bu durum aynı şekilde sürmüştür. Genişleyen coğrafyayla beraber birçok ulusla kültür ve dil alışverişi yaşanmıştır. İslam dininin devletin resmî dini olması ve İslam dilinin Arapça olması bu dilin etkisinin artmasına neden olmuştur. Arapça ve Farsçadan dilimize karşı bir akın oluşmuş; bilim, sanat ve siyasette kullanılan dil, sadece bu dillerle yapılır hâle gelmiştir. Bunun yanında, bir süre sonra Arapça ve Farsçadan sadece kelimelerin değil, dil bilgisi kurallarının da dilimize yerleşmeye başladığı görülmektedir. Türkçe için esas tehlike ise bu noktada başlamıştır. Bunun sonucunun dilde yozlaşma olduğunu belirten Korkmaz (2001), bu konudaki fikirlerini şu şekilde belirtmiştir:

“Eğer bir yabancı dilin yerli dil üzerindeki etkisi sınırlı ve ölçülü olmaktan çıkarak, bir akın hâlinde onu yıpratacak düzeye ulaşırsa o zaman yabancı dil yerli dilin iç yapısını zorlamaya başlar. Bu zorlama bir süre sonra dilin kendi olağan yaşama ve gelişme koşullarına bağlı iç yapısındaki işleme ve gelişme düzenini bozarak onu tıkanıklığa sürükler, kendi benliğinden kopararak yozlaşma tehlikesiyle karşı karşıya getirir” (Korkmaz, 2001: 15).

Osmanlı aydınlarının son dönemlerde Batıya karşı olan ilgi ve ilişkilerinin artmasıyla dilimiz, o ülkelerin dilleri karşısında ikinci tercih durumuna düşmüş ve bu durum günümüzde –maalesef- hâlâ aynı şekilde devam etmektedir. Bugün, özellikle gençlerimizin birçoğunun günlük konuşmalarının arasına yabancı kelime sokma çabaları ya da garip tamlamalar yapmaları bu devamlı hastalığın sürdüğünün göstergesidir.

Türkçenin bilim dili olabilmesi yolundaki önemli engellerden biri de yabancı dille eğitim verme arzusudur. Bugün ülkemizin önde gelen üniversitelerinin bazıları, ya tamamen ya da bazı fakültelerinde bu yolu tercih etmektedir. Bu üniversite ve

fakültelerden mezun olanların, diğere öğrencilere göre daha donanımlı ve bilgili olduğu düşüncesi de çoğu kimsede hâkimdir. Bu tip düşünceler en başından beri bahsedilegelen dil karmaşasının, Türk diline karşı olan anlamsız küçümsemenin tezahürüdür. İnsan, en rahat kendi diliyle düşünür, düşündüklerini de yine en rahat kendi diliyle ifade edebilir. Öğrenme ve öğretim süreçlerinin en rahatı da yine kendi diliyle gerçekleştirilebilir. Herhangi bir akademik dalda öğrenim alan öğrencinin, o ilmin derinliklerine inmek yerine anlatılanın çevirisini yapmakla vakit harcayarak ne kadar başarılı olabileceği muammadır.

Türkçenin bilim dili olması için yapılan çalışmalar da yok değildir. Temeli Tanzimat'ta başlayan terim çalışmaları bunun örneğidir. Zira terimlerin Türkçeleştirilmesi, Türkçenin bilim dili olmasını sağlamanın dışında, ülkemizde artık bilimin üretilebilir bir hâle gelmesini de kolaylaştıracaktır. Kendi diliyle bilim yapan bir ülkede bilim insanlarıyla halk arasındaki mesafe azalacak, iki taraf birbirini daha rahat ve kolay anlayacaktır. Bilimin herkes tarafından anlaşılması, daha uğraşılır hâle gelmesi de bilimsel gelişimin hızlanmasına neden olacaktır. Bu nedenle terimlerin Türkçeleştirilmesi bu hususta elzem bir önem taşımaktadır. Bu çalışma Türkçenin öğretiminde izlenen yolu göstermek ve karşı karşıya olduğu sorunların başında gelen terim meselesinin tarihine uzanmak adına önemli görülmektedir.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Çalışmamızın konusunu, Tanzimat öncesi ve Tanzimat Dönemi'ndeki Türkçe eğitim-öğretim yöntem ve teknikleri; Tanzimat Dönemi'nden II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen sürede yazılmış gramer kitaplarında yer alan terimlerin tanımları oluşturmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Gramer kuralları, bir dilin kurallarının tamamını bünyesinde barındırarak dilin korunmasını sağlar. Gramer kurallarını iyi bilmek, o dilin tüm imkânlarını kullanabilmemizi sağlamaktadır. Bu kuralların eğitim kurumlarında öğretilmesinde özellikle terimlerden istifade edilmektedir. Çalışmamızda Türkçe öğretimi tarihi çalışmalarına yardımcı olmak amacıyla, Tanzimat Dönemi'nden II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen süre içerisinde yazılmış gramer kitaplarındaki terimler

incelenmiştir. Bu terimlerin tanımları ve günümüzdeki karşılıkları verilerek akademisyenler, öğretmenler, öğrenciler ve müteşebbislerin faydalanabileceği bir dizin oluşturulmuştur.

3. PROBLEM DURUMU

Türkçe eğitim-öğretimi sürecinde karşılaşılan sorunların başında terim karmaşası gelmektedir. Ortak bir ilgi ve çalışmayla çözülmesi gereken terim sorununda, hâlâ bir sonuca varılamamıştır. Bugün dahi ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarındaki ana dil dersleri arasında terim farklılıkları bulunmaktadır. Terimlerin kaynak kitaplar ve öğretmenlerin kişisel tercihleri nedeniyle farklı kullanılması gramer eğitiminin devamlılığını engellemekte, öğrencilerin zihinlerini yormaktan öte bir işe yaramamaktadır.

Terim sorununun geçmişine yönelik hazırlanmış olan bu çalışmada, terim farklılıklarının eğitim-öğretim üzerindeki olumsuz etkisinden bahsedilmiş, 1839-1908 yılları arasındaki gramer kitaplarında yer alan terimlerin tanım ve kullanımları arasında fark bulunup bulunmadığının tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamızın temelini, Tanzimat ile II. Meşrutiyet arasındaki zaman diliminde yazılmış olan gramer kitaplarında yer alan terimler oluşturmaktadır. Terimlerin tanımları ve kullanım farklılığı ya da birden fazla şekilde adlandırılıp adlandırılmadıklarının tespiti, çalışmamızın ana konusunu teşkil etmektedir.

Çalışmamızda ilk olarak “terim” ve “terminoloji” kavramlarının ne olduklarına değinilmiştir. Bu bölümde “bilim dili” kavramından ve Türkçenin bilim dili olabilmesi için terimlerin taşıdığı önemden bahsedilmiştir. Terminolojinin ana dil öğretimi açısından taşıdığı değerden bahsedildikten sonra, günümüzde karşılaşılan terim kaynaklı sorunlara değinilerek çözüm yöntemlerinden bahsedilmiştir.

Çalışmamızın sonraki bölümünde Tanzimat öncesi dönem ve Tanzimat Dönemi’nde ana dil eğitim-öğretiminin nasıl yapıldığı araştırılmıştır. Bunun için dönem okullarının müfredatlarından ya da daha önceki yazılı kaynaklardan kalan argümanlardan faydalanılmıştır. Ders programları ana dil eğitim-öğretimi hakkında

nicel bilgiler verse de, derslerin nasıl işlendiği, hangi yöntem ve tekniklerin kullanıldığına dair kesin ve fazla bilgi bulunamamıştır.

Son bölümde ise, Tanzimat Fermanı'nın okunuşundan II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen sürede (1839-1908) yazılmış olan gramer kitapları taranmıştır. Taranan kitaplarda yer alan bütün terimler değil, tanımları verilen terimler üzerinde durulmuştur. Bu yolla terimlerin aynı anlam ya da görevle kullanılıp kullanılmadığının tespitine çalışılmıştır.

Çalışmamızda, Arap gramerinin özellikleri olarak dilimize uyarlanmaya çalışılmış ve bugünkü terminolojimizin konusu olmayan bazı kurallara ise (müzekker- müennes vb.) yer verilmemiştir.

Tespit edilen terimlerle ilgili bölüm hazırlanırken kitap adları kısaltılarak verilmiş, kullanılan bu kısaltmalara dair bilgi "Kısaltmalar Tablosu"nda verilmiştir. Aynı adı taşıyan kitaplar için ise (Kavā'id-i Lisān-ı Türkî- Tahir Kenan, Kavā'id-i Lisān-ı Türkî- Halit Ziya Uşaklıgil) birinde kitabın adının kısaltması [K.O. (Tahir Kenan)] , diğesinde de yazarının adının [H.Z.U. (Halit Ziya Uşaklıgil)] kısaltması kullanılmıştır.

5. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Çalışmamızda tarama modeli uygulanmıştır. Çalışma yöntemine uygun olarak veriler olduğu gibi aktarılmış, üzerlerinde yoruma dayalı herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

6. SINIRLILIKLAR

Bu çalışma, 1839-1908 yılları arasında yazılmış gramer kitaplarında yer alan terimlerin tanımlarını kapsamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇE EĞİTİMİNDE TERMINOLOJİNİN ÖNEMİ ve KARŞILAŞILAN SORUNLAR

1. TERİM VE TERMINOLOJİ KAVRAMLARI

Bir dilin bilim dili olabilmesi için gerekli noktalardan en mühiminin, kendi içinde yeterli bir terminolojisinin olması gerektiğini daha önce belirtmiştik. Zira terminolojisi oturmuş bir bilim dalında, gelişim daha hızlı ve kolay olmaktadır. “Rahat ve tam bir huzur içinde düşünemeyen, henüz << terminoloji >> işini yoluna koymamış bir ilim kolundan, esaslı bir gelişme beklemek yersiz olur” (Timurtaş, 1996: 317). Terminoloji kavramının tanımlarından birkaçına bakacak olursak:

“Bir sanat kolunda, bilim dallarında veya teknik alanlarda özel olarak kullanılan terimlerin tümü: *Tıp terminolojisi*” (Türkçe Sözlük, 2005: 1960).

“Terimbilim (terminoloji), genel anlamda terimler ve onların kullanımıyla ilgili bir bilim dalıdır” (Erdoğan, 2008: 24).

Yukarıdaki tanımlar göz önünde bulundurulduğunda terminolojinin, terimler bütünü olduğu görülür. Bilim, sanat ve teknik alanlardaki terimlerin tamamı, o dala ait terminolojiyi meydana getirmektedir. Yamaner (2006) terminoloji kavramının içeriği hakkında şunları belirtmiştir:

“Bu tanımlamalardan yola çıkarak “terminoloji” sözcüğünün anlam ve içeriği hakkında şunları söyleyebiliriz:

1. Sadece bir sanat, bir bilim yada bir teknik dala ait özel terimleri içerir.
2. Bir sanat, bir bilim yada bir teknik dalda kullanılan nesne ve kavramları adlandırır.
3. İçerdiği terimler kesin olarak tanımlanmış terimler olmak zorundadır.
4. Kullanılan terimlerin, ait olduğu dil içerisindeki işleyişi de incelenmelidir.
5. Kullanıldığı alanda, (sanat, bilim veya teknik dal) var olan terimlerin sınıflandırılması ve belgelenmesi sorununa da kuramsal olarak yardımcı olabilmelidir” (Yamaner, 2006: 6).

Terminolojinin oluşmasını sağlayan kelimeler, terimlerdir. Akademisyenlerin yapmış olduğu terim tanımlarından birkaçı şu şekildedir:

“Terimler; aynı kavram dünyasına sahip insanların kendi arasında anlaşmayı sağlamak amacıyla belirli kelimelere farklı anlamlar yükleyip kelimeleri anlamlandırdıkları söz varlıklarıdır” (Yavuz ve Gürlek, 2012: 3235).

“Değişik bilim dallarının, sanat ve meslek kollarının özel kelimeleri olarak tanımlanabilecek terimler, ilgili meslek mensuplarının aralarında kısa yoldan ve kolayca anlaşmalarına yarayan, anlamları dar ve sınırları olan kelimeler olarak da tarif edilebilir” (Pilav, 2008: 268).

“Anlamları dar ve sınırlı olan terimler, bilim dallarının, sanat ve meslek kollarının mensupları arasında anlaşmayı sağlayan sözlere” (Zülfikar, 1991: 20).

“Terimler çeşitli ilim ve fen kollarında, türlü mesleklerde ve belirli bir zümre arasında kullanılan kelimelerdir” (Timurtaş, 1996: 317).

“Bilim, teknik, sanat, spor, zanaat gibi çeşitli uzmanlık alanlarının kavramlarına verilen sınırlı ve özel anlamdaki ad: radyo, televizyon, bilgisayar, dil bilimi, yüklem, benzeşme, özgü ağızlık, dörtgen, atardamar, yer çekimi vb.” (Korkmaz, 1992: 13).

“Terimleri, uzmanlık alanlarına has kavramları ifade eden sözlük birimler, olarak tanımlayabiliriz” (Sağlam, 2007: 169).

“Özel bir bilgi ya da etkinlik alanına, bir bilim, uygulamaya ya da uzmanlık dalına özgü sözcük” (Vardar, 1998: 200).

“Terimler bilim, sanat ve meslek dallarının mensupları arasında anlaşmayı sağlayan, ait olduğu alanın özel kavramlarını karşılayan kelimelerdir” (Kültürel, 2009: 384).

“İlim, teknik, sanat, spor, ticaret gibi özel alanlarda kullanılan, genellikle belirli bir tek kavramın, nesnenin, olayın veya durumun karşılığı olan kelime. Örn. Akım, atom, çekirdek (kimya, fizik); danışman, eşdeğerli test (eğitim); buzul, ada (coğrafya); beyit, koşma (edebiyat); anestezi, ilk yardım (tıp)” (Topaloğlu, 1989: 143).

Tanımlardan da yola çıkarak; meslek, bilim ya da sanat mensuplarının kolayca anlaşmalarını sağlayan kelimelerin “terim” olarak adlandırıldığını söyleyebiliriz.

“Eskiden “ıstılah” adıyla adlandırılan terim, “umumî veya adî kelimelerden farklı kelimeler” diye tanıtılmıştır” (Zülfıkar, 1991: 20). İstılah kelimesi sözlükte “1.Terim. 2. *mec.* Herkesin anlamadığı özel anlamda kullanılan söz” (Türkçe Sözlük, 2005: 918). şeklinde tanımlanmıştır. Kelimeye dair yapılmış açıklamalar, terimlerin bir zümrenin kullanımına ve anlamasına yönelik olduğunu ortaya koymaktadır. Dildeki kelimelerden farklı oluşlarının bir göstergesi de tek anlamlı oluşlarıdır. “Terimler, gösteren olarak tektir. Oysa kelimelerin sinonimleri (eş anlamlıları) mevcuttur. Ayrıca terimlerde anlam, sıkıştırılmış olarak bulunmaktadır” (Pilav, 2008: 268). “Anlamları kesin olup kişiden kişiye değişmez; böylece bilim ve sanat dalında iletişimi kesin olarak sağlarlar” (Sarıtosun, 1994).

Terim kelimesinin kökeni noktasında farklı değerlendirme ve görüşler bulunmaktadır. Zülfıkar (1991), “Latince “sınır, son” anlamına gelen *terminus* kelimesine benzetilerek derlemek fiilinin eski şekli olan *termek* fiilinden *-im* eki getirilerek türetilmiştir.” diyerek kökeninin eski Türkçeye dayandığını ifade etmiştir. Ancak bazı kaynaklarda Fransızcadaki *terme* kelimesinden türetildiği (Çiçek, 2009) belirtilmiştir. Diğer Türk lehçelerinde de Rusçanın etkisiyle bu kelime “termin” olarak yer almaktadır.

Bilimsel veya sanatsal çalışmalar yapan çeşitli meslek gruplarının birliği, aralarında daha kısa yoldan anlaşmayı sağlayacak kavramların, yani terimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. “Alan dillerinin ortaya çıkışı, sanayileşmeye koşut olarak sosyokültürel değişimlerle yakından ilgilidir. Bu dillerin oluşumundaki en önemli etken, modern toplum içindeki iş dağılımıdır” (Sağlam, 2007: 168). Terimler, aynı dili konuşan insanların günlük hayatındaki kelimelerden farklı olarak ortaya çıkmamışlardır. Aynı kelimeler, günlük kullanımdan farklı anlamlar kazanarak o grubun terminolojisini oluşturmuştur. “Bu durumda kelime bir alanla ilgiliyse terim, genel dilde ise, herhangi bir kavramın karşılığı olarak kelime görevi yapar” (Çiçek, 2009: 54).

Terimlerin oluşumunda yeni kelime üretmenin yanında, günlük dildeki kelimelerden de faydalanılabilir. “Terimler, halkın söz varlığında yer almaz ama halk ağzında kullanılıp da sonradan terim özelliği kazanmış kelimeler vardır”(Zülfikar, 1991: 21). Bir kelimenin terim olabilmesi için günlük dildeki anlamından sıyrılarak ait olduğu dala dair tek bir manayı karşılaması gerekmektedir. Sağlam (2007) terimlerin karakteristik özellikleriyle ilgili şu sıralamayı yapmaktadır:

- uluslararası özelliğe sahip,
- sistematik bir düşüncenin ürünü,
- ilgili alan diline özgü,
- bilimsel kavram için tek karşılığı olan,
- anlamları sınırlı ve sabit,
- açık seçik,
- ve ölçünlü” (Sağlam, 2007: 170).

Pilav(2008), Zülfikar’ın “Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları” adlı eserinde terimlerle ilgili bahsettiği genel özellikleri şu şekilde maddelendirmiştir:

1. Terimler, bir bilimsel kavrama tek karşılığı bulunan kelimelerdir.
2. Terimlerin anlamları sabittir ve cümle içinde de olsa değişik anlamlarda kullanılamazlar.
3. Terimlerin bildirdiği anlam yoruma açık değildir ve karşıladıkları kavramı net, açık ve kesin bir biçimde bildirirler.
4. Terimler halkın söz varlığında yer almazlar ama halk ağzında kullanılıp da sonradan terim özelliği kazanmış kelimeler vardır” (Pilav, 2008: 268).

Anlam bakımından diğer kelimelerden ayrı bir öneme sahip olan terimler, eğitim açısından da büyük bir öneme sahiptir. Bütün eğitim alanlarında öğreticiler, en sık olarak terimlere başvurmaktadır.

2. ANA DİLİ EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİNDE TERMINOLOJİNİN ÖNEMİ

Bir ülkenin gelişmesinin baş unsuru her daim eğitim olmuştur. Eğitimi kalitesi yüksek ve belirli bir hedef dâhilinde sistematik olarak planlayan, sonuçlarını doğru değerlendirmelere tabi tutan milletler, sürekli bir gelişmenin öncüsü olmuşlardır. Günümüzde de eğitim kalitesi yüksek olan ülkelerin bilim, teknoloji ve sanat alanında bayraktarlık yaptıkları aşîkârdır. Bunun neticesi olan eğitimin kalitesini arttırmaya yönelik tartışmalar, her zaman sürecektir ve sürmelidir. Zira çağımız sürekli bir yenilenmenin zorunluluğunu hissettirmektedir. Ülkemiz de bu gelişimlere ayak uydurmaya çalışmakta, eğitim-öğretim sistemini yeni yaklaşımlara göre tasarlamaktadır. Bu tasarım çalışmalarından -eğitimin temel unsuru olan- ana

dili eğitimi de etkilenmektedir. Okullarda bütün dersler, özellikle ilk ve orta öğrenimde ana dille yapılmaktadır. Ana dil becerileri gelişmemiş ya da tam olarak eğitilmemiş çocukların, eğitim hayatları boyunca diğer derslerdeki başarılarının da bu durumdan etkileneceği gün gibi açıktır. Dinleme, konuşma, yazma ve özellikle okuma becerileri gelişmemiş öğrencilerin, diğer derslere karşı da zafiyetinin oluşabileceğini tahmin etmek zor değildir. Ana dili becerileri, her derste kullanılan becerilerdir; bunlarda yaşanan zorluklar bütün dersleri etkileyecek ve öğrenim faaliyetlerine darbe vuracaktır.

Ana dili eğitimi, ülkemizde tüm eğitim kurumlarının her seviyedeki sınıflarında zorunlu ders olarak yapılmaktadır. Ders saatleri değişmekle beraber her sınıf seviyesinde bulunması gösterilen ehemmiyetin belirtisidir.

Ana dili eğitim ve öğretiminde öğretmenler, bazen sistem bazen de kendi tercihlerine dayalı yöntem ve teknikler kullanmakta, bunları uygulamaktadır. Fakat hangi yöntem ve tekniği kullanırsa kullansınlar, işin temelinde kelimeler yatmaktadır. “Bu bakımdan eğitim ve öğretim hayatında kelimelerin rolü büyüktür” (Zülfikar, 1991: 24). Bahsedilen kelimeler de, önemi sıkça vurgulanmış olan “*terimler*”dir. “Konuların öğretimi terimler aracılığıyla gerçekleştiğinden gerek eğitim-öğretimde, gerekse bilimsel araştırmalarda herhangi bir bilgiye ulaşmak için de terimlere ihtiyaç duyulur” (Kazazoğlu, 2009: IX).

“ Türkçenin kurallarındaki, işleyişindeki düzen terimlerinin belirtilmesinde de öncü ve yol göstericidir. Değişen her biçim, bir dil bilgisi olayının göstergesidir ve bir terimi gerektirir. Terim, özelliklerin, olayların bilimsel adıdır. Böylece dilde beliren özellikler izlenerek, terimler düzeni oluşturulur, dilin işleyişindeki görülmez kurallar, terimlerle görünür duruma getirilir” (Hatiboğlu akt. Demirkol, 2007: 1).

Öğreticilerin hemen hemen hepsi, ders esnasında terimlerden faydalanmaktadır. Ana dili öğretmenleri için de bu durum geçerlidir. Tanımı verilen dil bilgisi kuralı daha sonraki derslerde sadece kendisini karşılayan terimle ifade edilmekte, her seferinde ona dair bir açıklama yapılmamaktadır. Söz gelimi, zamir konusunun başında tanımı ve görevlerinden bahsedilir. Daha sonraki süreçte ise artık sadece ismi zikredilerek konuya devam edilir, tekrar tekrar tanıma yer verilmez. Öğrencilerden bu terimi duyduklarında tanım ve özelliklere sahip olmaları beklenmektedir.

Ana dili eğitiminde birçok terim kullanılmaktadır. Özellikle dil bilgisi öğretimi sırasında her bilgi, kendisini karşılayan terimlerle öğrencilere anlatılmaktadır. Bu sebepten dolayı ana dili eğitiminde kullanılan terimler, öğrencilerin zihninde kalıcı olmak ve işittikleri an konuyu hatırlamalarına yardımcı olmak gibi birtakım özellikler taşımak zorundadır.

Ana dili eğitim-öğretim sürecinde hayati önemi bulunan terimler, tarihsel süreç içerisinde Türkçenin en önemli sorunlarından biri olagelmıştır. Ana dili eğitim-öğretimi alanındaki birçok kavram ya yabancı kökenlidir ya da Türkçe karşılık bulma çalışmaları nedeniyle birden çok farklı terimle karşılanmaktadır. Bu durum da eğitim- öğretim sürecinde zorluklara neden olmaktadır.

“Dilimizde kullanılan ilmî terimlerin büyük bir kısmı, arapçadan alınmıştır” (Timurtaş, 1996: 317). İslam uygarlığının bilim dili Arapça olduğu için (Deligönül, 1982: 24), bu dini benimseyen milletler İslam dinine has terimlerle etkileşim içine düşmüşlerdir. “ Türkçenin, başlangıçta temkinle açılmaya başladığı bu etkileşim süreci içerisinde, özellikle X. ve XI. yy’da dinî eserlerle ilgili Türkçe tercümelerde çok hassas davranılmış, dinî terimleri Türkçe kelimelerle karşılamak için yoğun çaba harcayan yazarlar olmuştur” (Çiçek, 2009: 55). Ancak daha sonraki süreçlerde bunu devam ettirebilmek mümkün olmamıştır. Tanzimat ile beraber bu etkileşimin yönü değişmiştir. Bu sefer Fransızcanın etkisene giren Türk dili, yeni kavramların karşılığı olan Fransızca terimlerin girdabına düşmüştür. Türkçeyi her açıdan etkilemeye başlayan bu terim meselesi, doğaldır ki, Türkçe dil bilgisine de sıçramıştır.

“X.yüzyıldan başlayarak İslam medeniyeti altına girmiş olan Türk dünyasında, Araplara ve diğer yabancılara Türkçeyi öğretmek üzere yazılmış gramer veya gramer-sözlük karışımı eserlerin çoğu Arap, bazıları da Fars dilindedir. Bu eserlerde Türkçenin kuralları Arap dilinin kalıplarına göre düzenlenmiştir. *Divanü Lugaati't-Türk* (M.1073), *Kitabü'l-idrak li Lisani'l Atrak* (M.1312) *Mukaddimetü'l Edeb* (13.yüzyıl) *Ettuhfetü'z-Zekiiyye* (14.yüzyıl) gibi Türk kültürünün kaynak eserleri, bunun tipik örnekleridir. Bu tutuma paralel olarak elbette söz konusu eserlerde geçen dil olayları ve kurallar da Arapça terimlerle karşılanmıştır” (Korkmaz, akt. Demirkol, 2007: 3).

Ana dili eğitim ve öğretiminde süreç içerisinde sorun oluşturmaya başlayacak olan terim meselesinin kökenleri bu noktada doğmuştur ve günümüzde dahi çözüm beklemektedir. Terim sorununun farkına en erken varanlardan biri olan II. Mahmut, Tıphane-i Âmire öğrencilerine yaptığı bir konuşma da terimlerle ilgili şunları söylemiştir:

“Tıp bilimini bütünüyle dilimize alıp gerekli kitapları Türkçe olarak yazmaya çalışıp çaba göstermeliyiz. Sizlere Fransızca okutmaktan benim amacım, Fransız dilini öğretmek değildir. Ancak tıp bilimini öğretip giderek kendi dilimize almaktır ve ondan sonra ülkemizin her yanına Türkçe olmak üzere yaymaktır... Hocalarınızdan hekimlik bilimini öğrenmeye çalışın ve yavaş yavaş Türkçeye alıp dilimizde kullanılmasına çalışın” (Ergin, 1977: 239).

Terim meselesinin çözümüne yönelik ilk ve önemli adımlar Tanzimat Dönemi’nde atılmıştır. “Tanzimatla birlikte Batıdan yeni düşünce akımları geldi, çeviriler çoğaldı, birçok yeni kavram toplum hayatına girdi. Bu kavram ve terimlere Türkçe karşılıklar bulma sorunu da aynı zamanda tartışılmaya başlandı” (Akar, 2005: 295). “İlk defa bu dönemde, dilin sadeleşmesi meselesine toplumsal bir mesele olarak bakılmış, buna bağlı olarak da terimler konusu başlı başına bir sorun olarak ele alınmıştır” (Pilav, 2008: 268). Türk dilinin sadeleşmesi konusunda hemfikir olan dönem aydınları, terimler hususunda ise farklı düşünceler ortaya koymuştur. Ali Suavi, Şemseddin Sami gibi fikir adamları terimlerin olduğu gibi alınması fikrini ileri sürerken; Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa ise birçok yeni kavramı karşılamak adına Türkçe yeni kelimeler oluşturulması gerektiğini düşünmüşlerdir (Zülfikar, 1991). Dönemde yapılan çalışmalar sonucunda bilim dallarına ait terimlerin Türkçeleşmesi konusunda önemli adımlar atılmıştır. Lûgat-i Tıbbiye adlı sözlük, tıp terimlerinin Türkçeleştirildiği bir eser olarak ortaya çıkmıştır. Dil eğitimi hususunda da bu dönem eserleri büyük önem taşımaktadır. “Devrinde, tarihçi, dilbilimci, hukukçu ve devlet adamı olarak tanınan Ahmet Cevdet Paşa, dil bilgisi sahasında Arapça köklerden Osmanlıca terimler yaparak Abdülmecit’e sunmak üzere “Kavaid-i Osmâniyye” adlı bir eser yazmıştır” (Pilav, 2008: 269). Bu dönemde oluşturulmaya başlanan terimler, uzun yıllar boyunca ana dili eğitim-öğretiminde yer etmiş ve kullanılmıştır. Ders kitaplarında yer alacak terimlerin nasıl oluşturulacağı da yine ilk defa bu dönemde derinlemesine konuşulmuş ve tartışılmıştır.

Tanzimat sonrası dönemlerde de tartışılmaya devam edilen terimler meselesinde, Ziya Gökalp “Türkçülüğün Esasları” kitabında birtakım esaslar ortaya koymuştur:

“Yeni ıstılahlar aranacağı zaman ibtida halk lisanındaki kelimeler arasında aramak, bulunmadığı takdirde Türkçenin kıyasi edatlarıyla ve kıyasi terkip ve tasrif usulleriyle yeni kelimeler ibda etmek, buna da imkan bulunmadığı surette Arapça ve Acemce terkipsiz olmak şartıyla yeni kelimeler kabul etmek ve bazı devirlerin ve mesleklerin hususi ahvalini gösteren kelimelerle tekniklere ait alet isimlerini ecnebi lisanlarından aynen almak” (Gökalp, 1976: 130).

“Ziya Gökalp’in ortaya koyduğu bu esaslar, Cumhuriyet dönemindeki terim çalışmalarının temelini oluşturmuştur, denebilir”(Zülfikar, 1991: 7).

Cumhuriyet döneminde de terim çalışmaları devam ettirilmiştir. Dil çalışmalarının tek elden ve kontrollü yapılabilmesi açısından ilk adı “Türk Dili Tetkik Cemiyeti” olan Türk Dil Kurumu, 12 Temmuz 1932’de kurulmuştur. “Türk Dil Kurumunun kurulmasıyla birlikte ikişer yıl arayla bizzat Atatürk’ün emriyle üç kez dil kurultayı toplanmıştır” (Pilav, 2008: 270). “1932’de toplanan Birinci Türk Dili Kurultayı, terimlerin ilgili bilim dallarına göre 16 alt kola ayrılmasını, İkinci Türk Dili Kurultayı ise derlenen terimlerle ilgili çeşitli ilgili kişilerin, öğretmenlerin ve dilcilerin düşünce ve görüşlerine yer verilmesi fırsatını sağlamıştır” (Demirkol, 2007: 6).

“1936 toplanan üçüncü Türk Dil Kurultayından sonra terim devriminde başlıca iki ilke ortaya atılmıştır. İlk ve ortaokullarının ders programlarındaki terimleri Türkçeleştirmedeki amaç, Türk çocuklarının dersleri kolaylıkla anlayıp öğrenmesidir. Bunun için:

- a) Köklü kültür dünyasında ortak olan “elektrik, dinamo, metre, gram” gibi terimleri olduğu gibi almak,
- b) Bunların dışındaki terimlerin elden geldiğince, Türk çocuğunun kolayca anlaması için, Türkçenin köklerinden yine Türkçe eklerle türetilmesini sağlamak” (Hatiboğlu, 1988: 196).

1936 yılında gerçekleştirilen kurultay, terimlerin Türkçeleştirilmesi yönünde önemli kararlar alınması adına önemlidir. İlerleyen zamanlarda da bu amaçlı çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

“Türk Dil Kurumu’nun gramer terimleri konusundaki ilk yayını 1934’de “*Gramer İstihlaları*” başlığı altında yayımlanır. Bu çalışmada Fransızca terimler esas alınarak bunlara Türkçe karşılıklar gösterilmiştir. Türk Dil Kurumu, 1940 yılında “*Gramer (Kurambilim) Terimleri*” ve 1941 yılında da “*Gramer Terimleri*” isimli çalışmalar yayımlar. 1942’de yayımlanan “*Felsefe ve Gramer Terimleri Sözlüğü*”nün içinde 200 kadar gramer terimi bulunmaktadır. Prof.Dr. Vecihe Hatipoğlu’nun “*Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*(1969), Prof.Dr. Berke Vardar yönetiminde hazırlanan “*Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*” (1989) gramer terimlerinin tanımlarının da yapıldığı eserlerdir. Prof.Dr. Hamza Zülfikar “*Yeni Bir Dil Bilgisi Sözlüğü Dolayısıyla*” isimli makalesinde son üç sözlükteki terimleri ayrıntılı bir şekilde karşılaştırmıştır.

Türk dil bilgisi terimleri konusunda yayımlanan son kitap Prof.Dr. Zeynep Korkmaz’ın “*Gramer Terimleri Sözlüğüdür*”(Tural akt. Demirkol , 2007: 6-7).

Herhangi bir disiplin alanının merkezi konumundaki terimlerin Türkçeleştirilmesi çalışmalarında ana dil terimleri üzerine yapılan çalışmalar, bugün

öğreticilerin kullandığı yol gösterici olan kılavuzlardır. Bu çalışmaların eğitim-öğretim süreci için taşıdığı ehemmiyet çok fazladır. Zira terimlerin Türkçe olması, eğitim faaliyetlerini fazlasıyla kolaylaştırmaktadır. Başkan (1974) terimlerin Türkçe olmasının faydalarını şu şekilde sıralamıştır: “Tanımda yardım, bellemede ve anımsamada kolaylık, bağlantılamada da saydamlık” (Başkan, 1974: 179). Günümüz ana dil eğitim-öğretim sürecinde öğrencilerin bilgiye hazır olarak almaları değil, yorum güçleriyle kendilerinin oluşturmaları planlanmaktadır. Bu yaklaşımda, karşılaştıkları terimler öğrencilerin en büyük yardımcıları olmaktadır. Karşılaştığı terim üzerinden yorum yapabilen, ondan ana dili bilgisiyle çıkarımlarda bulunabilen öğrenci, bilginin önemli bir bölümüne sahip olacaktır. Terimlerin Türkçe olması ise işlerini daha da kolaylaştıracak, eğitim-öğretimin kalitesinin artmasını sağlayacaktır.

“Terimlerin bir milletin kendi dilinin kök ve eklerinden oluşturulmasının eğitim öğretim açısından pek çok yararı vardır. Her şeyden önce öğrenci, bu yolla oluşturulmuş bir terimin karşıladığı kavramı çağrışım yoluyla kolayca öğrenecek, ezberlemek mecburiyetinden kurtulacaktır. Öğrenme de bu sayede daha kalıcı ve daha anlamlı gerçekleşecektir” (Pilav, 2008: 274).

“Terimler insan zihninde çağrışım yapmak, ilgi alanında bulunan kişiler için bir ışık yakmakla yükümlüdürler. Buna terimin aydınlık olma özelliği denir. Bu özellikten yoksun terimler, insanı ezberciliğe sürükler. Bu durumda düşünme eylemi verimli olmaz. Bunun en kolay çözümü terimlerin milli dilden türetilmesidir” (Pala akt. Yumru, 2010: 11).

“(…)terimlerin Türkçe olması sonunda insanların çeşitli kavramları ve bunların ayrıntılarını gösteren çok sayıdaki sözcükleri anlamaları, bellemeleri, anımsamaları ve kullanmalarının kolaylaştığını ve böylece, kendi başlarına bir düzen oluşturan terimler aracılığı ile çeşitli kavramlar arasındaki bağlantıların ve ilişkilerin çok daha açık-seçik biçimde görüldüğünü, bunun doğal bir sonucu olarak da çok daha saydam ve tutarlı bir düşünümün ve tasımın olanaklı hale geldiğini belirtmektedir” (Başkan, 1974: 176).

“ Aktarılan bilgiler, üretilen yeni düşünceler, ilerlemeler, buluşlar kelime ve terimlerle anlatılır. Durum böyle olunca eğitim ve öğretim amacıyla verilecek çeşitli bilgilerin görüş ve düşüncelerin doğal olarak ana diline dayalı olması beklenir. Ders kitabını yazan bilim adamı, bu duruma bağlı kalır, her cümlesinde dilin anlaşılır, kurallı, çağdaş olmasını gözetir. Dilimizin içinde bulunduğu durum göz önüne alınırsa bu yolda çok daha titiz olmamız gerekmektedir. Birtakım bilgileri, çeşitli kavramları öğrencinin anlamadığı terimlerle bildirmek, öğrenci ile öğretmen arasında engel koymak, öğretmeni soyutlamak demektir. Eğitim ve öğretimin amacı topluma hizmet olduğuna göre, öğrenenle öğreten arasında iyi bir alış verişin olması gerekir.

Kullanılan dilin açık ve net olması beklenir. Kullanılan terimler ortak dilin köklerine ve eklerine dayalı değilse, arada kopukluk olur, öğretme görevi yeterince ve gereğince yerine getirilemez” (Zülfikar, 1991: 24).

Gramer eğitimi, tamamen terimlerle yürütülmektedir. Bu nedenle Türkçe eğitimi- öğretimi sahasında sağlam, tutarlı bir terminolojinin oluşturulması elzemdir. Oluşturulan terminolojinin, öğretim hususunda eğiticilere ve öğrencilere kolaylık sağlayarak yol gösterici olması gerekmektedir.

3. TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİNDE TERMİNOLOJİ SORUNU

Okullarımızda yapılan Türkçe eğitim-öğretimi sürecinde, öğrencilere dört temel dil becerisinin (okuma, dinleme, konuşma ve yazma) ve dilin kurallarını kapsayan dil bilgisi kurallarının kazandırılması hedeflenmektedir. Dört temel dil becerisinin kazandırılması sürecinde belirli yöntem ve tekniklerden (göz atarak okuma, not alarak dinleme, eleştirel konuşma, metin tamamlama vb.) faydalanan öğretmenler, öğrencilere bu becerileri zamanla kazandırmakta ve onları hazırlamaktadır. Öğretici, dersin başında uygulayacağı yöntem veya tekniği öğrencilere açıklayabilmektedir. Ancak ders uygulama boyutunda olacağı için, öğrencilerin yöntem ya da tekniğin adını akıllarında tutma gibi bir zorunlulukları bulunmamaktadır. Fakat dil bilgisi öğretimi sürecine gelindiğinde durum biraz farklılık göstermeye başlamaktadır.

Dil kurallarının öğretimi olan gramer eğitiminde, malum olduğu üzere her kuralın karşılandığı bir ad, yani terim bulunmaktadır. Daha öncede değindiğimiz gibi, gramer öğretiminde kural anlatıldıktan sonra, sadece terimle ifade edilmekte, her defasında tanım tekrar tekrar yapılmamaktadır. Çekim eklerini anlatan bir öğretmen, sonraki derslerinde her defasında çekim ekinin tanımını yapmaktan ziyade, sadece o terimi kullanarak dersine devam etmektedir. Bu nedenle öğrenciden duyduğu terim hakkında bilgi sahibi olması beklenmektedir. Dolayısıyla öğrencilerin, bu terimlerin adlarına zihinlerinde yer ayırma zorunlulukları bulunmaktadır. Başarılı ve öğrencinin aktif olduğu bir eğitim ortamında bahsedilen durumun çok zor olmayacağı söylenebilir. Öğretmenin yönlendirmesiyle tanıma ulaşıp, görev ve kullanım yerini kendisi keşfetmiş bir öğrencinin, verilecek terimi akılda tutmak için çok zorlanmayacağı görülecektir. Bu süreçte bütün iş, öğretmenin meslekî yeterliliğine ve kabiliyetine kalmaktadır. Ancak, ders dışı süreç dikkate

alındığında öğrencileri zorlayan, kafalarının karışmasına neden olan durumlar ortaya çıkmaktadır. Bunun en temel sebebi ise, aynı dil bilgisi konusunun kaynaklarda farklı terimlerle adlandırılmasıdır. “Ders kitaplarında aynı anlama gelen farklı terimlerin kullanılması, öğretmenden öğretmene değişen terim seçimi, öğrencilerin düşünce dünyasını olumsuz etkilemekte, kitaplarda yazılan dili (ötümlü-tonlu-yumuşak, sesli-ünlü, kip-koşaç vb.) anlaşılmasız kılmaktadır”(Yumru, 2010: 11).

“Eğitim ve öğretimimizi zorlayan durumlardan biri, terim çokluğu veya kalabalığıdır. Bir kavrama karşılık olarak gösterilmiş olan birçok değişik terim, anlatımda daima kargaşa yaratmış, hatta hukukî sorunların doğmasına yol açmıştır” (Zülfikar, 1991: VIII). Terimlerin tarihsel süreç içerisinde dilimizin en önemli sorunları olduğundan ve süreç içerisindeki terim çalışmalarından bahsetmiştik. Tüm bu çalışmalara rağmen henüz bir sonuca varılamamış, ortak bir terminoloji üzerinde anlaşılammıştır. Bu kargaşa tüm eğitim alanlarında olduğu gibi, Türkçe eğitimi hususunda da büyük bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

Eğitimin her kademesinde anlatılan gramer konularının sınıf, okul ve öğretmen tarafından farklı adlandırılması, öğrencileri içinden çıkılmaz bir karmaşaya doğru sürüklemektedir. “Örneğin üniversitelerimizde “vokal-konsonant uyumları”nı öğrenirken birçoğumuz yabancı olduğu sandığımız bu konunun ilköğretim ya da ortaöğretim sıralarında öğrendiğimiz “ünlü-ünsüz uyumları” ... olduğunu fark edip ... “Neden vokal ve konsonant?” sorusuna cevap bulmaya çalışmışızdır” (Demirkol, 2007: 2). “Türkçenin en yaygın terimlerinden biri olan sert ve yumuşak ünsüzler konusunda bile birbirinden farklı dört ayrı terim kullanılmaktadır. Bu konuda şu örnekler verilebilir:

Sert ünsüzler: Tonsuz ünsüzler, ötümsüz ünsüzler, titreşimsiz ünsüzler

Yumuşak ünsüzler: tonlu ünsüzler, ötümlü ünsüzler, titreşimli ünsüzler”

(Hengirmen akt. Demirkol, 2007: 3).

Türkçe eğitimi ve öğretimi çalışmalarında, dil bilgisi kuralları öğretilirken devamlılık göz önünde tutulmalıdır. Bu devamlılığın olması içinse, eğitimin hemen her kademesinde terimlerin ortak kullanılması gerekmektedir. Ancak, eğitim sistemimize baktığımızda böyle bir ortaklığın olduğundan söz edemeyiz. “Başta ders kitapları olmak üzere pek çok alanda eğitim ve öğretimle ilgili terimlerde

kararsızlıklar, tutarsızlıklar ve hatta keyfilikler vardır. Öğretmenler, uzmanlar, yazarlar ve sanatkârlar, terimleri adlandırmada zaman zaman keyfî uygulamalara yer vermektedir” (Pilav, 2008: 271). İlköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimde aynı kurallar, farklı terimlerle öğrencilere anlatılmaktadır. Bu da Türkçe eğitiminin devamlılığının ve kalitesinin düşmesine sebebiyet vermektedir. “Bir terim için birden çok karşılığın bulunması o terimin düşünce dünyamızda yer almasını güçleştirecek, öğrenilmesini zorlaştıracaktır” (Yavuz ve Gürlek, 2012: 3243).

“ İlköğretimden yükseköğretime kadar dilimizin kurallarını büyük ölçüde terimlerle ve terimlerin ifade ettiği anlamlarla öğretmeye çalıştığımız öğrencilerimize, aynı kavramları çok farklı terimlerle vermeye çalışıyoruz. Bu duruma örnek olarak şunları sıralayabiliriz: “Ad-isim, sözcük-kelime-söz, belirtili-belirli (tamlama), nicelik-miktar-azlık-çokluk (zarfları), ötümlü-tonlu-yumuşak (ünsüzler), ötümsüz-tonsuzsert (ünsüzler), çıkma-ayrılma-uzaklaşma (hâli)- (durumu), bileşik-birleşik (cümle), belirsiz-belgisiz-belirsizlik (sıfatı), belirsiz-duyulan-öğrenilen-miş’li geçmiş (zaman), dilbilgisi-gramer, eklemeli-bitişken-bağlantılı (diller), sıfat-önad, zamir-adıl, fiil-eylem, cümle-tümce, vokal/konson-ünlü/ünsüz-sesli/ sessiz, belirteç-zarf, ilgeç-edat, zamir-adıl, sıfat-fiil,/ortaç, zarf-fiil/ulaç vb...” (Pilav, 2008: 272).

Aynı seviyedeki sınıfların farklı şubelerinde, dil bilgisi kurallarının birbirinden değişik terimlerle öğretildiği durumlardan da söz etmek mümkündür. Seçilen ders kitabı, yararlanılan kaynak kitaplar ya da öğretmenlerin kişisel tercihleri bu duruma sebep olmaktadır. Türkçe öğretimindeki bu keyfilik, öğrencilerin zihinlerini bulandırmaktan öte bir şey değildir.

Öğretim programları, MEB tarafından konular sınıf seviyelerine ayrılmış bir şekilde hazırlanmaktadır. Öğretmen kılavuz kitapları ve öğrencilerin ders ve çalışma kitapları da bu program çerçevesinde hazırlanmaktadır. Sınıf içerisinde konular bu şekilde işlenmektedir. Ancak ülkemizin bir gerçeği olan sınavlar boyutunda, ders içeriklerinde farklılıklar görülmektedir. Sınavlarda öğrencilerin karşısına çıkan terimler, senelere göre farklılık göstermektedir. Örnek olarak, ülkemiz gençlerinin geleceğinin tayinini yapan üniversite sınavlarındaki sorular incelendiğinde de terim farklılığına rastlanmaktadır. 2010 YGS soru kitapçığı Türkçe testi 15. soruda “edat” terimi kullanılmışken, bir sonraki yıl yapılan sınavda 26. soru “ilgeç” terimi ile öğrencilere yöneltilmiştir. 2012 yılı 13. soruda “ek fiil” terimi kullanılmış, 2013 yılındaki sınavda ise 14. soru “ek eylem” terimi kullanılarak hazırlanmıştır. Bu durumun sınav başarısını düşürebileceği düşünülmektedir. Öğrenciler sınav anında olduğu gibi, sınav öncesinde de aynı zorluğu yaşamaktadır. Sınavlara hazırlık

aşamasında daha önce görmedikleri terimleri görmesi, bildiklerinin farklı adlarla karşısına çıkması öğrencilerin güvenini zedelemekte, dil öğrenimine karşı bakışlarını olumsuz etkilemektedir. Yavuz ve Gürlek (2012) bu konuya ilişkin yaptıkları çalışmalarında, ilköğretim ve ortaöğretim programlarında geçen ses bilgisi terimleri ile sınavlara hazırlık kitaplarındaki terimleri karşılaştırmışlar ve aşağıdaki terimleri tespit etmişlerdir:

“Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın “İlköğretim 1,5. Sınıflar Türkçe Dersi Öğretim Programı” konulu, 69 Sayılı, 14.05.2009 tarihli “İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı Kılavuzu” ile Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın İlköğretim Türkçe Dersi (6,7,8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Talim Terbiye Kurulu Dil ve Anlatım Dersi 9,10,11, ve 12. Sınıflar Öğretim Programı içeriğinde geçen ses bilgisi terimleri aşağıdaki gibidir:

1. Harf
2. Ses
3. Ünlü
4. Ünsüzler
5. Ses Uyumu
6. Ünlü Uyumları
7. Kalınlık-İncelik Uyumları
8. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu
9. Ünsüz Benzeşmesi
10. Yardımcı Ünsüz
11. Sert Ünsüz
12. Yumuşak Ünsüz
13. Süreklilik
14. Süreksizlik
15. Ünlü Türemesi
16. Ünlü Daralması
17. Ünsüz Yumuşaması
18. Ünlü Düşmesi

Türk Millî Eğitim sisteminin sınav aşamalarından olan Seviye Belirleme Sınavı (SBS), Yükseköğretime Geçiş Sınavı (YGS) ve Lisans Yerleştirme Sınavları(LYS)’na hazırlık kitaplarında geçen ses bilgisi terimleri ise şöyledir: Taranan Kitaplar: Final Yayınları(SBS, YGS, LYS), Güvender Yayınları(SBS, YGS, LYS), Uğur Yayınları(SBS, YGS, LYS), Sınav Yayınları (SBS, YGS, LYS), Eksen Yayınları (SBS, YGS, LYS).

1. Ses
2. Harf
3. Alfabe
4. Ünlü
5. Sesli
6. Ünsüz
7. Sessiz
8. Çıkış yeri dilin durumuna göre ünlüler
9. –Kalm ünlüler
10. –İnce ünlüler
11. Dudakların durumuna göre

12. –Düz ünlüler
13. –Yuvarlak ünlüler
14. Ağızın açıklığına göre
15. –Geniş ünlüler
16. –Dar ünlüler
17. Büyük Ünlü Uyumu
18. Küçük Ünlü Uyumu
19. Kalınlık İncelik Uyumu
20. Sert Ünsüz
21. Yumuşak Ünsüz
22. Süreksiz Ünsüz
23. Sürekli Ünsüz
24. Sert Ünsüzlerin Yumuşaması
25. Ünsüz Yumuşaması
26. Ünsüz Değişimi
27. Ünsüz Sertleşmesi
28. Ünlü Daralması
29. Ünlü Darlaşması
30. Ünlü Aşınması
31. Kaynaşma
32. Kaynaştırma Ünsüzü
33. Kaynaştırma Harfleri
34. Koruyucu Ünsüz
35. Kaynaştırma Sesleri
36. Kaynaştırma Ünsüzleri
37. Ünlü Düşmesi
38. Hece Yitimi
39. Hece Düşmesi
40. Ünlü Değişimi
41. Ünlü Türemesi
42. Ünsüz Düşmesi
43. Dudak Ünsüzlerinin Benzeşmesi
44. Ulama
45. Hece artması
46. Hece Azalması
47. Ses Düşmesi
48. Ünlü Düşmesi
49. Hece Düşmesi
50. Ses Türemesi
51. m-n değişimi
52. Ünsüz uyumu
53. Ünsüz Benzeşmesi
54. n-b çatışması
55. Boğumlama
56. Ses Aktarması
57. Göçüşme
58. Ünsüz Türemesi
59. İkizleşme” (Yavuz&Gürlek, 2012: 3239-3240-3241).

Ses olayları terimleri ile ilgili arada oluşan farkın nedeni, okullarda daha az konunun öğretilmesinin seçilmesi değildir. Fark, aynı dil bilgisi kuralının farklı terimlerle kitaplarda yer almasından kaynaklanmaktadır.

İlköğretim kitaplarında yer alan terimlerin farklı şekillerde adlandırılması, öğreticileri de bir karmaşanın içine sürüklemektedir. Öğrencilerin hangi terimle karşılaşacaklarından emin olmayan öğretmenler, konunun ne kadar farklı adlandırması varsa hepsini öğretmeye çalışmakta, öğrencilerin zihinleri ise bu durum karşısında bir terim istilasına uğramaktadır. Söz gelimi, derste konuya giriş yapıldıktan sonra konuya dair bütün kullanılabilir terimler öğrencilere aktarılmaktadır: Ad – İsim, Sıfat – Önad, Fiilimsi – Eylemsi, Zarf-Fiil – Bağ-Fiil – Belirteç-Fiil – Ulaç, Dolaylı Tümeleç – Yer Tamlayıcısı vb. Bu duruma maruz kalan bir öğrencinin, bir kurala ne kadar hâkim olursa olsun terim farklılığı sebebiyle konuyu kendine yabancı görmesi, bildiği bir kuralı uygulayamaması muhtemel bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yavuz ve Gürlek (2012) ders kitapları ve sınavlara hazırlık kitapları üzerine yaptıkları çalışmalarında en dikkat çekici farklılığın “yardımcı ses” olduğunu belirtmiş ve durumu şöyle bir tabloyla göstermişlerdir:

Tablo 1.Yardımcı Ses Teriminin Farklı Kullanımları

İlk ve Orta öğretim	Sınavlara Hazırlık
Yardımcı Ses	Kaynaştırma Ünsüzü
	Kaynaştırma Harfleri
	Koruyucu Ünsüz
	Kaynaştırma Sesleri
	Kaynaştırma Ünsüzleri

Kültürel (2009) ise aynı farklılık hakkında şunları söylemiştir:

“Yardımcı ses: Eklerin kök ve gövdelere bağlanmasını sağlayan ses. Türkçedeki yardımcı sesler ünlü (-i) ünsüz (-y-, -n-) olabilir. Evi-n-e, anne-y-e, babası-n-a vb. Bu terim değişik zamanlarda yazılmış sözlük ve kitaplarda farklı farklı isimlendirilmiştir. *Kaynaştırma harfi (sesi, ünsüzü), bağlama açınığı, yardımcı ses, koruma konsonantı (konsonu, sesdeşi, ünsüzü) doldurma (kaynaştırma) sesi, bağlantı ünlüsü, boşluk doldurucu, ekleme ünlüsü, koruyucu sessiz.* Ortaöğretim kitaplarında kullanılan terim ise kaynaştırma harfi şeklinde olupses ve harf kavramlarını ayırmaktan, öğretmekten de uzaktır. Günümüzde hâlâ aynı terim kullanılmaktadır. Ayrıca yardımcı seslerden ünsüz olanlar ise (-y-, -s-, -ş-, -n-) olarak öğretilmektedir. Yardımcı ses terimi daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Yapılan çalışmalarda ünsüz yardımcı sesin –y- olduğu, ayrıca zamir –n-sinin de bu görevde kullanıldığı belirtilmiştir” (Kültürel, 2009: 387-388).

Bir terimin birbirinden farklı isimlerle ifadesi, terimlerin kendi içinde daha farklı kavramlarla anlatılması eğitim ve öğretimin önünde engel olarak durmaktadır. Yukarıdaki örneğe baktığımızda, aynı kural kaynaştırma harfi ya da yardımcı ses olarak ifade edilmektedir. Ancak bu sefer “ses” ve “harf” terimlerinin aynı anlamı

karşılması beklenmektedir; fakat bunlar da dil bilgisinde farklı iki terim olarak kullanılmaktadır. Dil bilgisinde ses, sadece konuşma sesi olarak ifade edilmektedir. “Ses organları tarafından belirli bir şekilde çıkarılmakta olan ses” diye tanımlanan konuşma sesi, ses teriminin izahıdır. Harf ise, sesin yazıya dökülmüş hâli, kağıt üzerindeki işaretler olarak tanımlanmaktadır. Öyleyse ses ve harf terimleri aynı şeyi ifade etmemektedir. Aynı kural için kullanılan bu iki terimin, kendi içinde de bir terim sorunu yaşadığı ortadadır.

Çiçek (2009) yaptığı çalışmada diğer dillerin terim konusuna bakışını değerlendirebilmek adına, Türkçe, İngilizce ve Fransızca dillerindeki terim adlandırmalarını karşılaştırmıştır:

Tablo 2. Terimlerin Türkçe, İngilizce ve Fransızcadaki Karşılıkları

Türkçe	İngilizce	Fransızca
Açık hece, açık seslem	Open syllabe	Syllabe ouverte
Adbilim, ad bilimi	Onomastics	Onomastique
Ağız, halk dili	Idiolect	Dialecte, parler(patios)
Alfabe, abece	Alphabet	Alphabet
Bağlaç, bağlam, bağlama edatı	Conjunction	Conjonction
Bağlama zamiri, ilinti zamiri, bağ adıl	Relativ pronoun	Pronom relatif
Birleşik cümle, bileşik cümle, karmaşık tümce bileşik tümce	Compound sentence	Phrase composée
Bulunma hali, -de hali, lokatif hali, kimde hali, kalma durumu	Locative	Locatif
Ek fiil, imek fiili, cevher fiil, isim fiili, öz fiil, yardımcı fiil, ek eylem	Predicative verb	Verbe prédicatif
Emir kipi, buyuru kipi, emir (buyruk kipi)	İmperative	İmpératif
Eş sesli, sesteş, adaş	Homonym	Homonoyme
Fiil, eylem, edim	Verb	Verbe
Geniş ünlü, geniş sesli, geniş vokal	Vide vowel	Voyelle large
Hece, seslem	Syllabe	Syllabe
Hece düşmesi, hece yutulması, hece yutumu	Haplology	Haplologie
İsim fiil, mastar, kılış ismi, eylemlilik	İnfinitive	İnfinitif
Köken bilimi, kökenbilim, köken bilgisi	etimology	étymologie

Sıfat, önad	Adjevtive	Adjectif
Zamir, adıl	Pronoun	Pronom
Zarf, belirteç, bağyeylem	Adverb	Adverb
Zarf-fiil, gerundium, ulak bağ fiil, ulaç	Gerund	gérondif

Yukarıdaki tablo göstermiştir ki İngilizce ve Fransızca eğitiminde, öğrenciler tutarlı bir terminolojiyle karşılaşmaktadır. Türkçede ise durum bu kadar iyi nitelikte değildir; aynı kavramın karşılığı olan terim sayısı en az ikidir. Fransızca ve İngilizcedeki tutarlı terim kullanımı, gramer öğretimi konusunda bu dilleri öğrenen kişilere kolaylık sağlamaktadır.

Türkçe eğitimi ve öğretimi konusunda karşımızda büyük bir sorun olarak duran terim karmaşası, öncelikli çözülmesi gereken sorunların başında gelmektedir. “Bu durum gerek yüksek öğretim, gerek ortaöğretimde dil bilgisi öğretiminde aksaklıklara sebep olmakta ve sağlıklı bir dil öğretimini güçleştirmektedir” (Kültürel, 2009: 391). “Terim farklılıklarının çokluğu dilbilgisi kurallarının anlatılması/anlaşılması önündeki en büyük engeldir. Dolayısıyla farklılıklar ortadan kalkınca Türk gramerinin anlatılabilirliği/ anlaşılabilirliği kolaylaşacaktır” (Yavuz ve Gürlek, 2012: 3250). Bunun için öncelikli olarak bir terim birliği çalışması yapılmalıdır. “İlköğretimden üniversiteye kadar bütün eğitim kademeleri için hazırlanan her ders kitabında mutlaka terim birliği olmasına dikkat edilmelidir. Bu konuda başta kitap yazarları olmak üzere resmî kurumlar ve bütün ilgililer gerekli hassasiyeti göstermelidir” (Pilav, 2008: 275). “Terim ve kavram karışıklığı ortadan kaldırılıp, ortak terimlerden meydana gelen bir ders kitabı terimlerin kullanımındaki aksaklığa çözüm olacaktır” (Kültürel, 2009: 391). Bunun yanı sıra, öğreticilerin derslerinde kullandıkları terimler arasında da bir ortaklık olmak zorundadır. Derslerdeki terimlerin kullanılışı öğreticilerin şahsî tercihlerine bırakılmamalı, hazırlanan eserlerdeki terimlerin kullanılması gerekliliği oluşturulmalıdır. Gramer ile ilgili terimlerin kullanımında, ilköğretimden lisansüstü eğitime kadar tüm kitap ve çalışmalarda aynılık bulunmalıdır. Yazılı ve görsel basın da bu konuda uyarılmalı, gerekli özenin gösterilmesine dikkat edilmelidir.

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ ÖNCESİ VE TANZİMAT DÖNEMİNDE TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

1. TANZİMAT DÖNEMİ ÖNCESİ TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

Türk eğitim tarihi incelendiğinde, belli bir döneme kadar belirli ve uygulanabilir bir ana dil eğitim sisteminin olmadığı söylenebilmektedir. Bunun nedeni ise, Türkçenin formal olarak öğretilmeye başlandığı tarihin tam olarak tespitinin yapılamamasıdır. Fakat bu durum, tam manasıyla bir sistemsizliğin mevcut olduğu anlamına da gelmemektedir. Bu konu hakkındaki çeşitli emareler, birtakım bilgilere ulaşmamıza aracı olmaktadır. Örneğin Orhun Anıtları, gelişmiş bir alfabenin ve anlatım alışkanlığının eseri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Uygurlarda yazı ile ilgili bazı terimler (Akyüz, 1994: 13) bulunması, eğitim sistemlerinde birtakım uygulamaların bulunabileceğine dair bizlere ipuçları vermektedir. Bunun yanında, Meşhur Moğol Hükümdarı Cengiz Han'ın esir aldığı Uygurları, Moğol asilzadelerine ve sarayda çalışanlara yazı öğretmeye memur ettiği (Caferoğlu. akt. Çiftçi, 2006: 81) bilgisi, Uygurlarda bir dil eğitimi sisteminin var olabileceğini göstermektedir. Ancak, bu eğitiminde herhangi bir eğitim kurumunda toplu olarak verildiği düşünülmemektedir. Zira İslam dinine geçmeden önceki Türk toplumlarında eğitim okulda değil, toplum içinde kazanılmaktadır (Göğüş, 1971). Eski Türk tarihi her konuda yazıdan ziyade şifahi olarak geliştiği için, eğitime dair hususların açıklanması noktasında da ispat açısından yeterli kaynak bulunmamakta, sadece varsayımlarla ilerlenebilmektedir. “İlk ve Ortaçağ boyunca Türkçenin okullarda öğretilip öğretilmediği konusunda açık ve kesin bilgimiz yoktur” (Ağar, 2002: 1).

Türkçe eğitimi ve öğretimine dair ilk adım Karahanlılar döneminde gelmiştir. Kaşgarlı Mahmud yazmış olduğu “Divânü Lügât-it-Türk” adlı sözlükle bu konudaki ilk girişimi yapmış, Türkçe öğretiminde bir tarihi başlatmıştır. Kaşgarlı, Arap dili kurullarına göre yazdığı eseri ile Araplara Türkçeyi öğretmeyi hedeflemiştir. Eserinin başında iki farklı imamdan işittiği hadislerde Türkçenin öğrenilmesinin gerektiğini söylediğini ifade eden Kaşgarlı (Atalay, 1985), eserini yazmakta dinî

bir vazife gördüğünü de ortaya koymaktadır. Divânü Lügât-it-Türk bir sözlük olmanın ötesine geçmiş, dil öğretiminin yanında kültür tanıtma görevi de üstlenmiştir. Eserde sadece kelimeler ve anlamları yoktur. Bunun dışında Türkçenin o dönemde konuşulmakta olduğu yerleri gösterir harita, 12 hayvanlı takvim, örf ve adetler, sözlü edebiyat örnekleri gibi birçok Türk kültürüne ait unsur hakkında bilgiye ulaşmak mümkündür. “Dil eğitimi yapılırken o toplumun tarihi, coğrafyası, dünyaya bakışı, düşünüş tarzı, estetik anlayışı ve zevkleri de öğretilmelidir” (Özbay ve Melanlıoğlu, 2008: 56). Bu zaviyeden incelendiğinde, eserin belirtilen dil öğretimi felsefesine yüzyıllar öncesinde ulaştığı görülmektedir. Kaşgarlı, Türkçeye sadece bu eserle hizmet etmiş değildir. Yazmış olduğu “Cevahirü’n-Nahv” adlı eser Türkçenin ilk gramer kitabıdır. Ne yazık ki bu eser elimize ulaşmamıştır. Bu durum Türkçe öğretim tarihi açısından büyük bir kayıptır.

Divânü Lügât-it-Türk’ten sonra sayabileceğimiz önemli eserlerden birisi Zemahşerî tarafından yazılmış olan “Mukaddimetü’l Edep”tir. Kaşgarlı’nın aksine Türkçe öğretmek değil, Türklere Arapça öğretmek amacıyla yazılmıştır. Eser Harezmî lehçesiyle yazılmıştır.

Kıpçaklar zamanında kaleme alınmış olan “Kitâbü’l-idrâk li-Lisâni’l-Etrâk” adlı eser, Ebu Hayyan tarafından yazılmıştır. Araplara Türkçe öğretmek maksadı ile yazılan eserde, Arapça gramerine uygun bir tasnif kullanılmıştır. Aynı dönem içerisindeki önemli kitaplardan biri de “El-Kâvânînu’l-Küllîye li-Zabti’l-Lüga’t-Türkiyye” adlı eserdir. Yazarı belli olmayan eserin kendinden öncekilerden farklı sözlük değil, tamamen gramer kitabı olmasıdır. “Eser; fiil, isim ve ekler olmak üzere üç baba (bölüme) ayrılmıştır. Hatime (sonuç) kısmında da fiillerin teklil 2. şahıs emir biçimleri liste halinde verilmiştir” (Ercilasun, 2011: 389). Kıpçaklar zamanında yazılmış bir diğer eserde “Kitâbü Bulgâtü’l-Müştâk fi Lügâti’t Türk ve’l- Kıpçak”tır. Arapça-Türkçe sözlük olan eser, Cemaleddin Ebu Muhammed Abdullah et-Türkî tarafından yazılmıştır. Arapça-Türkçe ve Moğolca-Farsça sözlük olarak yazılmış olan “Kitâb-ı Mecmû-u Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî” adlı eser de aynı dönemin bir diğer önemli kitabıdır. “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi Lügâti’t-Türkiyye” ve Ed-Dürretü’l Mudiyye fi Lügâti’t Türkîyye” adlı sözlüklerde Türkçe öğretimi alanında sayabileceğimiz aynı dönem eserlerindedir.

Ali Şir Nevaî tarafından 1498 yılında kaleme alınan “Muhakemet’ül-Lûgateyn” adlı eser Çağatay Türkçesinin bir örneğidir. Türkçe ve Farsça kelimelerin yapıcı kıyaslandığı bu eserde Ali Şir Nevaî, Türkçenin Farsçadan üstün yanlarını ortaya koymaya çalışmıştır.

Selçuklu Devleti ve Anadolu Beylikleri dönemlerinde, ana dili eğitimi hakkında bir çalışma görülmemektedir. Özellikle Selçuklular döneminde Türkçenin ikinci planda tutulduğu söylenebilir. Zira Selçuklular bilim dili olarak Arapçayı; sanat, edebiyat ve siyasî yazışmalarda da Farsçayı kullanmışlardır. Bu durum da, belirttiğimiz üzere Türkçenin gelişimine zarar vermiştir. Bu dönemde yazılan tek eser ise “Hilyetü’l-İnsan ve Heybetü’l-Lisan” adlı kitaptır. İlk bölümü Farsça, ikinci bölümü Türkçe ve son bölümü Moğolca olan eser, İbn-i Mühennâ tarafından kaleme alınmıştır.

Türk dünyasının bilinen ilk eğitim kurumları olan medreseler Selçuklular döneminde kurulmaya başlanmış, eğitim-öğretim faaliyetleri burada devam ettirilmiştir. Medreselerin müfredatlarında Arap dilinin sarf ve nahvinin öğretildiği birtakım dersler olmasına rağmen, Türkçenin öğretimine dair bir ders bulunmamaktadır.

Anadolu Beylikleri ise, Türkçe konusunda biraz daha hassas davranmışlardır. “Türkçenin, Selçuklulardan başlayıp, Osmanlı İmparatorluğu’na kadar uzanan gelişme yolunda, bir yazı dili olarak yalnız beylikler devrinde kazanmış olduğu seçkin durum, doğrudan doğruya o devir toplumuna yön veren Türkmen beylerinin anadile karşı gösterdikleri şuurulu tutum ve duyarlılıkla ilgilidir”(Gülensoy, 2010: 335). Karamanoğlu Mehmet Bey’in, Türkçenin Selçuklular zamanında düştüğü duruma bir tepkisi olarak sayılabilecek fermanı, Türkçenin ilk defa siyasî olarak koruma altına alınması anlamına da gelmektedir. Karamanoğlu “Şimden gerü divânda, dergâhta, bârigâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır” diyerek Türkçenin itibarını korumaya çalışmıştır. Aynı dönemde Türkçenin içinde bulunduğu durumdan şikayetçi olan bir diğer kişi de Aşık Paşa’dır. Türkçenin gördüğü muameleden memnun olmayan Paşa:

“Türk diline kimsene bakmaz-ıdı

Türklere hergiz gönül akmaz-ıdı

Türk dahi bilmez-idi ol dilleri

İnce yolu ol ulu menzilleri”(Yavuz, 2000: 533).

diyerek diğer dillerin Türkçeden üstün görülmesine karşı tepkisini ortaya koymuştur.

Osmanlı Devleti zamanında da Tanzimat'a kadar Türkçe öğretimi ile ilgili önemli adımlara rastlanmamaktadır. Devletin adından dolayı Osmanlı Türkçesi veya Osmanlıca (Barın ve Demir, 2006: 51) olarak adlandırdığımız bu evrede de Türkçenin durumu iç açıcı değildir.

Osmanlı Devleti'nde eğitim çeşitli kurumlarda verilmiş; ancak bu kurumlarda ana dil eğitimine ait dersler müfredatta yer almamıştır. Osmanlılar döneminde Türkçe öğretimine yönelik yazılmış olan ilk eser Bergamalı Kadri'nin yazmış olduğu “Müeyyessiretü'l-Ulûm” adlı gramer kitabıdır. Kaşgarlı'nın kayıp eseri olan “Cevahirü'n-Nahv”dan sonra ilk Türkçe gramer olma özelliğini taşıyan eser, bu alandaki boşluğu doldurmuştur. Medreselerdeki öğrencilere Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış olan kitap, tam bir ana dil öğretimi bilinciyle yazılmamış, adından da anlaşılacağı üzere (İlimleri Kolaylaştıran) diğer din derslerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmak amacıyla medreselerde okutulmuştur. Bergamalı, isim, fiil ve bağlaç olarak kelimeleri üçe ayırmıştır. Bol örnekli anlatımı, çeşitli öğretim yöntem ve tekniklerinin (soru-cevap, tümdengelim, tümevarım) kullanımı gramer öğretimi açısından elverişli metotlar olarak dikkat çekmektedir.

Osmanlı'dan önceki Türk devletlerinde olduğu gibi, Tanzimat öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda da ana dili öğretimine dair bir çalışma göze çarpmamaktadır.

1.1. TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BULUNAN EĞİTİM KURUMLARI

Osmanlı döneminde bulunan eğitim kurumları, geleneğe dayalı eğitim anlayışının örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. “XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar, genel hatlarıyla, Osmanlılarda farklı metodlarla farklı derslerin okutulduğu değişik maksatlara yönelik çeşitli eğitim kurumlarından söz edilebilir” (Ürekli, 2002: 382). Bahsedilen kurumlardan çoğu da devletten bağımsız durumdaydılar. “Medreseler ve sıbyan mektepleri, devletin kontrolünden ve sorumluluğundan uzak

müstakil öğretim müesseseleri idiler. Zira bunların hemen hemen hepsi de, vakfa bağlı müesseselerdi” (Kodaman, 1980: 10). Bu bağımsızlık belirli bir eğitim felsefesinin, hedefe yönelik bir tutum geliştirilmesinin önüne geçmiştir. Din öğretimini başlıca hedefleri olarak belirleyen bu kurumlar, diğer ilim konularına pek fazla önem vermemişlerdir.

1.1.1. Sıbyan Mektepleri

Osmanlı toplumunda yer alan eğitim kurumlarının ilki, sıbyan mektepleridir. “Osmanlılar, Selçuklularda ve öteki İslâm ülkelerindeki mektep, kütüphane denen ilköğretim düzeyindeki okulları aldılar” (Akyüz, 1994: 72). “Osmanlı toplumunun hemen hemen her köy ve kasabasına yayılan ilkokul seviyesindeki sıbyan mekteplerine beş-altı yaşlarındaki çocuklar kabul edilirdi” (Ürekli, 2002: 382). Osmanlı Devleti’nde açılan ilk mektep Bursa’dadır. İstanbul’daki ilk mektebi ise Fatih Sultan Mehmet açtırmıştır.

Devletin hemen hemen her köşesinde bulunan sıbyan mekteplerinde eğitim, dinin gereklerini ve Kur’an okumayı öğretmeye dayalıydı. Eğitim çalışmaları bu doğrultuda yapılmıştır. Bu okullarda önceden belirlenmiş, hedef koyan ve sistemli bir programdan söz etmek imkânsızdır. Eğitimin nasıl yapılacağı ve neler öğretileceği, talimatname olarak adlandırabileceğimiz vakfiyelerde yazılı olarak belirtilmiştir. “II. Bayezit, kendi adına yaptırdığı camide açtığı sıbyan okulunun vakfiyesinde: “ ...muallim ve halife talim-i Kelâm-ı Kadim ve Kur’an-ı azim ederler” diyor. Amaç, Kur’an okumayı, imanın temellerini ve ibadet şekillerini öğretmektir” (Göğüş, 1971: 124). Fatih’in vakfiyesinde Kur’an okumanın öğretileceği; I.Mahmut’un annesinin ve I.Abdülhamit’in vakfiyelerinde ise yetenekli çocuklara Arapça ve Farsçanın öğretilbileceği, ayrıca bir meşk hocasının güzel yazmayı öğretmesi gerektiği yazılmıştır (Akyüz, 1994: 73). Burada belirtilen güzel yazma öğretilmesi gerekliliğini ana dili öğretimi çerçevesinde değerlendirememekteyiz. Zira buradaki yazı çalışmasından kasıt, metin oluşturabilme becerisini oluşturmak değil, yazılı bir metni taklit etmekten ibarettir. Sıbyan okullarında, vakfiyelerden anlaşıldığına göre ana dili öğretimi ile ilgili bir ders olduğu belirlenememiştir.

“Sıbyan okullarında hemen okumaya geçilmez, çağın padişahı, büyükleri için dualar, ayrıca ilahiler öğretilirdi. Sonra “Supara” (Farsça sipare: Kur’an cüzü) denilen bir

elifba (alfabe) kitabından okumaya başlanırdı. Öğretilen alfabe Arap alfabesiydi; Türkçedeki p,ç,ğ seslerini gösteren پ, چ, گ harflerini kapsamazdı. Okumada birleşim (synthese) yöntemi uygulanırdı.”(Göğüş, 1971: 124-125)

Kur’an okumayı öğrenmeden önce çocuklar Arap alfabesini öğrenmiş ve yine yazmak isteyenler de bu alfabe ile yazmışlardır. “Sıbyan mektepleri çocuklara Kur’an okutmak, namaz kılınması usulleri ve namazda okunacak ayetleri ve duaları öğretmek ve birazda yazı yazmak gibi 3 gaye ile kurulmuştur” (Ergin, 1977: 86).

“Muallimliklerini de belirli bir eğitim görmüş ve genellikle civardaki cami, mescid imam ve müezzinleri veya biraz öğrenim görmüş, okuma-yazma öğrenmiş ve Kur’an-ı Kerim ezberlemiş hanımlar yapardı” (Özcan. akt.Ürekli, 2002: 382). Fatih, sıbyan mekteplerinde öğretmenlik yapacak olan medrese öğrencileri için yeni bir program hazırlamıştır. Bu programda, Arapça sarf ve nahiv dersleri varken ana dil öğretimine dair bir ders bulunmamaktadır (Akyüz, 1994: 76-77) .

1.1.2. Enderun Mektebi

“Enderun mektebi, esas olarak Hıristiyan tebaadan alınan yetenekli çocukları iyi ve güvenilir devlet adamı ve asker yapma amacını güdüyordu” (Akyüz, 1994: 78-79). Devşirilen çocukların büyük bir çoğunluğu Anadolu’daki Türk ailelerin yanına yerleştirilerek Türk dili ile beraber, Türk örf ve adetleri çerçevesinde yetiştirilmesi planlanmıştır. Bu ailelerin yanına yerleştirilen çocuklar, Türk dili eğitimini pratik olarak almışlardır. Dilin kullanımını belli bir program çerçevesinde değil, günlük sosyal hayatın içinde öğrenmişlerdir.

Anadolu’ya gönderilmeyip Enderun Mektebi’ne alınan çocuklar, saray hizmetlerinde görev alarak saray hayatının iş ve işleyişine vâkıf olmaktadır. Ayrıca bu çocuklara, ilmî bilgiler de belirli bir plan dâhilinde verilmektedir. İslamî dersler dışında Türkçe, Arapça, Farsça, matematik, edebiyat ve tarih dersleri de verilmektedir. Bu noktada dikkatimizi çeken husus ise Türkçe eğitiminin veriliyor olmasıdır. Amaç sadece Türkçe konuşulan ve yazılanı anlamakla sınırlı dahi olsa da, dönem düşünüldüğünde Türkçenin ders olarak okutulduğu tek müessese, Enderun Mektebi’dir denebilir.

1.1.3. Medreseler

“Osmanlıların kuruluşundan Tanzimat dönemine kadar eğitim sistemi fazla bir değişiklik göstermemiştir. Osmanlı, genelde dinsel yönü ağır basan bir eğitim programı uygulamıştır”(Karataş, 2002: 31). Bu program dâhilinde gelişen eğitim ortamlarının en önemli olanı da medreselerdir.

Osmanlılarda ilk medrese Orhan Bey tarafından İznik’te kurulmuştur. Daha sonra tahta çıkan padişahlar da medreseler kurmaya ve buralara dönemim önemli ilim adamlarını getirmeye devam etmişlerdir. Kurulan bu medreseler arasında en önemlileri ise, Fatih ve Kanuni’nin kurduğu, “Sahn-ı Seman” ve “Süleymaniye” medreseleridir. Yıldırım Beyazıd döneminde açılan “Darüşşifa” tıp eğitimi veren bir medresedir.

“Osmanlı medreselerinde çeşitli ölçülere göre belirlenen dereceler, okutulan derslerin türleri ve seviyeleri, bu derslerin ele alınış metodları Türk eğitim tarihinin en önemli konularını teşkil etmektedir”(Ürekli, 2002: 385).

“Zaman zaman birtakım eklemelerle Osmanlı Medreseleri on iki dereceli öğretim kurumları niteliğini aldı:

1. İptida-i Hariç
2. Hareket-i Hariç
3. İptida-i Dahil
4. Hareket-i Dahil
5. Musıla-i Sahn
6. Sahn-ı Seman
7. İptida-i Altmışlı
8. Hareket-i Altmışlı
9. Musıla-ı Süleymaniye
10. Hamise-i Süleymaniye
11. Süleymaniye
12. Darü'l Hadis “(Karataş, 2002: 32-33).

Fatih’in düzenlemesine kadar ilk Osmanlı medreselerindeki derslerin neler olduğu ve sıraları kesin olarak bilinmiyorsa da, bunların Selçuklulardakilerle aynı veya benzeri oldukları tahmin edilmektedir. (Akyüz, 1994: 55). Akyüz(1994), klasik Osmanlı medreselerinde okutulan dersler için aşağıdaki tabloyu hazırlamıştır:

Tablo 3.Klâsik Osmanlı Medreselerinin Dereceleri, Ders Kitapları, Bilim Adamları ve Müderrislerinin Maaşı (Tabloda, yukarıdan aşağıya medreselerin dereceleri yükselmektedir.)

Çeşitli düzeydeki medreselerin adları	Okunan başlıca ders kitapları	Kitabın ilgili olduğu bilim dalı	Müderrisin maaşı
Hâşiye-i Tecrid	Emsile, Bina, Maksut, Avâmil, İzhar, Kâfiye Şerh-i Tevâli, Metâli Telvih Hâşiye-i Tecrid Şerh-i Ferâiz Mutavvel (Ayrıca, yanda gösterilen bilimlerde çeşitli kitaplar 16. Yüzyılın ortasına kadar bazı medreselerde okutulmuştur.)	Sarf Nahiv Akâid-Kelâm Usûl-i Fıkıh Kelâm Fıkıh Belâgat Hesap Hendese Heyet İlm-i Hikmet Hikemiyat Tarih Coğrafya	20-25 akçe
Miftah		Kelâm Belâgat, Maânî Fıkıh, Usûl-i Fıkıh Hadis	30-35 akçe
Kırklı ve Hariç elli	Hâşiye-i Tecrid Şerh-i Miftah Tenkih ve Tavzih Mesâbih	Belâgat Usûl-i Fıkıh Hadis, Fıkıh Kelâm Hadis	50 akçe

Dahil elli	Miftah-ul Ulûm Tavzih Meşarik, Hidaye Şerh-i Mevâkîf Buhari, Müslim, Mesabih	Fıkıh Usûl-i Fıkıh Hadis Tefsir	50 akçe
Altmışlı			60 akçe
Sahn	Hidaye Telvih Buharî Keşşaf, Beyzavi (Aynı) Fatih, Süleymaniye, Ayasofya medreselerindeki dersler ile bazı altmışlı medreselerdeki dersler		60'dan çok

Medreselerde okutulan kitaplar Arapça yazılmış kitaplardır; fakat bu kurumlarda eğitim dili olarak Türkçe kullanılmıştır. Medreselerde okutulan sarf ve nahiv dersleri de Arap dilinin kurallarını öğretmeye yöneliktir. Ana dil öğretimine dair herhangi bir ders bu dönem medreselerinde bulunmamaktadır. Zira Türkçe, öğretilmeye gerek duyulmadan herkes tarafından anlaşılmakta ve konuşulmaktadır.

Medreselerde Türkçenin bir öğretim konusu olarak ele alınmamasının çeşitli nedenleri vardı: Türkçe, Türk halkı için öğrenim gerekmeden anlaşılabilir bir dildi. Bilim dili değildi. Arapça ise, önce Kur'an dili idi; Kur'an'ı anlamak için bu dili öğrenmek gerekti. Din ya da başka bilim konularında hemen bütün kitaplar Arapça yazılmıştı; hatta Türklerden yetişmiş bilginler bile eserlerini Arapça yazarlardı. Bu nedenle Arapça, medreselerde başköşeyi aldı (Göğüş, 1971: 124).

2. Meşrutiyet'e kadar Türkçeye ait derslerin yer almadığı medreselerde, İslamî derslerin ağırlığı fazla olmuştur. O tarihten sonra ise ana dil eğitim-öğretimine dair dersler okul programına girmeye başlamıştır.

1.1.4. Askerî Okullar

18.yüzyılın ortaları, eğitimde birtakım yenileşme hareketlerinin görülmeye başladığı dönemdir. Hareketlenmenin temelinde de askerî mağlubiyetler yatmaktadır. “Osmanlı İmparatorluğu, on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde siyasî, ekonomik ve askerî alanda eski gücünü kaybetmiş; bu gücü tekrar yakalayabilmek adına yeniden yapılanma süreçlerine girmiştir” (Eser, 2012: 99). Bu dönemde, özellikle savaşlardaki yenilgilerin önüne geçebilmek adına askerî okullar açılmaya başlanmıştır.

“Ülkemizde Batılı teknikle eğitilmiş denizci yetiştirecek ilk deniz okulu, 1776 yılında “Hendesehane” adlı bir kurumda 10 öğrenci ile açılmıştı. Ancak 5-6 ay sonra bunun ihtiyacı karşılayamayacağı görülmüş ve “Mühendishane” adlı büyük bir bina yapımına başlanmış, Kırım Savaşı dolayısıyla Avrupa'dan getirilen subayların da burada ders vermeleri sağlanmıştı” (Karataş, 2002: 44).

II. Mahmut ve III. Selim gibi yeniliğe olumlu bakan, bunları yerinde inceleyip faydalarını görmüş iki padişahın tahtta olması (Eser, 2012: 99), dönem içindeki askerî okulların açılmasını kolaylaştırmıştır.

Açılan ilk askerî okul olan Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn adındaki bu okulda, hangi derslerin okutulduğu tam olarak bilinmemekteyse de bazı tarihî belgelerden yola çıkıldığında; Arapça, Farsça, Fransızca, Matematik ve Denizcilik bilgileri verildiği anlaşılmaktadır (Akyüz, 1994: 125).

1821 yılında çıkan yangının ardından tekrar öğretime başlayan okulun ders programı Sait Paşa tarafından disipline edilmiş ve şu dersler gösterilmeye başlanmıştır: “Resim, İmlâ, Arapça, Fransızca, Tarih-i Harb, Coğrafya, Hesap, Cebir ve Mukabele, Tamami ve Tefazuli, Hendese, Müsellesat-ı Müsteviye, Mahrutiyyat, Mihanik, Tahtit-i Arazi, Hey'et, Fenn-i Remi, Lağım, İstihkam, Askerî Talimler” (Karataş, 2002: 45).

1793 yılında, III. Selim tarafından askerî kara okulu olan “Mühendishane-i Berr-i Hümâyûn” kuruldu. “Bu mektep, askerî ağırlıklı bir müessesedir ve genel karakteri ile bir harp akademisi ve bir topçu ve istihkâm okulu olarak hizmet

vermiştir” (Ürekli, 2002: 388). Kuruluş programına bakıldığında, müfredatında Arapça, Farsça ve Fransızca öğretimi yer almasına rağmen ana dili dersi olarak görülebilecek bir ders bulunmamaktadır. Akyüz (1994) Mühendishane-i Berr-i Hümâyûn’un kuruluşundaki ders programını şöyle göstermiştir:

Tablo 4. Mühendishane-i Berr-i Hümâyûn’un Kuruluşundaki Ders Programı

Sınıf-1 (1.sene)	Sınıf-1 rabi (2.sene)	Sınıf-1 sâlis (3.sene)	Sınıf-1 evvel (4.sene)
Hüsn-i Hat İmlâ Resim Arabî Mukaddimat-1 Hendese Rakam Fransızca	İlm-i Hesap Usûl-i Hendese Coğrafya Arabî Fransızca	Coğrafya Müsellesat-1 müsteviye Cebir Tahtit-i Arazi Tarih-i Harb	Fenn-i Mahrutiyat Hesab-1 Tefazulî ve Tamamî Cerr-i Eskal İlm-i Heyet Fenn-i Remi Fenn-i Lağım Tâlim Nazariyatı istihkâm

Bahri-i ve Berr-i Hümâyûn okullarının ardından, “Mekteb-i Harbiye” adlı askerî okul açılmıştır. Ancak bu okulun açılmasında plansız davranılmamış, temelini oluşturacak adımlar atılmıştır. II. Mahmut, Hariye Mektebi’ne gelecek öğrencilerin birtakım bilgilere sahip olmasını istemiştir. Bu istek doğrultusunda da “sıbyan bölükleri” kurularak Mekteb-i Harbiye’ye öğrenci yetiştirilmesi amaçlanmıştır. “Subay adayı bu öğrencilere on ay gibi kısa bir süre içerisinde okuma, yazma, hesap, hendese, coğrafya, askerlik yöntem ve ödevleri dersleri okutulmuştur” (Eser, 2012: 100). 1826 yılında açılması emri verilen okul, uzun savaşlar nedeniyle sekiz yıl gecikmeli olarak 1834 yılında eğitim-öğretime başlamıştır. İlk öğrencileri de sıbyan bölüklerinden gelen çocuklardır.

Okul iki aşamalı olarak düşünülmüş; ilk mektep denen birinci bölümde sekiz yıl, ikinci mektep denen bölümde ise bir sene olmak üzere dokuz yıl eğitim-öğretim vermesi planlanmıştır. İlk sekiz yıldaki ders programını Eser (2012: 108) şu şekilde vermiştir:

“Birinci sınıf (başlangıç sınıfı): Bu sınıfta öğrenciler okuma-yazma ve dört işlem öğrenirler. İki harfli heceler ile otuz üç harften oluşan Osmanlı alfabesinin (elifbâ) kısımlarını (cüzler) devamlı olarak okurlar.

İkinci ve üçüncü sınıflar: Bu sınıflarda öğrenciler, üç harfli hecelerle ‘amme cüzü’nü öğrenirler: Okuma-yazma öğrenimi hâlâ devam etmektedir.

Dördüncü ve beşinci sınıflar: İlm-i hâl, şürût-ı islâmiyye (islâmın şartları), akâid-i diniyye (dini inanışlar/kurallar) okutulan derslerdir. Ayrıca öğrencilere, öğrendiklerini taş levhalar üzerine yazmanın eğitimi verilir.

Altıncı, yedinci ve sekizinci sınıflar: Altıncı sınıfta askerî kanûnnâme ve askerî talimnâme; yedi ve sekizinci sınıflarda ise tuhfe, nuhbe, sarf (gramer),

nahiv (sentaks), fezail-i cihâd, rakam ilmi, hendese (geometri), kıraat, rika yazısı öğretilir. Ayrıca yine sekizinci sınıfta öğrenciler kağıt üzerinde fenn-i inşâ bilgisini alırlar.

Sekizinci sınıftan sonra, kabiliyetli olan öğrenciler seçilerek –bir imtihanla zihni yeteneği ve beden sağlamlığı göz önünde bulundurularak- 100 kadar öğrenci ikinci mektebe alınır” (Eser, 2012: 108).

Sekizinci sınıfın ardından ikinci mektebe geçen öğrencilerin aldığı dersler ise:

“İlm-i hesab (aritmetik);4Müsellesât-ı müsteviyye (düzlemsel trigonometri); Müsellesât-ı küreviyye (küresel trigonometri); Ameliyât-ı hendese (geometri uygulamaları); İlm-i hendese (geometri); İlm-i cebir ve mukabele (cebir); Cebrin hendeseye tatbiki (analitik geometri); İlm-i kutû-i mahrûtiyyet (koni kesitleri); İlm-i menâzır (perspektif); İlm-i tefazuli ve temâmî (diferansiyel ve integral hesap); Cerr-i eskâl (mekanik); İlm-i hey’et (astronomi); Coğrafya; İlm-i hikmet-i tabiî (fizik); Ecsâm-ı sulbe (katılar); Ecsâm-ı maiyye ve havaîyye (sıvılar ve gazlar); İlm-i bahs-i ecsâm-ı nariyye (yanıcı cisimler); İlm-i hâl ve terkeb-i ecsâm (kimyasal analiz ve sentez); Arapça ve Farsça; Fransızca; Fenn-i istihkâmât-ı hafife ve sakile (istihkâm); Tombaz köprü kurmak; Harita inşası; Bir kale yahut bir yerin ölçme ile resim ve haritasının yapılması; Top, tüfek, kılıç ve şiş eğitimi; Piyâde (yaya) ve süvâri (atlı) eğitimi; Yaz günlerinde denizde yolculuk ilmi (navigasyon, seyrüsefer), Bostan ve Gülistan’ın okutulması; İlm-i sibâhat (yüzme); Resim” (Eser, 2012: 109).

Harbiye Mektebi’nin ilk sınıfında ana dil eğitimi dersleri bulunmaktadır. Bu dersler ise okuma-yazma temelinde kalmıştır. Daha sonraki sınıflarda bulunan yazma ve gramer dersleri, bugün anladığımız manada içeriği olan dersler değildir.

2. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

1839 yılında İstanbul’da, Gülhane Hatt-ı Hümayunu ya da Tanzimat Fermanı adı verilen padişah Abdülmecid’in fermanı, sadrazam Reşid Paşa tarafından okunmuştur. Türk tarihi için çok önemli bir konu olan bu fermanın içeriğinde siyasal, hukukî ve sosyal alandaki düzenlemeler bulunmaktadır. Fermanın okunmasıyla başlayıp 1876 yılında Padişah II. Abdülhamit’in meşrutiyeti ilanına kadar geçen bu süre “Tanzimat Dönemi” olarak tarihte yerini almıştır.

XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti çöküş tehlikesi yaşamaya, Avrupa her açıdan üstün konuma gelmeye başlamıştır. Sosyal, siyasî ve askerî alandaki geri kalmışlık dönem aydınları ve devlet erkânı tarafından önlenmeye çalışılmıştır. Tanzimat Fermanı da bu çabanın bir ürünüdür.

“Tanzimat, Batı’nın ilim, eğitim, teknik ve sosyal meselelerdeki gelişmişliği karşısında, Osmanlı devletinin kendisini yenilemesi ve kendisine bir çeki-düzen vermesi yolundaki gayretlerinin tamamı olarak da ifade edilebilir. Bu dönemde, aydın kesimi Osmanlı devletinin derlenip toparlanması, Batı’daki gelişmelere ayak uydurabilmesi için çeşitli fikirler ortaya attı”(Ürekli, 2002: 391).

Batı dünyasının gelişimine ayak uydurmak amacıyla düzenlemeler barındıran Tanzimat Fermanı’nda, devletin eğitim sistemine yönelik herhangi bir ifade veya düzenleme yer almamaktadır. “1839 tarihli Tanzimat Fermanı’nda eğitimle ilgili bir kelime bile yoktur. Fakat devlet adamları, girişilen yeniliklerin kalıcı olabilmesi için bilgili bir toplum, yeni bir aydın tipi ve kadro oluşturmak gerektiğini biliyorlardı”(Akyüz, 1994: 139). Dil, devlet yönetiminde daha genişleyen bir önem kazanmış, toplumda ise halka kendi sorunlarını bildirmek, ayrıca bilgi vermek görevini almıştır. Dil eğitiminin okullara da girmesi, çeşitli yönleri ve görevleriyle öğretilmesi çok tabîî bir sonuçtur. “Tanzimat çağında Türkçe bu nedenlerle önem kazandı. Türkçenin öğrenilmesi gerektiği inancı doğdu”(Göğüş, 1971: 127). Bu ihtiyaca paralel olarak, Padişah Abdülmecit 1845 yılında Bâb-ı âli’ye gidip bir hatt-ı hümayun okutmuştur.

“Abdülmecid, sadrazam ve bütün vekillere hitaben okuttuğu fermanında, devletin esas gayesinin bütün halkın refah ve saadetini sağlamak olduğunu belirterek, ne yazık ki bu konuda şimdiye kadar yapılan çalışmaların başarısının askerî saha ile sınırlı kaldığına dikkat çekmekte, bilim ve tekniğin gelişmesi, yeni okulların açılması, ülkenin imarı için gerekli tedbirlerin alınmasını, kimsesiz ve fakirler için İstanbul’da bir hastanenin kurulmasını emretmiştir” (Ürekli 2002: 392).

Hatt-ı hümayuna bakıldığında, düzenlemelerin sadece siyasal ve askerî alanda olması padişah da dâhil olmak üzere herkes tarafından yetersiz görülmüş, eğitim alanında da yapılması gerekliliğinin ortaya konduğu anlaşılmıştır. Bu zaviyeden bakıldığında ana dil öğretiminin önem kazanmasının sebebi daha kolay anlaşılmaktadır. Eğitim, çöküşü engelleyebilecek en önemli yol olarak görülmüş, devlet adamları ve aydınlar bu konuya daha fazla eğilmeye başlamışlardır. Türkçe eğitimi açısından Tanzimat Dönemi, milat olarak kabul edilebilmektedir.

Tanzimat Dönemi'nde eğitim çalışmalarını yürütmek maksadıyla “Meclis-i Maarif-i Muvakkat” kuruldu. Bu kurumun çalışmaları neticesinde de 1846 yılında “Meclis-i Maarif-i Umûmiye” adlı teşkilat kurulmuştur. Bu teşkilat, ülkenin eğitim meseleleriyle daimi olarak ilgilenecek bir kuruluş olarak düşünülmüştür. Maarif-i Muvakkat'ın tavsiyesiyle kurulan bir diğer teşkilat ise Türk eğitim tarihinde ve özellikle Türkçe eğitimi ve öğretimi açısından çok büyük önem arz eden “Encümen-i Daniş” adlı kuruluştur.

“Encümen-i Dâniş, (...) Darü'l-Fünûn'da okutulacak dersler için lazım olan kitapların bir an evvel yazdırılmasını temin maksadiyle kurulmuş bir müessese idi. Hakikatte ise diğer Avrupa memleketlerinde olduğu gibi bizim, milletlerarası ilim ve fikir hayatıyla temasımızı sağlayacak bir akademi idi”(Tanpınar, 1956: 144)

Encümen-i Daniş, Ahmet Cevdet Paşa tarafından yayımlanan kuruluş nizamnamesinde Türkçe taraftarı bir tutum sergilemiştir. Geçmişten bugüne yazılan eserlerin çok önemli olduklarını ifade eden Paşa, ancak bunların halk tarafından anlaşılmadığını söylemiştir. Anlaşılmanın nedeni olarak da kullanılan ağdalı dili ve tamamen yabancı dilden alınma kelimeleri göstermiştir. Paşa'nın nizamnamedeki bu düşünceleri, ana dile dönüşün ilk sinyalleri olarak algılanmaktadır.

Encümen-i Dâniş, kuruluş gayesine uygun olarak, birçok disiplin alanında ders kitabı niteliği taşıyan eserler meydana getirmiştir. Bizim inceleme konumuza dair ilk eser, Ahmet Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'nın beraber hazırladığı “Kavâid-i Osmânî”dir. Türkçe gramer öğretimi için yazılmış olan bu eser, Encümen-i Dâniş'in açılış gününde üyelere dağıtılmıştır. Kavâid-i Osmâniyye, 50 yıla yakın bir süre eğitim kurumlarında ders kitabı olarak okutulmuş bir eserdir.

Ahmet Vefik Paşa'nın hazırladığı “Lehçe-i Osmâni” adlı sözlük, Encümen-i Dâniş'in pay sahibi olduğu önemli eserlerden bir diğeridir. Türkçe kelimelerin karşılığını yine Türkçe açıklayarak Türkçe öğretimi tarihinde bir ilk olan eser, Türkçenin gelişim dönemleri ve lehçeleri hakkında da bilgi vermektedir. Vural ve Böler'in Topbaş'tan aktardıklarına göre ise eserin özellikleri şunlardır:

1. Tamamı 1455 sayfa olan sözlüğün 856 sayfalık ilk kısmı Türkçe ve Türkçeleşmiş kabul edilen Arapça, Farsça ve Batı kökenli kelimelere ayrılmıştır. Eserin geri kalan ikinci kısmında Arapça ve Farsçadan alınan ve daha çok yazı dilinde kullanılan kelimeler verilmiştir.
2. Lehçe-i Osmani'de her harf bir bab sayılmış, bu bablar da kelimelerin ilk hecesindeki hareke(ünlü)ye göre üç fasla ayrılmıştır: Kaf babı: kaf-ı meftûha faslı, kaf-ı mazmûme faslı, kaf-ı meksûre faslı gibi. Ancak eserde alt

sınıflamaya (fasıl) Tam uyulmamıştır. Bu durumlarda kelimenin telaffuzuna, meftûh, mazmûm, meksûr terimleriyle işaret edilmiş veya (nazar oluna, bakınız) kısaltması ile ilgili kısma gönderilmiştir. Ünlüyle başlayan kelimeler –alfabenin özelliği gereği- zorunlu olarak ‘elif’ harfinde dokuz alt başlık altında toplanmıştır. Burada dikkati çeken husus kapalı e (elif ma’ayâ’yı mechûle) sesine de ayrı bir fasıl ayırmasıdır (Gözütok, 1977: 33).

3. Lehçe-i Osmani’de mümkün olduğu kadar Doğu Türkçesindeki asılları ve eski şekilleriyle gösterilen madde başı kelimeler, ilk olarak köklerine göre sıralanmış; kökün anlamı verildikten sonra bundan türeyen yeni şekiller ve deyimler açıklanmıştır. Aynı kökten türeyen sözlerin ayrı madde başlarına dağılmadan bir arada bulunması Türkçenin söz konusu dönemdeki kelime ve deyim teşkilindeki zenginliğini ortaya çıkarması bakımından da önemlidir.
4. Ahmet Vefik Paşa’nın Lehçe-i Osmani’yi hazırlarken halk ağzı söz varlığından ve Türkçe metinlerden yararlandığı bir gerçektir. Eserde kelimeler açıklanırken örnek olarak verilen deyimler, konuşma dilinin özelliklerini taşıyan ifadeler onun halk dili kaynağını gösterir.
5. Eserde madde başı olarak alınan kelimeler anlamlandırılırken daha çok, madde başlarının Arapça ve Farsçadaki karşılıklarının verilmesi şeklinde ir yol izlenmiştir: **anlayış:** zekâvet, intikal, idrak, tefehhüm, fetanet, feraset; **bıçkı:** erre, testere, minşâr, büyüğü hızar; **gezmek:** seyir, teferrûç, temaşa etmek, sefer, seyahat, devir, tedavül etmek, seyyah, tayyar olmak gibi.
6. Arap harfleriyle yazılan metinlerde yer alan birbirine yakın /ı/-/i/, /o/-/ö/, /u/-/ü/ ünlülerini ayırt etmenin oldukça güç olduğunu fark eden Ahmet Vefik Paşa, lehçe-i Osmani’de Türkçenin tek harfte toplanmış ayrı ve farklı seslerin belli olması için çözüm önerileri getirmiş ve Arap alfabesinde sadece و harfiyle gösterilen Türkçedeki /o/, /ö/, /u/, /ü/ seslerini her biri için ayrı ayrı işaretler kullanmıştır.
7. Ahmet Vefik Paşa ünsüzlerle ilgili karışıklığın da farkına varmış; bu itibarla Türkçede bulunan sağır nun ünüsüzü için kullanılan ك harfini, görmek kelimesindeki g’yi ke’den ayırmak için گ harfini kullanmıştır (Çeri, 1997: 157).
8. Balık, baş, Batum, Bayburt, çadır, Çağatay, çam, coğrafya, Çingiz, elifba, gemi, Türk, yeniçeri gibi madde başları esere bir ansiklopedik sözlük niteliği kazandırmıştır.
9. Lehçe-i Osmani’de bazı madde başlarının izahında Osmanlı Türkçesi ve Doğu Türkçesinden örnek beyitler zikredilmişse de bunların kime ait olduğu belirtilmemiştir.
10. Eserde toplam 6239 madde başı vardır. 45 tane İtalyanca, 13 tane Rumca, 12 tane Fransızca, 8 tane Yunanca, 2 tane Latince, 2 tane İngilizce, 1 tane Almanca, 1 tane İbranice, 1 tane Hintçe kelime vardır (Topbaş, 1987: 14). “ Vural ve Böler, 2011: 22)

1851 yılında açılan Encümen-i Dâniş’in amacı ders kitaplarını hazırlamak ve tercüme eserler vermektir. 1862 yılına kadar açık kalan teşkilat, birçok önemli esere imza atmış ve eğitim tarihindeki yerini almıştır.

1869 yılında ilan edilen “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi”, Türkçe öğretimi açısından çok önemli bir kanunname dir. Bu kanunnamede Türkçenin öğretim dili olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Nizamname’nin gerekçelerinde yer alan “bir milletin eğitimde ilerleme sağlamasını, kendi dilinde eğitim öğretim yapmasında

aramak gerekir; bir topluma yabancı dille bilim ve sanatta ilerleme yolunu göstermek zordur.”(Akyüz, 1994: 138) ifadesi, ana dille eğitime verilen önem ve değeri gözler önüne sermiştir.

Aynı nizamname ile bugüne kadar birbirlerinden kopuk; öğretim şekli, programları, öğretmenleri farklı ve bağımsız olan eğitim kurumları düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu teşkilatlanmanın çerçevesi belirlenirken Fransız eğitim sistemi örnek olarak alınmıştır. Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından hazırlanan bu yasa eğitim teşkilatını yeniden düzenlemiştir. Oluşturulan teşkilatı Karataş (2002: 21) şu şekilde göstermiştir:

Bu yapılanma:

A. Merkez Maarif Teşkilatı:

1. Maarifi Umûmiye Nezareti
2. Meclisi Kebiri Maarif
 - a. Daire -i İlmiye
 - b. Daire-i İdare
3. Tahrirat Kalemi
4. Muhasebe Kalemi

B. Vilayet Maarif Teşkilatı

Her vilayette maarif müdürü başkanlığında kurulan Maarif Meclisinde okul tahsil derecesine göre sınıflandırma şöyledir.

1. Mekâtib-i Umûmiye – genel okullar-

1. Mekâtib-i Sıbyaniye
2. Mekâtib-i Rüştîye
3. Mekâtib-i İdadiye
4. Mekâtib-i Sultaniye
2. Mekâtib-i Aliye

a. Dârümuallimîn

B. Dârümuallimat

B. Dârülfünun

a. Edebiyat ve Felsefe Şubesi

b. Hukuk Şubesi

c. Fen Şubesi (Karataş, 2002: 21)

Oluşturulan bu yapıyla eğitim daha kontrol edilebilir, modern ve işlevsel bir hâle getirilmeye çalışılmıştır.

2. 1. TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİM KURUMLARI VE ANA DİL EĞİTİMİ

Tanzimatla beraber Osmanlı eğitim kurumlarında da farklılıklar görülmeye başlamıştır. Batı dünyasının eğitim konusundaki üstünlüğünü kabul eden dönem yönetici ve aydınları, eğitim kurumları ve ders müfredatlarında da değişiklikler yapılması gerekliliğini belirtmiş ve bu yönde çalışmalar yapmıştır. Özellikle açılan

askerî okullara daha hazır öğrenciler yetiştirmek adına iptidâî, rüşdiye, idadî ve sultaniler açılmış; yüksek öğrenimin niteliğinin arttırılmasına çalışılmıştır.

Türkçe öğretimi açısından büyük önem arz eden Tanzimat’la beraber, müfredatlarda ana dili derslerinin yer almaya başladığını görmekteyiz. Özellikle sarf ve nahiv üzerine yazılmış kitapların arttığı ve bu kitapların okullarda ders kitabı olarak okutulmaya başladığı zaman dilimi olan Tanzimat’ta, ana dili eğitiminin gramer üzerinden yapıldığını ifade edebiliriz. Bunun yanında inşâ, imla, kırâat, kitâbet gibi Türkçe öğretimine ait dersler de yer almaktadır.

2.1.1.Sıbyan Mektepleri

1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu’na kadar varlığını sürdüren sıbyan mektepleri, Tanzimat düzenlemelerinde de yerini almıştır. Eğitimin temeli olan bu okullar, dönem öncesinde birbirlerinden bağımsız ve habersiz, kurucularının ya da öğretmenlerinin kendi isteklerine göre ders programları belirleyip eğitim verdiği kurumlardır.

Tanzimat Dönemi içerisinde eğitimde yapılan iyileştirme çalışmalarından ilki, ilköğretimi iki kademeli hâle getirmek olmuştur. “5 Şubat 1839 tarihli Meclis-i Umur-u Nafia layihasında, fennin ilerlediği, ülkenin bu bilgilerden uzak kalamayacağı, bu nedenle “ Harbiye, Bahriye, Hendese ve tıp fenlerine mahsus” yeni okullar açıldığı, fakat “zikrolunan mekteplere alınan şakirdanın malûmat-ı cüziyeleri yani yazmağa ve doğrudan doğruya Türkî kitap okumağa kudretleri olmadığından, birden bire...” yeni okulların programlarıyla karşılaşınca öğrenmeye yetersiz kaldıkları belirtiliyordu”(Göğüş, 1971: 128). Bu sebepler dikkate alınarak, bahsi geçen okullara öğrenci hazırlayacak ara eğitim kurumu olarak “rüşdiye” okullarının açılmasına karar verilmiştir. Tasarıya göre eğitimin ilk kısmına “sınıf-ı evvel”, ikinci kısmına ise “sınıf-ı sâni” denilmektedir. 1838 yılında memur yetiştirmek için açılan okulları saymazsak, bu düşünce 1847 yılına kadar uygulanmamıştır.

İlköğretimdeki iyileştirme çabalarından biri de 8 Nisan 1847 yayımlanan “Effalın Tâlim ve Tedris ve Terbiyelerini ne Veçhile İcra Eylemeleri Lâzım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtib-i Hâceleri Efendilere İta Olunacak Talimat” başlıklı bir talimatnamenin uygulanmaya başlanmasıdır. Bu talimatnameye göre sıbyan mekteplerinin ders programı şu şekildedir:

Elifba, Amme Cüzü ve öteki cüzler, Türkçe Lûgat(Türkçe önce üç ve sonra daha fazla harfli kelimelerin yazılması), Ahlâk(Türkçe kısa ahlâk risaleleri okutulacak), Yazı (Önce sülüs ve nesih), İlmihal (Dinî bilgiler okutulacak), Türkçe Tecvid (Harflerin ve Kur'an'ın okunma biçimi), Kur'an (İki kez hatim ettirilecek), Hıfz-ı Kur'an (Yetenekli ve istekli öğrencilerin hafızlığa çalıştırılacakları seçimlik ders) (Akyüz, 1994: 140).

1847 yılındaki bu talimatnamede dikkati çeken unsurların başında ana dil eğitimine dair derslerin bulunması gelmektedir. Okuma öğretiminde yöntem olarak heceleme ve harflerin birbirleriyle birleşme biçimlerinin gösterilmesi yöntemi devam ettirilmiştir. Bunun yanında ise Tanzimat'a kadar çok rastlanılmayan yazı öğretimi, bu talimatnamede yerini almıştır. Özellikle çocuklara karalama ve çizgi çalışmaları yaptırılması, okuduklarının yazdırılmasının öğrenmeyi kolaylaştıracağına belirtilmesi (Akyüz, 1994) eğitime bakış açısının modernleştiğinin ifadesidir.

Kodaman(1980) talimatnamenin içeriği ile ilgili şunları söylemiştir:

- 1- Öğretim süresi dört yıl olarak sınırlandırılmıştır.
- 2- Sıbyan okullarının rüşdiyelere temel olması ve bunlara öğrenci yetiştirmesi kabul edilmekle öğretim dereceleri arasında bir uyum sağlanmıştır.
- 3- Türkçe derslerine önem verilmesi eğitimde millileşmeye doğru bir adım atılmıştır.
- 4- İlköğretimde birlik ve bütünlük temini yoluna gidilmiştir.
- 5- Okuma ve yazmaya aynı ölçüde önem verilmiştir.
- 6- Okullarda teftiş usûlü ve öğrencilerin devam mecburiyetinin sağlanması öngörülmüştür.
- 7- Okullara taş levha ve divitin sokulması uygun görülmüştür” (Kodaman, 1980).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869), tüm eğitim sistemimizde olduğu gibi ilköğretim sisteminde de önemli düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerin en çok dikkat çeken yanı ilköğretimi zorunlu kılmasıdır. Nizamnameye göre erkek çocuklar 6-10, kız çocuklar ise 7-11 yaşları arasında ilköğretime devam etmek zorundadırlar.

Öğretimi belirli bir program çerçevesine yerleştirmeye çalışan bu nizamnamede belirtilen ders programı şu şekildedir:

“Usul-ü Cedide veçhile Elifba, Kurân-ı Kerim, Tecvid, Ahlâka müteallik resail, İlmihal, Yazı talimi, Fenn-i Hesap, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Malumat-ı Nafia” (Karataş, 2002: 69).

Bu programda usul-ü cedide olarak bahsedilen, Doktor Rüştü'nün yazdığı “Nuhbet'ül Eftal” adını taşıyan kitaba göre öğretim yapılması şeklindedir. Yöntem ve

teknik olarak yenilik getirmemesine rağmen bu kitabın seçilmesinin ana dil öğretim tarihi açısından önemi bulunmaktadır. Dr. Rüştü bu eserinde Arapçada bulunmayan “p,ç,j” sesleri için harfler kullanmıştır. Bunun yanı sıra Arapçada aynı harfle gösterilen” k, ğ ve n” sesleri içinde işaretli harfler göstermiştir. Böylece Türkçeye göre alfabedeki harf sayısı 35’e yükseliyordu (Göğüş, 1971: 130).

1874 yılında Selim Sabit’in yazmış olduğu “Rehnüma-yı Muallim” adlı eser, ilköğretim kurumlarında okuma eğitimine dair bir yöntem kitabı olarak kabul edilmektedir. Bu eserde de harflerden hecelemeğe doğru gidilmesi tavsiye edilmiştir.

İncelediğimiz dönemin sonlarına ait Gelişli (2006: 55)’nin verdiği ders programı ana dil derslerini de görmemizi sağlamaktadır:

Tablo 5. 1873-1890 Tarihleri Arası Dört Yıllık Sıbyan Mekteplerinin Ders Programı

Yıl	Derslerin Adı	Haftalık Ders Saati
1	Elifbâ-yı Osmânî	12
Sınıf-1 Evvel	Kur’ân-ı Kerim	6
	Kırâ’at-1 Türkiyye	5
	Hesâb-1 Zihnî	0
2	Kur’ân-ı Kerim	6
Sınıf-1 Sanî	İlm-i Hâl	2
	Ma’lûmât-1 İbtidâîyye	1
	Ta’âd ve Terkîm	1
	Hatt-1 Sülûs	1
3	Kur’ân-ı Kerim	6
Sınıf-1 Sâlis	Tecvîd	1
	Sarf-1 Osmânî	2
	Hesâp	2

	Sülüs ve Nesih	1
4	Kur'ân-ı Kerim	6
Sınıf-ı Râbia	Coğrafya	2
	Tarih	2
	Kavâ'id-i İmlâ	1
	Hatt-ı Rik'a	1

Tanzimat Dönemi'nde sıbyan mekteplerinin yanında, aynı yaş grubu öğrencilere modern eğitim veren "iptidâî" okulları açılmıştır. Yöntem açısından birbirlerinden farklı olan bu iki okul, kurumsallık açısından da birbirinden çok farklıdır. Hayırseverlerin açmış olduğu sıbyan mektepleri Evkaf Nezareti'ne bağlıdır ve herhangi bir teftişe tabi değildir. İptidâî mektepleri ise Maarif Nezareti'ne bağlıdır ve müfettişler tarafından teftiş edilmektedir.

İptidâî mekteplerinde, yukarıda özellikleri bahsedilmiş olan usûl-i cedîd hareketine uygun olarak modern eğitim verilmekteydi. Yeni öğretim yöntem ve tekniklerinin kullanıldığı, ders araç ve gereçlerinde de klasik temel eğitim kurumlarından farklılıklar görülen iptidâî mektepleri, sayısal olarak sıbyan mekteplerinin çok gerisinde kalmıştır.

1869 nizamnamesinden sonra ana dil programlarında ilerleme göze çarpmaktadır. Ana dili eğitimi oldukça önem kazanmış, ders programlarında da yeterince yer almaya başlamıştır. İlkokullarda I. sınıfta 19 saat, II. sınıfta 7 saat ve III. sınıfta 7 saat ana dili dersi, okul programında yer almıştır. Bu durum Tanzimat'a kadar süregelen ana dil eğitiminin önemsiz görülmesi fikrinin değiştiğinin de en belirgin göstergesidir.

2.1.2. Rüşdiyeler

Rüşdiyeler, ilkokulun bir üst kademesi olarak eğitim tarihimizdeki yerini almıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi, ilkokuldan sonra bir üst kademeye hazırlık okulları olarak açılmış olan bu eğitim kurumları, zaman içerisinde orta öğretim kurumu hâline dönüşmüştür. Günümüz eğitim kurumlarında karşılaştırıldığında lise

dengi olan idadî ve sultanîlerin açılmasıyla, rüşdiyeler müstakil orta öğretim kurumları olarak yalnız kalmışlardır. Zamanla yeniden ilköğretim seviyesinde kalan bu okullar, ilkokul içerisinde eriyerek kaybolmuşlardır.

1838 yılında “sıbyan mektepleri”nin ıslahı düşünülerek yapılan çalışmada, “*sınıf-ı sanî*” denen okulların açılması kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda açılan rüşdiyeler, askerî okullara kaliteli öğrenci yetiştirmek ve devlet işlerinde çalışacak donanımlı memurlar hazırlamak amacıyla düşünülmüştür. “Askerî olanların dışındakilere Mülkiye Rüşdiyeleri de denir”(Akyüz, 1994: 143).

Padişah II. Mahmut tarafından okulların ismi “rüşdiye” olarak değiştirilmiştir. Çocuklar bu okullarda “rüş” yani ergenlik dönemlerini geçireceklerdir. Bu nedenle bu okulların adı “rüşdiye” olarak düşünülmüştür.

Mekteb-i Maarif-i Adlî, açılmış olan ilk rüşdiyedir. Bu okul, rüşdiyelerin açılış fikrine uygun olarak memur yetiştirmek amacını gütmektedir. “Hükümet hem memur yetiştirmek, hem de mevcut memurların bilgisini arttırmak için bu okulu açtığını ilan etmekle durumu açıkça belitmiştir” (Kodaman, 1980: 149). “Bu okul için ayrı bir program düzenlenmemişse de, emirnamede” sülüs, divanî, rik’a yazıları, fenn-i inşa, siyakat (malî işlemlerde kullanılan bir yazı şekli), kara cümle (matematikte dört işlem), sarf ve nahiv dersleri, Vehi’nin Tuhfesi, Gülüstan tercümesi ve Mizan-ül Edep gibi eserleri” okutacak öğretmenler tayini isteniyordu” (Göğüş, 1971: 128).

Mekteb-i Maarif-i Adlî’den sonra Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye adlı bir rüşdiye açılmıştır. Aşağıdaki tablolarda bu okulların ders programları belirtilmiştir:

Tablo 6. Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye’ye Ait Ders Programı

Türkçe İnşâ	Hat
Arapça Nahiv	Tuhfe-i Vehbî
Nuhbe-i Vehbî	Lûgât
Farsça	Ahlâk

Tablo 7. Mekteb-i Maarif-i Adli'ye Ait Ders Programı

Türkçe inşâ	Arapça Sarf ve Nahiv
Kara Cümle	Farsça, Tuhve-i Vehbî ve Gülistan
Darb	Taksîm
Fransızca Gramer	Hat
Coğrafya	Tarih
Politika	Hendese

1846 yılında rüşdiyeler, Darülfünûn'a öğrenci yetiştiren kurumlar hâline gelmişlerdir. Aynı yıl içerisinde de Mekâtib-i Umumiye Nazırlığı kurulmuş, yeni rüşdiyeler açılmaya başlamış ve sayıları hızla artmıştır. Rüşdiyelerde görev yapacak öğretmenleri yetiştirmek amacıyla 1848 yılında açılan "Dârü'l-Mu'allimin" okulunun mezunlarını vermesiyle birlikte, Anadolu ve Rumeli'de rüşdiye okullarının sayısında da artışlar başlamıştır.

1848 yılında Mekâtib-i Umumiye Nezareti'nin başına getirilen Kemal Efendi'nin yayımladığı "Mekâtib-i Sıbyan ve Rüşdiyye Nizâmâtı" adlı nizamnameyle, rüşdiyelere dair birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Sıbyan mekteplerinden mezun olanların rüşdiyelere devam edebileceklerini belirten koşul da bu nizamnamede bulunmaktadır.

1859 yılında kızlar için de bir rüşdiye açılmasına karar verilmiştir. Kızlar için açılan ilk rüşdiyenin adı, "Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi"dir.

1848 yılına kadar okutulan dersler: Kur'an, akaid, Arapça, hesap ve yazı dersleridir. "1848'de Kemal Efendi, rüşdiyelerin ders programını yeniden düzenleyerek, bu derslere Farsça, coğrafya ve hendeseyi eklemiştir" (Kodaman, 1980: 150).

Rüşdiyelerin eğitim süreleri, ilk açıldıkları zaman dört yıl olarak belirtilmiştir. Daha sonra altı yıla çıkarılmış, ardından beş yıla düşürülmüştür. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne kadar bu şekilde devam etmiş, nizamnameyle beraber

eğitim süresi dört yıl olarak kesinleştirilmiştir. Rüşdiyelerin ders programları da aynı nizamnameyle güncellenmiştir.

1869 Nizamnamesi'yle kız ve erkek rüşdiyelerinin ders programları güncellenmiştir. Nizamnameye göre erkek rüşdiyelerin programları şoyledir:

Mebâdi-i ulûm-i diniye, Lisan-ı Osmanî Kavâidi, İmlâ ve İnşa, Tertib-i Cedid üzere Kavâid-i Arabiye ve Farisiye, tersim-i Hutut, Mebâdi-i Hendese, Defter tutmak usûlü, Tarih-i Umumî, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Cimnastik, Mektebin bulunduğu yerde en çok kullanılan dil, ticaret merkezlerinde zeki öğrencilerden isteklilere 4.yılda Fransızca.

Kız rüşdiyelerinin programı:

Mebâdi-i ulûm-i diniye, Lisan-ı Osmanî Kavâidi, Mebâid-i Kavâid-i Arabiye ve Farisiye, İmlâ ve İnşa, Müntehabat-ı Edebiye, Tedbir-i menzil, Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Hesap ve Defter tutmak usûlü, Nakşa medar (yardımcı) olacak derecede resim, Ameliyât-ı hiyatiye, Musikî (mecbur değil) (Akyüz, 1994: 144).

1873'te rüşdiye programını ise:

“I.sınıfta kıraat-i Türkiye, imlâ, sülüs, rik'a, II, III.sınıflarda lisan-ı Türkî (kavait), imlâ, IV.sınıfta da ayrıca inşa” olarak görüyoruz” (Göğüş, 1971: 135).

Rüşdiyelerin ders programları incelendiğinde, ana dil öğretimine dair “Lisan-ı Osmanî Kavaidi, İmlâ ve inşa” derslerinin olduğu görülmektedir. Ders saatlerinin bilinmemesiyle birlikte, okul programında ana dil kullanımına ait derslerin yer alması mühimdir. Sıbyan mekteplerinde okuma ve yazma öğrenimi alan çocuklar, rüşdiyelerde bu dilin kullanımına dair bilgiler öğrenmekte ve gramer kullanımına dair beceriler kazanmaktadırlar.

2.1.3.İdadiler

İdadiler, müstakil bir eğitim kurumu olmadan önce hazırlık sınıfı olarak tanımlanmışlardır. Bir üst öğrenim kurumuna geçmiş öğrenciler arasında bilgi ve becerileri yetersiz görülen öğrenciler bu sınıflara yönlendirilmiş, eksiklikleri buralarda giderilmeye çalışılmıştır.

“İlk idadi, İstanbul'da 1845 yılında açılmış olup Mekteb-i Fünûn-ı İdâdiye adını taşış”(İşksalan, 1997: 151). Mekteb-i Harbiye'ye gelen öğrenciler arasında yapılan sınavda yetersiz bulunan öğrencilerin oluşturduğu bu okul, 1872 yılında “Kuleli Askerî İdadisi” adını almışır. Daha sonra ise rüşdiyelerden mezun olan öğrencilerin, gidecekleri okullarda başarılı olabilmeleri için hazırlık sınıfı olarak nitelendirilebilecek olan sınıflara da idadi denmiştir.

İdadilerin bir eğitim-öğretim kurumu olarak müstakil bir yer tutmasını sağlayan ise, yine 1869 tarihli Nizamname'dir. Bu nizamnamede idadilerin açılış amacı olarak şu madde yer almaktadır: “*Mekâtib-i İdâdiye mekâtib-i rüşdiyyede ikmâl-i tahsil etmiş olan islâm ile gayr-ı Müslim çocuklarının muhteliten tâlim ve tedrisleri için mevzudur*” (1869 Maarif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi, Madde:33. akt. Işıksalan, 1997: 152). Amaçları Müslüman ve gayr-i müslim olan çocukları kaynaştırmak ve aynı devletin parçaları olan bu çocukları ortak bir kültürle yoğurmak olan idadiler, rüşdiyelerle birlikte düşünülmüştür. Bu iki okulun eğitim süresi ise 7 yıl olarak planlamıştır.

İdadiler, birtakım eksiklikler nedeniyle nizamnamenin yayınlanmasından sonra da kurulamamıştır. 1872 yılında maarif nazırı tarafından, idadilerin bir an önce açılmasına yönelik bir tezkere sadrazama yollanmıştır.(Kodaman, 1980: 183). Bu tezkerenin neticesinde, 1873 yılında Darü'l-Maarif idadiye çevrilerek ilk mülkî idadi açılmıştır. Bu okulun ardından 1875'te, Mora Yenişehir'de bir idadi daha açılmıştır (Kodaman, 1980: 185).

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre idadiyelerde okutulacak dersler şunlardır: “Mükemmel Türkçe Kitabet ve İnşa, Fransızca, Kavânin-i Osmaniye, Mantık, Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel, Coğrafya, Tarih-i Umumî, İlm-i Mevalid, Cebir, Hesap ve Defter tutmak usûlü, Hendese ve İlm-i Mesaha, Hikmet-i Tabiiye, Kimya, Resim” (Akyüz, 1994: 145).

1872 yılında ise idadilerin ders programlarında bazı değişiklikler olduğu göze çarpmaktadır. Mantık, ilm-i mevalid, ilm-i servet, hikmet-i tabiye ve kimya dersleri programdan çıkarılmış, yerine Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca, jimnastik ve müsellesat dersleri getirilmiştir (Kodaman, 1980: 186).

Çalışmamızın kapsadığı dönem içerisinde olmamasına rağmen, idadilerin Türkçe öğretimi açısından önemi 1908 yılındaki ders çizelgesindedir. Bu programda ilk defa “Türkçe” adıyla bir ders yerini almıştır. Programda bu adla bir dersin yer alması, ana dil eğitim-öğretim sürecinin gelişimini göstermesi açısından önemli bir noktadır.

2.1.4. Sultânîler

“Bu terim Galatasaray’ da gerçek anlamıyla kurulan ilk liseye verilen Mekteb-i Sultanî adı ile ortaya çıkmıştır “(Akyüz, 1994: 145).

Tanzimat’la beraber açılmaya başlayan rüşdiyeler, sayıları arttırılsa da yüksek okullara öğrenci hazırlamak için yetersiz kalmıştır. Bununla beraber, müslim ve gayr-i müslim çocukların bir arada okutulmak istenen ortak kültür çalışmaları içinde alt kademedeki okullar sakıncalı görülmüş, bunun daha yüksek kurumlarda gerçekleştirilmesi gereği fikri ağır basmıştır. İstanbul’da yabancıların gittiği Saint Benoît, Notre Dame De Sion gibi okullar bulunmaktaydı. Fakat bu okullarda Fransız egemenliği daha fazlaydı. Osmanlı ise yabancı çocukların eğitiminde, kendi söz sahibi olabileceği bir okul kurmayı amaçlamıştır. Bu esnada Fransa’ya giden padişah Abdülaziz, burada bulunan eğitim kurumlarını gezmiş, onlar hakkında fikir sahibi olmuş ve gördüklerinden etkilenecek dönüşünün akabinde ülkede bu sistemi uygulama gereği duymuştur.

Fransızların, kendi kültürlerini Doğu kültürlerine ulaştırmak gayesiyle Osmanlı Devleti içerisinde bir okul açtırmak düşünceleri bulunmaktaydı. 1867 yılında Fransa tarafından Osmanlı’ya verilen muhtırada, eğitim sistemine dair konular da yer almıştır. Tüm bu gerekçelerin sonucunda ise “Sultani” denen kurum ortaya çıkmıştır.

Galatasaray Sultânî’sinin açılması Osmanlı Devleti içerisindeki dinî grupların tepkilerine neden olmuştur. Müslüman, Hristiyan ve Yahudi kesimlerden okula tepkiler gelmiştir. Yahudiler çocuklarını okula göndermemiş, Papa Hristiyan çocukların okuldan uzak tutulması gerektiğini (Demirel, 2007: 35) söylemiştir. Okulun Fransız güdümünde bulunması da başta Rusya olmak üzere diğer devletleri rahatsız etmiştir. Sultâni, siyasî bir soruna da bu şekilde sebebiyet vermiştir.

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde orta öğretimin üst basamağı olarak bahsedilen bu okulların, rüşdiyeler üzerine altı yıllık bir eğitim vermesi planlanmıştır.

“Öğretim dili Fransızca olarak kabul edilen Sultanilerde okutulan dersler şunlardır:

Türkçe, Fransızca ve Fransız Edebiyatı, Grekçe, Ahlak, Latince (Tıp ve Eczacılık tahsiline yetecek kadar), Umumi Tarih ve Osmanlı Tarihi, Coğrafya, Matematik,

Kozmografya, Mekanik, Fizik, Kimya, Ekonomi, Tabiat tarihi, Hukuk, Umumi Edebiyat Tarihi ve Güzel Konuşma Sanatı, Resim” (Kodaman, 1980: 212).

Altı yıllık eğitim süresi bulunan Sultânî'nin son üç yılı kendi içerisinde edebiyat ve ulûm şubelerine ayrılmaktadır. Bu şubelerin dersleri şunlardır:

“Edebiyat sınıfı: Türkçe Fenn-i Kitabet ve İnşa, Arabî ve Farişiden Edebiyata Müteallik Müellefat, Maani, Fransızca, İlm-i Servet-i Milel, Hukuk-ı Milel Tarih.

Ulûm sınıfı: Hendese-i Resmiye, Menazır, Cebir ve Cebirin Handeseye Tatbiki, Müsellesat-ı Müsteviye ve Küreviye, Heyet, Hikmet-i Tabiiye ve Kimyanın Muhtasar Suretle Sanayi ve Ziraata Tatbiki, İlm-i Mevalid, Fenn-i Tahtit-i Arazi” (Akyüz, 1994: 146).

Mekteb-i Sultânî eğitim dili olarak Fransızca'yı kullanmış, öğretmenlerinin birçoğu da Fransa'dan gelmiştir. “Osmanlı Devletinde belki de öğretmen kadrosu bakımından en iyi seviyede olan okullardan biri de Mekteb-i Sultânî olmuştur. Okul hem sayı, hem de kalite yönünden yeterli bir kadroya daima sahip bulunmuştur. Şüphesiz, bunda Fransız asıllı öğretmenlerin büyük rolü olmuştur” (Kodaman, 1980: 220). Bu durum, ana dil öğretimi açısından dönemin bakış açısına ters düşmektedir. Tanzimat'la beraber değerlendirilen Türkçe eğitiminin, bu okulun anlayışıyla yaralandığı söylenebilir.

1876 yılından sonra okulda başlayan Türkçeleştirme hareketi sonunda Türkçe ders saatlerinin arttığı görülmektedir.

2.1.5.Dârü'l-Mu'allimin-Dârü'l-Muallimât

Tanzimat'ın getirdiği eğitimde yenileşme hareketinin eğitim tarihimizdeki en önemli unsurları, Dârü'l-Mu'allimin ve Dârü'l-Muallimât okullarıdır. Tanzimatçılar eğitimin olmazsa olmazı olan öğretmenlerin önemini anlamış, bu düşünceye uygun olarak da Dârü'l-Mu'allimin ve Dârü'l-Muallimât adı altında öğretmen okulları açmışlardır. “Maarif tarihi yönünden ilk Dârülmuallimîn'in önemi ne programında, ne de talebe sayısındadır. Esas olan, Tanzimatçıların öğretmensiz maarif olamayacağını anlamalarındadır” (Kodaman, 1980: 226).

Tanzimat Dönemi aydınlarının eğitime dair düşüncelerini, taşıdıkları eğitim felsefesini dönemin medrese mezunu hocaları ya da sıbyan mekteplerinde görev alan imamlarla yapmalarının mümkün olmadığı aşikârdır. Bu nedenle kendi yenilikçi anlayışlarına uygun, her kademedede modern eğitim verebilecek öğretmen yetiştirmeye

çalışmışlardır. Bu düşünceye uygun olarak atılan ilk adım, 1848 yılında açılan Dârü'l-Mu'allimin adlı öğretmen okuludur.

Bir medrese hocası olan Yahya Efendi'nin ilk yöneticisi olduğu okula, onun ardından okulun düzenini büyük oranda sağlayan Ahmet Cevdet Paşa atanmıştır. 1851 yılında kendisi tarafından okul nizamnamesi yayımlanmıştır. Bu nizamnamede öğrenci alımının belirli sayıda ve birtakım ölçütlere göre olacağı belirtilmiştir.

Rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek için açılmış olan Dârü'l-Mu'allimin ilk öğrencileri, dönemin en yüksek eğitim kurumu olarak kabul edebileceğimiz medreselerden alınmıştır. Geleneksel eğitimle yetişmiş öğrencilerin seçilmesi Tanzimatçıların eğitim anlayışına tezat bir uygulamaymış gibi görünse de, dönemin en zeki ve eğitilmiş insanların bu okula alınmaya çalışılması öğretmenlik mesleğine karşı olan ciddi algının tezahürüdür.

Ahmet Cevdet Paşa'nın yayımladığı nizamname ile disipline edilen okulda, öğrencilere devam zorunluluğu getirilmiştir. Bu zorunluluk, okulun verdiği eğitimin üzerindeki disiplini ve başarı isteğini göstermektedir. Aynı nizamnamede okulun ders programı şu şekildedir: “Yöntemi, Farsça, Aritmetik, Geometri, Alan Ölçümü, Astronomi, Coğrafya” (Akyüz, 1994: 178). Okulların açılmasıyla diğer eğitim kurumlarının sayısında da artış olmuştur. “Bu okul açıldıktan sonra, sayısı 3-5'i geçmeyen “Rüştiye Mekteplerinin” çoğaltılması yoluna gidilmiştir” (Hayta, 2009: 1014).

Dârü'l-Mu'allimin, 1869 yılında yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde yüksek okul olarak tanımlanmıştır. Aynı nizamnamede, İstanbul'da büyük bir Dârü'l-Mu'allimin kurulmasından da bahsedilmiştir. Bu okulun rüşdiye, idadi ve sultânî olmak üzere üç şubeden müteşekkil olacağı belirtilmiştir. Rüşdiye öğretmeni olacak öğrenciler Dârü'l-Mu'allimin'de üç yıl eğitim alacaklardır. İdadi ve sultânîler bölümlerinde okuyan öğrenciler ise iki yıl eğitim alacaklardır.

Dârü'l-Mu'allimin ders programına bakıldığında ise anadil derslerinin yetersiz olduğu aşikârdır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde “Türkçe Kitâbet ve inşâ”, “Türkçe Şiir ve İnşâ ile Kavânîn-i Osmâniye”, “Mükemmel Türkçe İnşâ ve Eş'ar” (Cevad, 2001: 435) dersleri programa girmişse de öğretmen yetiştiren bir

okulda az sayıdaki ana dil dersinin tatmin edici olmadığını rahatlıkla söylenebiliriz. İlerleyen yıllarda, değişen programlarla beraber ana dil derslerinin sayısı ve saatlerinde artış olmuştur.

1868 yılında ilkokullara öğretmen yetiştirmek maksadıyla “Dârü’l-Mu’allimin-i Sıbyan” okulu açılmıştır. Usûl-i cedid anlayışına göre yetiştirilecek olan öğrenciler bir yıl eğitim alacak, ardından sıbyan ve iptidâî mekteplerinde görev yapacaklardır. Ancak bu okul uzun süreli olmamış, kuruluşunun ardından üç yıllık bir süre sonra kapanmıştır.

Tanzimat Dönemi’nde açılan rüşdiyelerden bazılarında kız çocukları eğitim almıştır. Sayıları artan bu rüşdiyelerin öğretmen ihtiyacını karşılamak zorlaşmaya başlamıştır. Bu nedenle bayan öğretmen yetiştirmek üzere Dârü’l-Muallimât kurulmuştur.

Dârü’l-Muallimât’a sadece kız öğrenciler alınmıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, okula alınacak öğrenci sayısını elli olarak belirlemiştir. Okula alınacak öğrenciler 1870 yılından sonra sınavla belirlenmiş, öğrenci alımında daha seçici davranılmıştır.

Ders programında yer alan “Kavâ’id-i Lisân-ı Osmanî ve Kitâbet” ve “Kavâ’id-i Lisân-ı Osmanî ve İnşâ” dersleri, ana dil eğitimine ait derslerin bu okulda da yeterli itibarı görmediğini kanıtlamaktadır.

Dârü’l-Mu’allimin ve Dârü’l-Muallimât okulları, eğitim tarihi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Programlarının ilk dersi olan “Usul-i Tedris” (Uçan, 2011) öğretmenliğin nasıl yapılacağına da öğretilmesi gerektiğinin anlaşıldığını ispatlamaktadır. Ayrıca öğretmenliğin, 1869 Nizamnamesi’nin 63. maddesindeki tanımıyla ilk defa bir meslek olarak tanındığı (Altın, 2008: 279) anlaşılmaktadır.

Çalışmamızın kapsamı dışında kalan tarihlerde gerçekleşen ana dil derslerindeki artış ise, Türkçenin değerinin anlaşılması açısından önemlidir.

2.1.6.Dârü’lfünûn

Darülfünun, medreselerden farklı olarak modern bir üniversite eğitimi yapmak amacıyla açılması düşünülmüş bir kuruluştur. 1846 yılında kurulması kararlaştırılmış olan bu kurum; ancak 1863 yılında açılabilmiştir.

Açıldıktan sonra halka açık dersler verilmeye başlanan Darülfünun'a karşı halkın ilgisi büyük olmuştur. Devlet erkânından kişilerin de dersleri izlemeye gelmesi okula karşı olan ilgiyi arttırmıştı (Akyüz, 1994: 147). 1865 yılında Darülfünun binasında çıkan yangından sonra bu kurum bir süre için ortadan kalkmıştır.

Maarif-i Umumiye Nizamname'sinde tekrar bir Darülfünun açılması gerektiği belirtilmiştir. Nizamname'ye göre okul üç şubeden oluşacak ve her şubenin eğitim yılı, üç yıl olacaktır. Müderris olmak isteyenler ise dört yıl eğitim almak zorundaydılar. 1869 tarihli Nizamname'ye göre Darülfünun'da bulunan şubelerin derslerini Akyüz (1994: 147) şu şekilde tablolastırmıştır:

Tablo 8. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesine Göre Darülfünun Şubeleri ve Dersleri

Hikmet ve Edebiyat Şubesi	İlm-i Hukuk Şubesi	Ulûm-i Tabiiye ve Riyaziye Şubesi
İlim-i Terkiib-i Vücut-i İnsani	Fıkh-ı Şerif'in muamelat bahsi	Heyet
İlm-i Ahval-i Nefs	Usûl-i Fıkıh	Hikmet-i Tabiiye
Mantık ve Maani	Romalıların Hukuku	İlm-i Kimya
Beyan	Fransızların Hukuk-ı âdiye Kanunnâmesi	İlm-i Tabakat-ül arz
İlm-i Kelam	Hukuk-ı âdiyeye	İlm-i Maadin
İlm-i Ahlâk	müteallik Usûl-i	İlm-i Nebatat
Hukuk-ı Tabiiye	Muhakeme	İlm-i Hayvanat
İlm-i Tarih	Ticaret-i Berriye ve Bahriye	Hendese
Mükemmel Arabî	Ceza kanunname-i hümâyûnları	Müsellesat
Farisî	Usûl-i muhakeme-i cinayet	Hendesenin Cebir'e tatbiki
Türkî	Hukuk-ı Mülkiye	Hendese-i Resmîye
Fransızca	Hukuk-ı Milel	Menâzır
Yunan ve Latin lisanlarıyla bilumum ümmehât-ı elsine kavâidinin tatbik ve		Hesab-ı tefazulî ve tamami
		Cerr-i eskalin nazariyat ve tatbikatı
		Tarih-i ulûm-i tabiiye
		Riyaziye

mukayesesine dair Sarf-1 umumi İlm-i Aruz Tarih-i Umumî Âsâr-ı Atfika İlm-i Meskûkât		Fenn-i Tahtit-i Arazi
---	--	-----------------------

Çeşitli sebeplerden dolayı 1873 yılında kapatılan bu kurum, 1874 yılında Galatasaray Sultanîsi içerisinde tekrar açılmıştır. Hukuk, edebiyat ve mühendislik şubeleri bulunan okul 1881 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.

Ders programına ulaşılan bu okullarda, nasıl bir eğitim yöntemi uygulandığına dair ise kesin bilgilere ulaşılmamaktadır. Batı kültürü ve eğitimi almış olan hocaların bulunduğu bu okulda, geleneksel medreselerden gelmiş hocaların da ders verdiği bilinmektedir. Bu durum okulun eğitim anlayışında bir ikililik olabileceğinin göstergesidir.

Edebiyat şubesindeki dersler arasında dil eğitimine dair dersler bulunduğu bilinmektedir. Ancak ders sayısının azlığı, ana dil eğitiminin yükseköğretim düzeyinde de göz ardı edilmiş olduğunu göstermektedir.

3. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRKÇE EĞİTİMİNE DAİR GENEL BİR BAKIŞ

Osmanlı Devleti'nde eğitimin öneminin anlaşılmaya başlandığı dönem, Tanzimat Dönemi'dir. Bu dönemle beraber eğitim hakkında bilimsel yazılar yazılmış, eğitim ve öğretimde yenilik çalışmaları yapılmıştır. Yöntem, materyal, sınıf yönetimi gibi eğitim alanına ait hususlar tartışılmaya, değerlendirilmeye, çözüm ve yenilikler aranmaya başlanmıştır.

Tanzimat Dönemi Türkçe eğitimi açısından bir başlangıç olmasıyla beraber, içerik ve yöntem konusunda belirginliğin olmadığı bir dönemdir de. Bazı okullarda geleneksel yöntemle, dönemde açılmış olan okullarda ise "usûl-i cedid" anlayışıyla eğitim yapılmıştır. Bu farklılık aynı kuşağın yetişme ve düşünme tarzında farklılıklar yaratmıştır.

Ana dil dersleri okul programlarında yer almaya bu dönemde başlamıştır. Ancak bu derslere dair nasıl bir yöntem ve teknik kullanılacağı belirtilmemiştir. Bu belirsizliği dönemin sonlarına doğru yayımlanan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamname'si bir nebze olsun gidermiş, özellikle ilk okuma-yazma eğitimine yönelik usûl-i cedid yönteminin uygulanması önerilmiştir.

Okuma-yazma eğitimi, Tanzimat Dönemi'nin başlangıcında eski hâliyle devam etmiştir. Öncelikle harflerin isimleri çeşitli benzerlikler yoluyla ezberletilmiş, daha sonra kelimelerin okunması yoluna gidilmiştir. Bütün harflerin hareketlerle okunuş şekilleri öğrencilere ezberletilmiştir. Usûl-i cedid yöntemiyle beraber harflerin doğrudan okunması yöntemine gidilmiştir. Kelimelerin okunmasına gelindiğinde, öğrencilerin günlük hayatta karşılaşılabilecekleri kelimeler okutulmuştur. Böylelikle öğrencilerin tanıdıklarından yola çıkılarak daha kolay bir öğrenme sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca “Nuhbet'ül-“Eftal” adlı eserle beraber, daha önce alfabede yer almayan, Türkçe sesler olan “p, ç, j” sesleri de gösterilmeye başlanmıştır. Bununla beraber tek bir harfle ifade edilen “g, ğ ,n” sesleri için de işaretli harfler kullanılmaya başlanmıştır. Böylelikle alfabe 35 harfe yükselmiştir.

Özellikle ilkokullarda okuma dersi için ahlâk eğitimi veren metinlerin seçilmesine önem verilmiştir. Zira bu dönem öğrencilerinin okumadan faydalanması gereken nitelikler, ahlâkî eğitimidir. Seçilen metimlerde aranan tek nitelik, ahlâktır. Bunun dışında kitap okunmasına yönelik çalışmalar bulunmamaktadır. “Tanzimat'tan beri ana dili program ve öğretiminin başlıca eksiği serbest okumaya yer vermemesi idi”(Göğüş, 1971:139).

Yazma eğitimi açısından da Tanzimat çok önemli bir noktadır. Bu döneme değin göz ardı edilmiş olan yazma eğitimi, Tanzimat aydınlarının ileri sürdüğü düşüncelerle beraber önem kazanmıştır. “Tanzimat'a kadar sıbyan mekteplerin de genellikle yazma öğretimine yer verilmezdi. Nadiren bazı bilgili veya özel çocuklara yazı öğretilmeye çalışılırdı. 1847 tarihindeki “Sıbyan Mekatibi Hâce Efendilerine ita olunan Talimatname” de öğrencilere okumanın yanında yazının da öğretilmesi istenir”(Kına, 2006: 92). Okullara yeni yeni girmeye başlayan tahtalara ilkokul öğrencilerinin yazı yazmaları serbestti. Yazı eğitimi müfredatta yer almasına rağmen nasıl uygulandığına dair fikir yürütemiyoruz. Ancak Tanzimat'tan sonra yayımlanan programlarda derslerin işlenişine dair bilgilerin yer alması, bizim üzerinde

durduğumuz dönemdeki uygulaması hakkında ufak ipuçları vermektedir. İnşâ ve kitâbet dersleri dönem müfredatında çoğunlukla yer almıştır. Bu derslerde öğrencilere serbest yazmaya yönlendirme değil belirli örneklerden yola çıkarak taklit yöntemi uygulanmıştır. Çocukların kendi düşüncelerini, duygularını ifade edebilecekleri (Göğüş, 1971: 139) metotlar denenmemiştir. İlkokul seviyesindeki çocuklar içinse daha çok dikte yöntemi uygulanmıştır. Bu yolla imlâ becerilerinin de geliştirilmesi düşünülmüştür.

Tanzimat Dönemi'nde eskiden kalma alışkanlıkların tezahürü olan ezber yöntemi uygulanmaya devam etmiştir. Öğretmen tarafından anlatılan bilgileri çocukların ezberlemesi, öğrenmeyle eş tutulmuştur. Bireysel eğitim sistemi 1869 yılına kadar devam etmiş, bu yılda yayımlanan Nizamname'yle sınıf eğitimi sistemine geçilmiştir. Selim Sabit'in, öğretmenin anlattıklarını ders sonunda öğrencilere yazdırması ya da öğrencilerin kendilerini dersi yazmalarının öğrenmeyi kolaylaştıracağını ifade etmesiyle (Kına, 2006) özet çıkarma yöntemi eğitime girmiştir. Özet çıkarma hem eğitim yöntemleri açısından hem de ana dil öğretimi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Özet çıkaran öğrencilerin yazma becerilerinin gelişeceği aşikârdır. Bu çalışmanın yapılması yazma becerileri açısından önemli görülmektedir.

Gramer eğitimi dönem öncesinde olduğu gibi bu dönemde de çok önemli bir yer tutmuştur. Dilin, kuralların bilinmesi ve doğru uygulanması yöntemiyle öğrenilebileceği fikri ana dil öğretimi için de uygulanmıştır. Farsça ve Arapça öğretiminde olduğu gibi kuralların ezberine dayalı bir gramer eğitimi benimsenmiştir. Dönemin başından sonuna dek birçok gramer kitabı yazılmış, farklı seviyelerdeki sınıflarda okutulmuştur. Dönem başında Arapça, Farsça ve Fransızca gramercilik anlayışının benimsenmiş, Türkçenin gramerini oluştururken de bu dillerin tasnif ve terimleri kullanılmıştır. Kitaplarda sarf ve nahiv konularının ağır basmasının nedeni de bu gramercilik anlayışıdır. Dönemin sonlarına doğru gramerciliğin geliştiği, Türkçenin kendi gramerinin yapılabileceği anlayışı ağır basmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1839-1908 YILLARI ARASINDA YAZILMIŞ GRAMER KİTAPLARINDAKİ DİL BİLGİSİ TERİMLERİ

1.İNCELENEN ESERLER

Çalışmamızda Tanzimat Dönemi'nden başlayarak II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen süre zarfında yazılmış olan kitaplar incelenmiştir. İncelenen eserlerden döneminin öncüleri diyebileceğimiz ve n birtakım özellikler bakımından diğerlerinde ayrılan (metot, içerik vb.) on üç kitapta yer alan terimler üzerinde durulmuştur. Bu eserler ve özellikleri aşağıda açıklanmıştır.

1.1.İLM-İ SARF-I TÜRKÎ

Süleyman Hüsnü Paşa tarafından yazılmış olan eser, rüşdiye öğrencilerinin faydalanması için kaleme alınmıştır. Askerî okulların millî bir programa sahip olması için uğraş veren Süleyman Hüsnü Paşa, çeviri eserlerin aslı olmayan uydurma bilgilerle dolu olduğuna inanmış, bu nedenle de kendinde kitap yazma zorunluluğu hissetmiştir. Yazdığı eserlerde açık, yalın bir Türkçe kullanmayı tercih etmiştir.

İlm-i Sarf-ı Türkî'nin yazıldığı dönemlerde gramer kitapları dilimizi "Osmanlıca" olarak adlandırıyor, kitaplara verilen adlarda da bu tabir kullanılıyordu. Süleyman Hüsnü Paşa ise dilimizin "Türkçe" olduğunu vurgulamış ve eserinin isminde de özellikle "Türkçe"yi kullanmıştır.

Süleyman Hüsnü Paşa eserini dokuz bölümden oluşturmuştur. Eserde fiillerin çekimleri tablolar hâlinde gösterilmiştir. E+dat bölümünde elli bir adet edata yer verilmiş ve bu edatların kullanımına ait örneklemeler yapılmıştır.

1.2.İKİNCİ SENEYE MAHSUS MUFASSAL YENİ SARF-I OSMANÎ

İkinci Seneye Mahsus Mufassal Yeni Sarf-ı Osmanî adlı eser rüşdiye mekteplerinde okutulmak üzere bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Komisyonu oluşturan kişiler bilinmemektedir; ancak bu durum, eseri dönemin diğer kitaplarından ayıran bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eserde, uygulamalı dil bilgisi öğretimi yönteminin ağır bastığı görülmektedir. Konunun bol örnekli anlatımından sonra, “temrin” başlığı altında öğrencilere yönelik uygulamalı çalışmalar bulunmaktadır. Her konunun ardından pekiştirmek maksatlı bu çalışmalar yer almaktadır. Ayrıca anlatımdaki yalınlık, muhatab alınan öğrenci seviyesine uygun olarak anlaşılır ve yalındır.

Eserde kelime türleri beş başlık altında incelenmiştir: isim, sıfat, zamir, fiil ve edat. Fiillerin eserde daha çok yer tuttuğu, bu başlığın diğerlerinden daha ayrıntılı anlatıldığı ve konuya dair örnek ile çalışmaların sayısının da fazla olduğu görülmektedir. Edatlar bölümünde Türkçe, Arapçe ve Farsça edatlar ayrı ayrı anlatılmıştır.

1.3.KAVÂİD-İ İMLÂ VE TAHRİR

Yüzbaşı İhsan Bey tarafından kaleme alınmış eser dönemde yaygın olan sarf ve nahiv kitaplarından farklı olarak imlâ üzerine yazılmıştır.

Dönemde kullanılan kelimelerin yazımında yaşanan farklılıklardan duyduğu rahatsızlığı dile getiren Yüzbaşı İhsan, yaşanan bu kuralsızlığın yazıyı tamamen bozduğunu ifade etmektedir. Eski imlâ ile yeni imlâ arasındaki uyumsuzluktan eski imlâyı esas almakla kurtulabileceğinden bahsetmiştir.

Kitapta resmî yazışma örneklerine ve bunlarda uyulacak kurallara da yer verilmesi, eserin içeriğinin zenginliğini gösterir niteliktedir. Gramer kuralları hakkında da yeri geldikçe bilgi verilmiştir.

Eserde uygulamalı eğitim anlayışının karşılığı olarak öğrenciler için çalışma bölümleri yer almaktadır.

1.4. KAVÂİD-İ LİSÂN-I TÜRKÎ (HALİT ZİYA UŞAKLIGİL)

Halit Ziya tarafından gençlik yıllarında yazılmış olan eser, 77 sayfadan oluşmaktadır. Tam olarak hangi mektep seviyesi için yazılmış olduğu ise bilinmemektedir; Halit Ziya'nın kendisi de eserinde bunu belirtir bir ifade kullanmamıştır.

Dönemde kullanılan dil düşünüldüğünde açık ve anlaşılır bir üslûba sahip olan eser, Türkçe kuralların üzerinde durarak anadile verilmeye başlanan önemin göstergelerinden biri olmuştur. Uygulamalı gramer öğretimi anlayışında hazırlanmış

olan eserde “tatbikat” bölümleri öğrencilerin öğrendiklerini uygulamalarına fırsat vermiştir. Özellikle sıfat konusunu işlerken kullandığı örneklerden tanıma ulaşma yöntemi ile bugünkü anlayışımıza yakın bir gramerlik yöntemi ortaya koymuştur. Türkay (1999), Halit Ziya Bey’in eseri hakkında şunları söylemiştir:

“(…) Halit Ziya, Türkçenin özelliklerin o sıralar geçerli olan Arapça ya da Fransızcanın özelliklerini gözeterk belirlememiş, bir yazar olarak her zaman zihninde işlettiği anadilinden çıkarmayı denemiş. Kalıplaşmış kuralları örneklendirmek yerine, Türkçenin kendine özgü inceliklerini açıklamaya koyularak, çalışmasını kural belletme amacı güden soğuk ve sıkıcı dilbilgisi kitaplarından biri olmaktan kurtarmış. Böylece, öğretici, sevimli bir kılavuz özelliği kazandırmış ona” (Türkay, 1999: VII)

Eser dokuz bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde isim, ikinci bölümde sıfat, üçüncü bölümde zamir, dördüncü bölümde fiil, beşinci bölümde fer’-i fiil, altıncı bölümde ta’dil-i fiil, yedinci bölümde edat-ı rabt, sekizinci bölümde edat-ı sıla, dokuzuncu bölümde edat-ı nida anlatılmaktadır. Kitabın sonunda ise imlâ konuları işlenmiştir. İmlâya ayrıca yer vermiş olması, eserin diğerlerinden ayrılan özelliklerindedir. Noktalama işaretlerine eserin sonunda yer verilmiş, bazı işaretler burada anlatılmıştır.

Türkay(1999), eserin diğer gramer kitaplarından ayrılan özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

1. İsimlere ve zamirlere eklenen “ki” (ilgi ki’si) ile sıfatların yapılabildiğinin gösterilmesi (s.24).
2. Niteleme sıfatlarının önlerindeki isimler kaldırıldığında, bu sıfatların isimleştiklerinin, isim gibi çekimlendiklerinin açıklanması (s.27).
3. Takısız isim tamlamalarının sıfat tamlamaları değerinde olduklarının belirtilmesi (s.27).
4. Pekiştirme sıfatlarının, güzel örneklerle ayrıntılı olarak işlenmiş olması (s.28).
5. İşaret ve belirsizlik sıfatları ile zamirleri arasındaki farkı belirleyen noktalar üzerinde durulması (s.30-32).
6. Fiillerin, olumsuz, sorulu ve bütün çatılara göre çekim biçimlerinin de gösterilmiş olması (s.47-54).
7. Gelecek zaman’ın ‘müstakbel-i irâdî’ ve ‘müstakbel-i mecbûrî’ terimleriyle iki türe ayrılarak işlenmesi (s.35-40).
8. Zarfların, edatların arasından çıkarılıp ‘ta’dil-i fiil’ terimiyle başka bir sözcük türü olarak ilk kez ayrı bir bölümde ele alınmış olması (s.58)
9. Sözcükleri birleştirirken, öğeleri dizerken bugün de görülen bazı yanlışlara, yeri geldikçe “tenbih” diyerek dikkat çekilmesi. (Türkay, 1999: 8)

1.5. KAVÂİD-İ LİSÂN-I TÜRKÎ (TÂHİR KENAN)

İdadi öğrencileri için yazılmış olan eser Tâhir Kenan tarafından 1893 yılında İzmir’de yazılmıştır. Dört defter hâlinde şeklinde yazılan eser ders kitabı olarak kullanılmıştır.

Eserde kelime tasnifi edatlar, isimler ve fiiller olarak yapılmıştır. Mukaddimesinde eserin yazılma gayesinin “Türkçeyi doğru söyleyip doğru yazmak” olduğunu belirten yazar, ifade bölümünde bir dilin kurallarının bilinme gerekliliğinden bahsetmektedir. Birinci defterde harf, hece, kelime, terkip, cümle, kelâm, tenkit konuları, ikinci defterde edatlar, üçüncü defterde isimler, dördüncü defterde ise fiiller üzerinde durulmuştur.

Eserin birinci defterinde ses, harf ve kelimenin tanımı yapılmaktadır. Ardından kelimelerin kazandıkları anlam özelliklerine (temel, mecaz, yan, terim) değinilmiş, isim tamlamaları ve isim-fiil cümleleri üzerinde durulmuştur. Defterin son kısmında ise noktalama işaretlerine yer verilmiştir.

Tâhir Kenân, eserinin ikinci defterinde edatlar üzerinde durmuştur. Edatları basit ve birleşik edatlar olarak iki grupta toplayan yazar, Osmanlı Türkçesinde kullanılan edatların anlam ve kullanımlarını örneklemiştir. Bu defterdeki örnekleme metodu ise kitabı farklı kılan özelliktir. Edebî metinlerden alıntılar yoluyla yapılan örneklendirmelerin sonuna da alıntının yapıldığı kaynak belirtilmiştir.

Üçüncü defterde isimlere yer verilmiştir. İsmi tanımlama yapılmaya başlayan defter, tasnif edilen isimlerin her birinin bol örneklerle açıklanmasıyla devam etmektedir. Ardından sıfatlar ve zamirler konusuna geçilmektedir. Kişi zamirlerinden bahsedilirken “ben” zamiriyle başlaması çağdaş olan kitaplar ile arasındaki farktır. Zirâ diğer kitaplar Arapçada olduğu gibi “o” kişi zamiriyle başlamaktadır. Zamirlerin ardından ise mastarlar konusu işlenmiştir.

Yazar eserinin son bölümünü fiillere ayırmıştır. Bu bölümde fiillerin yapıları, sahip oldukları zamanları, çekimleri örneklerle açıklanmıştır.

Eserde hâkim olan öğretici üslûp nedeniyle, konular çok çeşitli örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Eserde öğretme kaygısı bulunması nedeniyle sık sık uyarı ve açıklama ifadelerine yer verilmiştir. Tüm konular çok sayıda örnekle açıklanmış

ve bu örneklerin hepsi de metin hâlinde verilmiştir. Örneklerin seçiminde de yazar itinalı bir çalışma sergilemiş, sıradan metinlerden değil, edebî değer taşıyan dönemin önemli eserlerinden alıntılar yapmıştır. Yazar konuların anlatımında farklı yöntemler denemiştir. Bazen anlatmaya çalıştığı konularla ilgili önce yanlış kullanımları göstermiş, yanlış kullanımın hemen ardından doğru kullanımları vermiştir. Yazar bu yolla iki kullanımı da göstermiş olmakta ve mukayese yoluyla doğruyu öğretmeyi amaçlamaktadır. Bazen de pratik yollar vererek öğrenmeyi kolaylaştırma yoluna gitmiştir.

1.6.KAVÂİD-İ OSMANİYYE

Tanzimat Dönemi'nde bilim akademisi olarak kurulan Encümen-i Dâniş tarafından basılan ilk kitap olan Kavâid-i Osmaniyye, Ahmet Cevdet Paşa ve Fuat Paşa tarafından yazılmıştır. Eserin ilk baskısı 1267(hicrî)/1851(miladî) yılında yapılmıştır. “Eserin diğer baskıları 1275/1858, 1281/1864, 1284/1867, 1287/1870, 1288/1871, 1289/1872, 1290/1873, 1292/1875, 1302/1884, 1307/1889 tarihlerinde yapılmıştır” (Karabacak, 2012: 615). “Eser, encümen-i Dâniş kararı ile okullarda 50 yıl kadar ders kitabı olarak okutulmuş, bu sırada kısa aralıklarla en az on defa basılmış, Almancaya, Arapçaya tercüme edilmiş ve Ahmet Cevdet Paşa'nın öteki dil bilgisi kitaplarına ve aynı dönemde yazılmış diğer dil bilgisi kitaplarına örnek teşkil etmiştir” (Özkan, 2000: 31).

Döneminin ilk örneği olması bakımından büyük yankı uyandırmış olan eser Tanzimat gramerciliğine yön vermiştir. Eser kendisinden sonra yazılmış olan kitapları etkilemiş, birçok gramer kitabı bu eserdeki terimleri kullanmış, izahatlarda bu eserden faydalanmıştır. “ (...) Arapça, Farsça ve Türkçe kaideler birlikte işlenerek Osmanlıca bütünselliği içerisinde değerlendirildiği görülmektedir. Türkçe, Arapça ve Farsça kurallar kelime türlerine göre belli bir sistemde verilmiştir. Bu yönüyle Fransız gramer anlayışının etkisini taşıdığı görüşünü hatırlatmak gerekir” (Koç, 2006: 63). Yazarlar, eserin mukaddimesinde dilimizin tanımını etraflıca yapmışlardır. Çağataycanın bir kolu olduğundan bahsederek zaman içerisinde Arapçe ve Farsçadan kelimelere alındığını ifade etmişlerdir. Dönemde kullanılan bu ihtişamlı dili “lisân-ı Osmani” olarak tanımlamışlardır. Bu tanım dönem aydınları

arasında sürekli tartışılmıştır. Ahmet Cevdet paşa da daha sonra yazdığı kitaplarda bu tanımlardan vazgeçerek “lisân-ı Türkî” ve “Türkçe” ifadesini kullanmıştır.

Kavâid-i Osmaniyye beş bölümden oluşmaktadır. Bölümlerde kendi içlerinde üçer fasıldan teşekküldür. Birinci bölümde isimler konusu işlenmiş, her bir fasılda Türkçe, Arapça ve Farsça isimler ayrı ayrı yer almıştır. İkinci bölümde sıfat konusu ele alınmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça sıfatlar yine farklı fasıllarda incelenmiştir. Üçüncü bölüm zamirlere ayrılmıştır. Dördüncü bölümde fiil konusundan teşekkül etmiştir. Fiill çatıları, türemiş ve birleşik fiiller, fiil çekimlerine bu bölümde yer verilmiştir. Beşinci bölüm edatlara ayrılmıştır. Bunların yanında mukaddime ve hatime bölümleri de bulunmaktadır.

1.7.MEDHAL-İ KAVÂİD

Ahmet Cevdet Paşa tarafından yazılmış olan bu eser ortaokul ders kitabı olarak hazırlanmıştır. Kavâid-i Osmaniyye'nin yazımının üzerinden bir yıl geçtikten sonra hazırlanan bu eser, Kavâid-i Osmaniyye'nin sadeleştirilmiş, özetlenmiş hâli durumundadır. “İlk defa H. 1268 /M. 1852 yılında taş basma ve 55 sayfa olarak basılmıştır. Eserin diğer baskıları 1304/1886, 1306/1888, 1307/1889, 1308/1890, 1311/1893, 1324/1906 tarihlerinde yapılmıştır” (Karabacak, 2012: 616).

Medhal-i Kavâid besmele ve şükür ile başlamaktadır. Daha sonra lisanın önemi açıklanmaya çalışılmıştır. “Dibâce” bölümünde eserin yazılma nedeninden bahsedilir. “Muallimîne Lâzım Olan Ma'lûmat” başlığı altında dersi anlatacak olan öğretmenlere öğretici ve yönlendirici birtakım bilgiler verilmektedir. Bu bölümde harflerin tanıtımı yapılmış, Arap alfabesindeki yirmi sekiz harfin Türkçe unsurlarla otuz ikiye çıktığı ifade edilmiştir.

Mukaddime bölümünde dilin ve dil kurallarının tanımını yapılmıştır. Birinci bölümde isim konusuna değinilmiştir. Bu bölümde isimlerin tekil, çoğul özelliklerinden bahsedilmiş, ismin hâlleri örneklerle açıklanmaya çalışılmış ve isim tamlamalarına değinilmiştir. İkinci bölüm sıfatlar hakkındadır. Üçüncü bölümde zamirler üzerinde durulur. Bu bölümde şahıs zamirlerinden bahsedilirken, Arapçada olduğu gibi, “o, sen, ben, onlar, siz, biz” sırasına riayet edilmiştir. Dördüncü bölüm ve beşinci bölümde zamirler hakkındadır. Dördüncü bölümde işaret zamirleri, beşinci bölümde ise belirsizlik zamirlerinden bahsedilmiştir. Altıncı bölümde mastarlardan,

yedinci bölümde de fiillere değinilmiştir. Sekizinci bölüm fiilimsi ekleri ile kurulan fiil yapılarına ayrılmıştır. Dokuzuncu bölüm edatlar hususundadır. Hâtime bölümü cümle üzerinedir. Son kısımda ise Türkçe fiiller iki, üç ve dörtlü kökler hâlinde sıralanmıştır.

1.8.MÜKEMMEL OSMANLI SARFI

Mükemmel Osmanlı Sarfı adlı eser Manastırlı Mehmet Rıfat tarafından kaleme alınmıştır. 19.yüzyıl sonlarında yazılmış olan eserin 69.sayfasında yer alan “*Talebeyi muayene ile okudukları maddelere kolayca cevap verebilmelerine ve muallim efendilerin bir tarz üzere sual irat eylemelerine medar olmak üzere...*”(M.O.S. ,69) ifadesine bakıldığında ders kitabı olarak hazırlandığı anlaşılmaktadır. Öğrencilere yönelik olarak hazırlanan eserde konu anlatımı bol örnekli yapılmıştır. Seçilen örneklerde de bir özen olduğu anlaşılmaktadır. “Eserde, terimlerin anlatılmasında kullanılan örneklerin ve alıştırma bölümünde konuların daha iyi kavranması amacıyla verilen cümlelerin dil zevkini ifade etmesi bakımından özenle seçildiği görülmektedir” (Tamkoç,2008: 1)

Eser üç bölümden oluşmaktadır: ilk bölümde isimler, ikinci bölümde fiiller, üçüncü bölümde ise edatlara yer verilmiştir. İsimler ana başlığı altındaki birinci bölümde isimler, sıfatlar, zamirler ve mastarlar anlatılmıştır. Fiilerin işlendiği ikinci bölümde fiil yapılarına, kip eklerine yer verilmiştir. Edatlara ayrılan üçüncü bölümde elli üç adet edata yer verilmiş, bunların kullanımı hakkında bilgilere yer verilmiştir. Kitabın son kısmında konuların sayfa numaralarını gösteren “*Temrinât*” başlıklı bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümün hemen ardından “*Tatbikat*” başlığı altında verilmiş olan çalışmalara ayrılmıştır. Eserde yer alan kuralların tamamına yönelik çalışmaların bulunduğu bölüm, çağdaşı olan eserlerden bu özelliğiyle farklılık göstermektedir.

1.9.NAHV-İ OSMANÎ

Şeyh Vasfi tarafından 1901 yılında yazılan eser rüşdiye öğrencilerine yönelik hazırlanmıştır. Eser dönemindeki diğer eserlerin çoğunda alışılmış olduğu üzere, Türkçe, Arapça ve Farsçaya ait kurallar karşılaştırma yoluyla öğretilmeye çalışılmıştır.

128 sayfalık eserde tamlama, isim tamlaması, sıfat, sıfat tamlaması, cümle, cümle çeşitleri, cümlenin öğeleri, fiil çatıları ve cümle konuları işlenmiştir. Bu konu anlatımlarının ardından cümle tahlilleri örneklerine yer verilmiştir. Eserin son kısmında ise noktalama işaretleri hakkında bilgiler ve kullanımına dair örnekler bulunmaktadır.

1.10. NEV-USÛL SARF-I TÜRKÎ

Şemseddin Sami tarafından kaleme alınan eser içinde barındırdıkları ve yazarının taşıdığı fikirler bakımından yazılmış diğer eserlerden ayrılmaktadır. Özellikle Tanzimat Dönemi'nde yazılmaya başlayan kitapların ortak özelliklerinin başında dili öğretmek amacı gelmektedir. Şemseddin Sami ise bu gramer anlayışına karşı durmaktadır.

“Avrupalıların 1600’lü yıllardan beri ortaya koydukları veya Tanzimat döneminin ilk 30-40 yılı içinde yazılmış gramer kitapları genellikle Osmanlı Türkçesini öğretmek amacıyla hazırlanmıştır. 1900’lü yıllara doğru bu düşünce, yerini bu dili öğretmekten çok dilin gerçek kurallarını tespite bırakmıştır. Böyle bir düşünceyi uygulamaya koyan Şemseddin Sami’nin gerek Türk dili hakkında yazdığı makalelerinde gerek Nev-Usûl Sarf-ı Türkî adlı eserinde bu özelliğinin yanı sıra başlangıçtan beri filolojik eğiliminin olduğu açıkça görülür. Bu bakımdan onun bu alandaki yeri ve önemi büyüktür” (Hamit, 2009: 8)

Şemseddin Sami eserinin ifade-i meram kısmında da bu durumdan şikâyet etmiş, Türkçenin bir kenara itilip Arapça ve Farsçanın kurallarını araştırılmasının gereksiz olduğunu dile getirmiştir. Eserinde “Türkî” ifadesine yer vermesi onun bu husustaki düşüncelerinin tezahürüdür.

Eserin mukaddime bölümünde kelime, hece ve harflerden bahsedilmiştir. Birinci bölümde isimlerden, ikinci bölümde sıfatlardan, üçüncü bölümde zamirlerden, dördüncü bölümde fiillerden, beşinci bölümde zarflardan, altıncı bölümde bitişirme harflerinin kullanımından, yedinci bölümde bağlaçlardan, sekizinci bölümde ünlemlerden ve dokuzuncu bölümde de kelime türetiminden bahsedilmektedir.

1.11. SARF-I OSMANÎ

Selim Sabit tarafından ortaokullar için hazırlanmış olan eser 1884 yılında basılmıştır. “Sarf-ı Osmanî’nin en önemli özelliği bablar hâlinde açıklanan Arapça, Farsça ve Türkçe lisanlarının kuralları ve özellikleri verilirken birbirleriyle

kıyaslanmış olmasıdır” (Salman, 2008: 1). Eserde Türkçe, Arapça ve Farsça kelimeler üç farklı bölümde birbirlerinden ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Eserin ilk bölümü Türkçe kelimelere ayrılmıştır. Yazar bu bölümde kelimelerin tasnifini isim, sıfat, fiil, zamir ve edat olarak yapmıştır. Sıfatlar konusu üzerinde durulurken kelimelerin sıfat olup olmadığının bulunabilmesine yönelik kolay ve pratik bilgiler verilmiştir. Edatların izahı esnasında da Türkçe edatların Arapça ve Farsça edatlarla karşılaştırması yapılmıştır.

1.12. TERTİB-İ CEDİD KAVÂİD-İ OSMÂNİYYE

Ahmet Cevdet Paşa'nın yazmış olduğu Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmâniyye adlı eser, Fuat Paşa ile beraber yazmış oldukları Kavâid-i Osmaniyye'yi yeniden düzenleyerek eksiklerini tamamladığı bir dil bilgisi kitabıdır. İçerik ve yöntem olarak değerlendirildiğinde Paşa'nın daha önceki eserleriyle aynı olduğu söylenebilir.

Tanzimat Dönemi'nde yazılmaya başlanan gramer kitaplarının öncüsü olan ve kendisinden sonraki eserlere yön vermiş olan Kavâid-i Osmaniyye'nin düzenlenmiş hâli olan Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmâniyye, sekiz ana bölümden ve bölümler içerisindeki fasıllardan oluşmaktadır. Giriş kısmında harf, kelime ve bunlarla ilgili özelliklerin tanıtımının yapılmasının ardından birinci bölümde isimler, ikinci bölümde sıfatlar, üçüncü bölümde tamlamalar, dördüncü bölümde zamirler, beşinci bölümde fiiller, altıncı bölümde edatlar, yedinci bölümde cümle ve sekizinci bölümde Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça unsurların üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde “Kelimât-ı Arabîye” başlığı ile Arapça kelimelere yer verilmiştir. Dört başlık altında oluşturulan bölümde “Fi'l-i asli, fi'l, fi'l-i fer-i ve isim” konuları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölüm “Kelimât-ı Farsiye” başlığı altında Farsça kelimelere ayrılmıştır. Bu bölüm üç fasıla ayrılmış ve bu fasıllarda “isim, edat ve fi'l-i fer-i” kelime türleri üzerinde durulmuştur.

1.13. TÜRKÇE SARF VE NAHİV

Hüseyin Cahit tarafından İdâdilerin birinci sınıflarında okutulmak üzere yazılan eser, Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyet'e kadar geçen sürede Türk gramerciliğinin aldığı yolu göstermesi bakımından önemli sayılabilecek niteliktedir.

Hüseyin Cahit hem ilerlemiş gramer anlayışının anadile verdiği önemin hem de döneme hâkim olan akım nedeniyle eserinde “Türkçe” ifadesine yer vermiştir. “Eserin hazırlandığı dönem Millî Edebiyat akımının etkilerinin başladığı ve dilde sadeleşme düşüncesinin tamamıyla kabul görmeye başladığı bir dönemdir” (Koç, 2006: 81). Hüseyin Cahit eserinin içerisinde Türkçe yerine Osmanlıca tabirinin kullanılmasından yana olan şikâyetlerine de yer vermiştir.

Kendi yazdığı kitabın öncekilerden farklı olduğunu söyleyen Hüseyin Cahit, diğerlerinin Arap gramercilerin etkisinde kalarak kelime tasniflerini yaptıklarından bahsederek, kendisinin sadece Türkçeyi Avrupa gramer anlayışıyla yazdığını (Karahan ve Gönenç, 2008: 17) ifade etmektedir.

Yazar eserini on dört başlık altında toplamıştır. Bunlar: âheng-i telaffuz, imlâ işaretleri, tenkit, elsine, kelimenin enva’ı, tahlil-i nahvi, isim, sıfat, zamir, fiil, edevât, zarf, nida ve tahlil-i sarfidir. İlk üç bölümde harfler, hareketler ve noktalama işaretleri hakkında bilgi veren yazarın eserini faklı kılan özel bölümlerden biri dördüncü başlık olan “elsine”dir. Yazar bu başlıkta, dünya üzerinde konuşulan diller hakkında bilgiler vermekte, dünya üzerindeki dillerin tek heceli, çekimli ve eklemeli diller olmak üzere üç ana grupta toplandığını belirtmiştir. Zarfların bir kelime türü olarak ele alınışı da bu eserle başlamıştır. Bu yola başvurmasında kendisinin de ifade ettiği Avrupa tarzı gramerciliğin etkisi olduğu düşünülebilir.

Eser idâdi öğrencileri için yazıldığından konular biraz daha ayrıntılı şekilde ele alınmış, rüşdiyeler için yazılmış olan kitaplara göre daha hacimli basılmıştır. Hüseyin Cahit, isim konusunda da farklılıklar ortaya koymuştur. “İsim bölümünde türetme konusunu ele alan dil bilgisi yazarı ise Hüseyin Cahit’tir” (Böler, 2008: 66).

Kitap içerisinde açıklanan bilgilerin bol örnekle desteklenmesi ve bölüm sonundaki çalışma bölümleriyle de eser Türk gramerciliği açısından önem arz etmektedir.

2.TESPİT EDİLEN TERİMLER

A

‘Adād-1 Aşliyye (Asıl Sayılar)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.43)‘Adād-1 Ṭabi‘i: Birden başlāyarak ilānihāye şayılan ‘adedler, ‘aded-i ṭabi‘yi teşkil ider.

(K.L.T. s.358)‘Adād-1 Aşliyye: Bir, iki, on, elli, biñ yāhud raqamla: 1, 2, 5 ilh.dan ‘ibāretidir.

(K.O. s.46) ‘Adād-1 Aşliyye: Nefs-i ‘adedleriñ ismidir.

(S.O. s.11) ‘Adād-1 Aşliyye: ‘Adedleriñ isimleridir.

‘Adād-1 Cezriyye

Bk. ‘Adād-1 Kesriyye

‘Adād-1 Kesriyye(Kesirli Sayılar)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.44)‘Adād-1 Kesri: Tām bir ‘aded olmayıb kısım, cüz’ ifade iden şayıdır.

(K.L.T. s.360)‘Adād-1 Kesriyye: Bir ‘adediñ kesir veyā cüz’i mua‘yyenini ifade ider.

(K.O. s.49) ‘Adād-1 Kesriyye: Bir ‘adediñ cüz’i ma‘iyyetini beyān ider.

(N.U.S.T. s.27) ‘Adād-1 Cezriyye: Yarım, üçde bir, dördde bir (cahāryek), beşde bir, dördde üç, beşde iki ilḥ.

(S.O. s.12) A‘dād-1 Kesriyye: Vāhid-i farz olunān bir miḡdarın ba‘zı eczāsını iş‘ār iden şayılarıdır.

‘Adād-1 Rütbiyye

Bk. ‘Adād-1 Vaşfiyye

‘Adād-1 Ṭabi‘i

Bk. ‘Adād-1 Aşliyye

‘Adād-1 Tevzi‘iyye (Üleştirme Sayıları)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.44)‘Adād-1 Tevzi‘i: Bir miḡdarıñ derece’i mütesāviyede ayrılıb daḡıtılmasını bildirir.

(K.L.T. s360) ‘Adād-1 Tevzi‘iyye: Bir fırқанıñ beherine mütesāviyen birer miḡdār ta‘yininden ‘ibāret olub, āḡirinde “ı” bulunan ism-i ‘adedlere “şar” ‘ilāvesiyle teşekkül ider.

(K.O. s.50) ‘Adād-1 Tevzi‘iyye: Müsāvāt üzere bir fırqaya bir miḡdārıñ ta‘yinine delālet ider.

- (N.U.S.T. s.27) ‘Adād-1 Tevzi’iyye: Bunları ‘adād-1 aşıyyenin āhiri ħarf-i imlānın ğayrı olanlarına (-ar,-er)ve āhiri ħuruf-ı imlā olanlarına da (-şar,-şer) ‘ilāvesiyle teşekkül iderler.
- (S.O. s.12) ‘Adād-1 Tevzi’iyye: Bir miğdarıñ müsāvāt üzre bulunmuş olan kısımlarını iş‘ār iden şayılardır.
- (T.S.N. s.89) ‘Adād-1 Tevzi’iyye: Bir miğdarın derece’i mütēsāviyyede āyrılmasını bildirmek ārzu olundığı zamān, soñ ħarf-i şavāmitden ise meftuħ kılınarak bir (r), şavāi’tden ise (şar) ‘ilāve idilir: Üçer ğuruş, dörder şahife, yirmişer pāra, ikişer oğka, gibi. Bu şuretle kullānilān ‘adād-1lara “adād-1 tevzi’iyye” diyorlar.

‘Adād-1 Vaşfiyye (Derece Bildiren Sayılar- Sıra sayı Sıfatları)

- (İ.S.M.M.Y.S.O. s.43)‘Adād-1 Vaşfiyye: Bir şey’iñ sırasını gösteren ‘aded olub ‘aded-i tabi’nin soñuna “-ncı” ‘ilāve olunarak ħāşıl olur.
- (K.L.T. s.359)‘Adād-1 Vaşfiyye: ‘Adād-1 aşıyyeniñ āhirine “ncı” ‘ilāvesiyle teşkil idilen şıfatlardır.
- (K.O. s.49) ‘Adād-1 Vaşfiyye: Şıfat maķāmında kullānilān şayılardır.
- (M.O.S. s.10) ‘Adād-1 Vaşfiyye:Türkçe olan ‘adedlerin āhirlerine (-r, -ncı) ħarfleriniñ ‘ilāvesiyle yapılan şıfatlardır.
- (N.U.S.T. s.26) ‘Adād-1 Rütbiyye: ‘Adād-1 rütbiyye, ‘adād-1 aşıyyesinin āhirine (-ncı) lafzının ‘ilāvesiyle teşkil olunur.
- (S.O. s.11) ‘Adād-1 Rütbiyye: Bir şey’iñ derece ve mertebesini iş‘ār iden şayılardır.

(T.C.K.O. s.36)‘ Adād-ı Vaşfiyye: Türkçe sayıların āhirine “ncı” lafzı ilhāk olunduğda ‘ adād-ı vaşfiyye olur.

Aḥād (Birler Basamağı)

(K.O. s.46-47)Aḥād: “Birden toḡuza kadar olān şayılardır.”

(T.C.K.O. s.19)Aḥād: Birler ya‘ ni birden toḡuza kadar olān ‘ adedlerdir.

Āheng’i Telaffuz (Ses Uyumu)

(T.S.N. s.5) Āheng-i Telaffuz: “Türkçe kelimelerin imlāsında ve tarz-ı tekellümünde şuret-i kat‘ iyyede rehber temyiz olacak bir esās vardır ki o da hece-yi aşliniñ ya‘ ni ilk heceniñ şā’iti ḥafif ise diğere heceleriñ ve ‘ ilāve olunān edevāt heceleriniñ şā’itleriniñ daḡi ḥafif; şaḡil ise diğereleleriniñ de şaḡil olmasından ‘ ibāretdir. Buna “āheng’i telaffuz” ta‘ bir olunur.

‘ Āile’i Kelimāt (Kelime Ailesi)

(T.S.N. s.62) ‘ Āile’i Kelimāt: ‘ Aynı mādde’i aşıyyeye mālīk kelimātūñ hey’et-i mecmu‘ asına a‘ ile’i kelimāt ta‘ bir olunur.

‘ Aşerāt (Onlar Basamağı)

(K.O. s.47) ‘ Aşerāt: Ondan toqsāna kadar olān ‘ adedlerdir.

(T.C.K.O. s.19)‘ Aşerat: Onlar ya‘ ni ondan toqsāna kadar olān ‘ adedlerdir.

C

Cezir(Kök)

Bk. Mādde’i Aşliyye

Cümle (Cümle)

(İ.S.T. s.62-63)Cümle: Muḥāṭaba ya‘ ni qarşısındaki adama tamām bir fayda ve ḥaber veren sözdür ki hey’eti bozulduğu vaḳitte ikisinden bir şıfat ve mevşuf ḥāşıl olur, buna “kelam” da derler.

(K.L.T. s.40) Cümle: “Cümle”, mefhumu tām veyā – birāz – nāḳış i‘ bāre dimekdir.

(K.O. s.134) Cümle: Cümle bir şıfat bir mevşufa isnād olunaraq muḥāṭaba fā’ide’i tāmme ifāde eyleyen sözdür.

(M.K. s.45) Cümle: Cümle bir şıfat bir mevşuf isnād olunaraq muḥāṭaba fā’ide’itāmme ifāde iden sözdür.

(T.S.N. s.16) Cümle: Bir ḥükmüñ ifādesine cümle dinir.

Cümle 'i Aşliyye (Ana Cümle)

(T.S.N. s.23) **Cümle 'i Aşliyye:** Tām bir ma' nāyı hā 'iz olmayıb başka bir cümle veyā cümleler tarafından ma' nāsı itmām idilen cümleye “cümle 'i aşliyye” dinir.

Cümle 'i Cezai 'yye (Şart Cümlesinin Birleştirdiği Cümle)

(K.L.T. s.53) **Cümle 'i Cezai 'yye:** Ma' nāsında şart-ı maḥsus olān cümleler – ki şartiyye dirler – birleştikleri diğ er cümleler “cezai 'ye” nāmını ālırlar.

Cümle 'i Fi' liyye (Fiil Cümlesi)

(İ.S.T. s.63) **Cümle 'i Fi' liyye:** Fi' l ile fā' ilden yapılır.

(K.L.T. s.43) **Cümle 'i Fi' liyye:** Fi' l ile fā' ilden mürekkebirdir.

(N.O. s.77) **Cümle 'i Fi' liyye:** Fā' il ile fi' l-i ma' lumdan ve nā 'ib-i fā' il ile fi' l-i meḥulden teşekkül iden söze dinür.

Cümle 'i İsmiyye (İsim Cümlesi)

(İ.S.T. s.63) **Cümle 'i İsmiyye:** Mübtedā ile ḥaberden yapılır: bu çocuk çalışkandır gibi ki çocuk mübtedā, çalışkan ḥaber ve –dır da edāt-ı ḥaberdir

(K.L.T. s.42) **Cümle 'i İsmiyye:** “Mübtedā” ile “ḥaber”den bir de “edāt-ı ḥaber” denilen “dır” lafzından mürekkebirdir.

(N.O. s.65) **Cümle 'i İsmiyye:** Mübtedā-i ḥaber ile rabıṭadan teşkil iden söze dinür.

Cümle 'i Mütemmîme (Yardımcı Cümle)

(T.S.N. s.23) **Cümle 'i Mütemmîme:** Bir cümle 'i aşliyenin ma' nāsını itmām iden cümlelere "cümle 'i mütemmîme" ta' bir olunur.

Cümle 'i Mu' tarîza (Ara Cümle)

(T.S.N. s.24) **Cümle 'i Mu' tarîza:** Bir cümle'nin cüz 'leri ārasına girmiş olān cümle 'i mütemmîmlere "cümle 'i mu' tarîza" ta' bir olunur.

Cümle 'i Şartîyye (Şart Cümlesi)

(K.L.T. s.53) **Cümle 'i Şartîyye:** Ma' nāsında şart-ı maḥsus olān cümleler – ki şartîyyedirlir – birleşdikleri diğir cümleler "cezai 'ye" nāmını ālırlar.

(K.O. s.100) **Cümle 'i Şartîyye:** Şart bir kelāma diğir bir kelāmı rabṭ itmekden 'ibāret olub evvelkisine cümle 'i şartîyye dinilir.

Cümle 'i Tāmme (İçinde Yardımcı Cümle Bulunmayan Cümle)

(T.S.N. s.22) **Cümle 'i Tāmme:** Kendi bāşına ma' nāsı tamām olān cümleye "cümle 'i tāmme" ta' bir olunur.

E

Edāt (Edat)

Bk. Edevāt

Edāt-ı Haber (Bildirme Eki)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.60) **Edāt-ı Haber:** Mübtedā, zāmir-i ğā'ib veyā başka bir kelime olursa haberine “dır” lafzı ilhāk olunur ve buna “edāt-ı haber” dinir.

Edāt-ı İstifhām (Soru Eki)

(K.O. s.126) **Edāt-ı İstifhām:** Edāt-ı istifhām mı lafzıdır ki su'al maqāmında kullānılır.

(M.O.S. s.19) **Edāt-ı İstifhām:** Bir şey'i su'al için kullānılān (*kim, ne*) sözleridir.

Edāt-ı Maşdar (Mastar Eki)

(K.L.T. s.395) **Edāt-ı Maşdar:** (...)“mağ = mek” edātına “mādde'i 'arızı” yāhud “edāt-ı maşdar” dinir.

Edāt-1 Nidā (Ünlem)

(H.Z.U. s.69) **Edāt-1 Nidā:** Edāt-1 nidā meserret, keder, öfke ve korku gibi bir infî' âli, ya' ni, ruhuñ bir hissini ifāde için kullānılān kelimelerdir.

Edāt-1 Rabṭ(Bağlama Edatı)

Bk. Rābiṭa

Edāt-1 Şart (Şart Edatı)

(T.S.N. s.287) **Edāt-1 Şart:** “ise, sa” edāt-1 şartdır. Fi' llere dāhil olur.

Edāt-1 Ta' diye(Geçişlilik Fiili)

(M.K. s.18) **Edāt-1 Ta' diye:** Edāt-1 ta' diye tā harfıyle dİR lāfzıdır ki lāzımını müte' addi yapar.

Edāt-1 Taşğir (Küçültme Eki)

(K.O.s.130) **Edāt-1 Taşğir:** Edāt-1 taşğir hafiflerde cek şakillerde cağ lafızlardır ki isimleriñ aḥirine ' ilāve olunur.

(N.U.S.T. s.20) **Taşğir:** Bir şey'in küçüğü murād olunduğda, isim ince sesli ise aḥirine(-cik) yāḥud (-ceğiz)ve kalın sesli ise,(-cık) yāḥud (-cağız) edātı ' ilāve olunur ki buna taşğir nāmı verilir.

Edât-1 Temyiz (Karşılaştırma Eki)

(K.O. s.129) **Edât-1 Temyiz:** Edât-1 temyiz -ca edâtıdır ki şıfat bābında beyān olunduğu üzere isimleriñ āhirine gelerek şıfat edâtı ve şıfatlarıñ āhirine gelerek taqlil edâtı olduğı gibi bir hükümüñ cihetini beyān iderek edât-1 temyiz dağı olur.

(N.O. s.100) **Temyiz:** Zātında yāhud nisbetde olān ebhāmı kaldırub tefsir iden lafza dinür.

Edevāt (Edatlar)

(H.Z.U. s.68)**Edât-1 Şıla:** Edât-1 şıla kelimeleri birbirine vaşl iden ve aşlā değışmeyen kelimelerdir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.131)**Edevāt:** Yālñız bulunduğca bir ma‘nā ifade itmez. Diğerkelimelele birleşdikce ma‘naları anlâşılır.

(İ.S.T. s.49) **Edât:** Edât diye başlı bāşına kendisinden bir ma‘nā çıkmayıb başkakekimeleriñ birleşmesine ālet olarak kullānılān kelimelere derler. Bunun miğdarı pek çok ise de meşhur olanları mezkurdur.

(K.L.T. s.92) **Edevāt:** Te’lif-i cümel (ve) ‘ibārāt için esmā ve ef’āle muķāārenet ve tab‘ında maşsus ve maşsur olān ma‘nāya muvāzabetle, ifādātımızı bir silsile’i seliseye rabṭ ve isbāl ve terkibdeki ķarineyi zābṭ ve ikmāl iden, ve, ba‘zan ḥissiyāt raķıķe’i muḥtelifeye tercüman olmaķ üzere münferiden dağı irād olunabilen elfāza “edevāt” nāmı verilir.

(K.O. s.121) **Edevāt:** Edevāt kelimeleri veyāhud cümleleri bir birine rabṭ iden veyāhud ma‘nalarına ḥuşuşiyet-i zā’ide viren lafızlardır.

(M.K. s.39) **Edevât:** Edevât başlı bâşına bir ma‘nâya delâlet itmeyib belki kelimeleriñ birbiriyle terekübünde âlet olarak kullanılan kelimelerdir.

(S.O. s.50) **Edât:** Kelime ve cümleleri birbirine rabt iden veyâhud ma‘nâlarına başka bir huşuşiyet getüren lafzlardır.

(T.C.K.O. s.14)**Edevât:** İsim ve şıfat ve zamir ve fi‘lden başka olân kelimelerdir ki haddizâtında müsta‘mel bir ma‘nâyı ifâde itmeyib belki diğerk kelimelere merbu‘ olarak huşuşî ma‘nâlara delâlet iderler.

(T.S.N. s.251) **Edevat:** Kendi bâşlarına bir ma‘nâyı hâ’iz olmayıbd diğerk kelimelere ilhâk olunduğları zamân onların yâ mütemmim hizmetini görmelerine sebep olân, yâ kelime ve cümleleri birbirine rabt iden yâhud kelimâtıñ nev‘ilerini taħvil ve ma‘nâlarını ta‘dil eyleyen elfâza edevât ta‘bir olunur.

Edevât-ı Basîte (Basit Edatlar)

(K.L.T. s.92) **Edevât-ı Basîte :** “Ā, āh, oĥ” gibi münferid veyâ ġayr-i mürekkeb elfâzdan ‘ibâretdir.

Edevât-ı Mürekkebe (Birleşik Edatlar)

(K.L.T. s.92) **Edevât-ı Mürekkebe:** “Naşıl, niçun, nitekim” gibi iki lafzıñ bir ma‘nâda ittihâd iylemesinden başka bir şey’ değildir.

Ef'âl-i Kûlûb (Tahmin Bildiren Fiiller)

(T.C.K.O. s.69)Ef'âl-i Kûlûb: Zihinde bir vaşfin bir şey'e nisbetine delâlet eyleyen fi' llere ef'âl-i kulub dinilir.

Ef'âl-i Mürekkebe (Birleşik Fiiller)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.99)Ef'âl-i Mürekkebe: Maşdar ve şıyğaları iki fi' lden mürekkebe olân fi' llerdir.

(K.L.T. s.433)Ef'âl-i Mürekkebe: İki maşdarıñ veyâ basit fi' l ile bir fi' l-i i'âneñ bir ma' nâda terki b ve teşkilinden 'ibâret olub üç dürlüdür: "fi' l-i isti' câl, fi' l-i iktidâri, fi' l-i i'âne."

(S.O. s.34-35)Ef'âl-i Mürekkebe: Fi' l-i i'ane veyâhud diğ er fi' lleriñ biriyle terek kü b iden şığalardır.

(N.U.S.T. s.96) Ef'âl-i Mürekkebe: Türkçede 'Arabî ve Farisîden me' huz fi' ller olmayıb ancak maşdariyyet beyân iden – ba' zı ' Arabî ve Farisî isimler –umumiyyet üzere hades beyân iden ba' zı fi' llerle beraber kullanılırlar ki ef'âl-i mürekkebe dinilir.

Elsine 'i İltişâkiyye (Eklemeli Diller)

(T.S.N. s.13) Elsine 'i İltişâkiyye: Elsine 'i mücerredde kelimeler yân yâna dizilerek ifâde 'i merâm idilir. Bu münferid kelimelerden ba' zıları yek-diğ eriyle birleşiverirse lisân başka bir şekil alır. İşte bu şekli iktisâb itmiş olânlara elsine 'i iltişâkiyye nâmı virilir.

Elsine 'i Munşarife (Çekimli Diller)

(T.S.N. s.15) **Elsine'i Munşarife:** Elsine'i munşarifede kelimelerin şekli değişir. Ma' nâlarına gelen tahavvülde bu şüretle ifade idilir.

Elsine 'i Mücerrede (Tek Heceli Diller)

(T.S.N. s.13) **Elsine'i Mücerrede:** Elsine-i mücerrede lisânların eñ basit şekli olub bunlarda tek mil kelimeler bir hecelidir; ma' nâları gâyet 'umumidir. Bunlardan şahsa, cinse, kemiyete, zamâna â' id hiçbir ma' nâ çıkamaz. Kelimelerin şekilleri hiç değişmez.

Emr-i Ğā'ib (Üçüncü Şahıs Emir Çekimi)

(İ.S.T. s.41) **Emr-i Ğā'ib:** Eğer bir kimse karşısında bulunmayan adam için bir işin olmasını emriderse “emr-i ğā'ib” şıygasıyla merâmını söyler veyâhud yazar.

(K.L.T. s.422) **Emr-i Ğā'ib:** Emr-i ğā'ib şıygası mütekellim ve muhâtabın ğayrinden talep içindir.

(K.O. s.93) **Emr-i Ğā'ib:** Emr-i ğā'ib ma' nâyı maşdariniñ iğâ'ını mütekellimiñ ğā'ibe teklif itmesine delâlet iden şıygadır.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.89) **Emr-i Ğā'ib:** Mütekellimiñ bir işi ğā'ibe ya'ni yanında bulunmayana emrettiğini ifade ider.

Emr-i Hâzır (İkinci Şahıs Emir Çekimi)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.88) **Emr-i Hâzır:** Mütakellimîñ bir işi muhâtaba emir itmesini bildirir.

(İ.S.T. s.41) **Emr-i Hâzır:** Eğer bir kimse bir işiñ olmasını karşısındaki adama emriderse emr-i hâzır şıygasıyla merâmını söyler veyâhud yazar.

(K.L.T. s.420) **Emr-i Hâzır:** Mütakellimîñ muhâtabdan bir şey' talebine delâlet iden şıygadır.

(K.O. s.92) **Emr-i Hâzır:** Emr-i hâzır ma' nâyı maşdariniñ iķâ'ını mütakellimîñ muhâtaba teklif itmesine delâlet iden şıygadır.

F

Fâ'il (Özne)

(H.Z.U. s.27) **Fâ'il:** Fi'lin beyân eylediği işiñ veyâ hhlilin râci' oldığı şey'e fâ'il dinir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.70) **Fâ'il:** Bir fi'lin ma' nâsındaki işi yapandır.

(N.O. s.78) **Fâ'il:** Kendisinden bir fi'l veyâ bir hâl şâdır oldığı añlaşılın isme dinür.

(T.S.N. s.123) **Fâ'il:** Fi'lin ifâde itdiği işi yâpân yâhud fi'lin ifâde itdiği hâl dâhilinde bulunân şahıs veyâ şey'e "fâ'il" dinir.

Fer'î Fi'l (Ortaç)

(H.Z.U. s.63) **Fer'î Fi'l**: Madde'î aşıyyeye ya'ni şığa'î emriyyeniñ müfredine (An) ilâvesiyle yapılır.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.127)**Fer'î Fi'l**: Kendileri fi'l olmadıkları hâlde fi'l den yapılan kelimelere dinir.

(İ.S.T. s.47) **Fer'î Fi'l**: Maşdar ma' nâsıyla sıfatlanan zâtdan haber viren kelimelere derler.

(K.O. s.90) **Fer'î Fi'l**: Fer'î fi'l dir ki zâta mensub olub zamâna muķârin olmadığı hâlde bir işe veyâhud bir hâl ve keyfiyete delâlet ider.

(M.K. s.37) **Fer'î Fi'l**: Fer'î fi'l ma' nâyı maşdari ile mevşuf olân zâtdan haber viren kelimedir.

(M.O.S. s.53) **Fer'î Fi'l**: Maşdar ma' nâsıyla sıfatlanarak zâttan ve bir şey'den haber veren kelimelere dinir.

(S.O. s.30) **Fi'l-i Fer'î**: Kendüsünde zemân mülâhaza olunmayarak yalnız zâta muķârin olduğu hâlde bir işe delâlet iden kelimelerdir.

Fer-i Fi'l-i İzâfi (İyelik Eki Almış Sıfat Fiil)

(N.U.S.T. s.43) **Fer-i Fi'l-i İzâfi**: Fer-i fi'l-i izâfi, ki daima zama'ir-i izâfiyye ile kullanılarak bu zamirler hadesin fâ' ilini beyân iderler ve kendisi mef' ulü tavşif ider.

Fer-i Fi'1 –i Vaşfi(Nitelik Bildiren Sıfat Fiil)

(N.U.S.T. s.43) **Fer-i Fi'1 –i Vaşfi:** Fer-i fi'1-i vaşfi ki fi'1 lin beyân itdiği işi işleyeni tavşif ider.

Fi'1 (Fiil)

(H.Z.U. s.26) **Fi'1:** Fi'1 iş veyâ hâl beyân iden kelimedir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.62) **Fi'1:** Bir işiñ veyâ bir hâlin mâzi, hâl, istikbâlde vuqu'unu gösteren kelimedir.

(İ.S.T. s.37) **Fi'1:** Bir işiñ geçmiş veyâ şimdiki veyâ gelecek zamânlara münâsebetini anlatan kelimedir: gördü, görüyor, görecek gibi.

(K.L.T. s.418) **Fi'1:** Müstakîl bir ma'nâya delâlet itmekle berâber zamâna – ya'ni mâziye veyâ hâle veyâhud istikbâle – nisbet ve ta'alluğu olân kelimedir.

(K.O. s.79) **Fi'1:** Fi'1-i hâş bir maşşus iş veyâhud bir maşşus keyfiyet beyân iden lafızlardır.

(M.K. s.21) **Fi'1:** Fi'1 üç zamândan birinde vâқи' işe delâlet iden kelimedir

(M.O.S. s.26) **Fi'1:** Hem zâta hem zamâna delâlet iderek bir hades beyân iden kelimelere (fi'1) ve yâlnız zâta delâlet idenlere (fer'i fi'1) dinir.

(N.U.S.T. s.41) **Fi'1:** Hades, ya'ni bir türlü oluş, ediş veyâ ediliş beyân iden kelimedir.

(T.C.K.O. s.13) **Fi'1:** Üç zamânın birinde bir işiñ ya bir hâl ve keyfiyetin vuqu'unu ifade eyleyen kelimedir.

(S.O. s.13) **Fi'l:** Hâricde veyâ zihinde bir işe delâlet iden kelimelerdir.

(T.S.N. s.123) **Fi'l:** Zamân, şahıs, şıyğa, ilh. gibi efkâr-ı tâliyye ile birlikde bir hükmü, bir hâli, bir işi mâddi veyâ ma'nevi bir te'sir veyâ te'essürü ifâde iden kelimeye “fi'l” dirler

Fi'l-i 'Âm (Yardımcı Fiil)

(K.O. s.79) **Fi'l-i 'Âm:** Fi'l-i 'âm bir maşşus iş veyâhud bir maşşus keyfiyet beyân itmeyib belki cem'i ef'âle yâhud cem'i aḥvâle şâmil olân ma'nâyı ifâde iden lafızlardır.

(T.C.K.O. s.68) **Fi'l-i 'Âm:** Cem'i ef'âle yâhud cem'i aḥvâle şâmil olân fi'llerdir.

Fi'l-i Cevheri (Cevher Fiili)

(T.S.N. s.127) **Fi'l-i Cevheri:** Hükümü ifâde iden fi'le “fi'l-i cevheri” dinir. Fi'l-i cevheri elyevm maşşarı birtakım şıyğaları ğayr-i müsta'mel olân “imek” fi'lidir.

Fi'l-i Emr (Emir Kipi)

(M.O.S. s.32) **Fi'l-i Emr:** Bir işiñ olması için irâd olunân şıyğadır.

(S.O. s.29) **Fi'l-i Emri:** Bir işiñ aḥiresini emr ve tenbihi beyân ve ifâde iden şığalardır.

Fi‘l-i Ğayr-i Müte‘addi (Geçişsiz Fiil)

(T.S.N. s.129) Ğayr-i Müteaddi: Fā‘liñ yāpdığı iş diğeri bir şahşı veyā şey’i müte’essir itmişse yāhud idebilirse o fi‘le “müte‘addi”, müte’essir itmemişse yāhud idemezse “ğayr-i müte‘addi” dinir.

Fi‘l-i Ğamli (Yüklem)

(T.S.N. s.18) Fi‘l-i Ğamli: Müsned ile imtizaç itmiş fi‘l-i cevheriye “fi‘l-i Ğamli” ta‘bir idilir.

Fi‘l-i Hāş

Bkz. Fi‘l

Fi‘l-i Ğikāye (Ğikāye Birleşik Çekimi)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.109) Fi‘l-i Ğikāye: Geçmiş zamānda olmuş bitmiş velākin mütekellimce görülmüş olān veyā muhaqqāq bilinen bir iş ifāde ider.

(K.O. s.93) Fi‘l-i Ğikāye: Fi‘l-i i‘āneniñ māzi’i şuhūdisiyle tereküb itdikde fi‘l-i Ğikāye (...) dinilir.

(M.O.S. s.39) Fi‘l-i Ğikāye: Basit fi‘llerden birinin mażmununu şuhūd tarikiyle beyān itmek üzere evvel basit ile fi‘l-i i‘ānenin māzi’i şuhūdisinden terkeb olunur fi‘llerdir.

(S.O. s.36) **Fi‘l-i Hikāyet:** Ef‘al-i basitiniñ ma‘nalarını zemān-ı māzide hikāye tarıķıyla beyān ve ifāde iden Őıģalardır.

Fi‘l-i İ‘āne (Yardımcı Fiil)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.108) **Fi‘l-i İ‘āne:** Fi‘l-i i‘āne “-ıdı, -ımıŐ, -ısa” lafızlarıdır. Bu üç Őıyğadan başķa Şıyğası yoktur.

(K.L.T. s434-435) **Fi‘l-i İ‘āne:** “ıdı” māddesinden ‘ibāret olub, “māzi’i Őuhūdi (ıdı) , māzi’i naķli (ımıŐ), Őıyğa’i Őartıyye (ıse)” nāmiyle üç Őıyğa teŐkil eyler.

(K.O. s.93) **Fi‘l-i İ‘āne:** Fi‘l-i i‘āne maşdarı olmayıb yālnız māzileri ile Şıyğa’i Őartıyyesi olān mādde dir.

(M.O.S. s.39) **Fi‘l-i İ‘āne:** Yālnız māzileri Őuretleriyle “Őıyğ-a-i Şartıyye ” denilen bir Őıyğayı hāvi olān fi‘l dir.

(N.U.S.T. s.49) **Fi‘l-i İ‘āne:** Őıyğ-ı mūrekkebenin teŐkiline yarayan ef‘āl-i i‘āne iki ķısmā mūnkasımdır.

(S.O. s.35) **Fi‘l-i İ‘āne:** Maşdarlar ile sā’ir Őıģaları olmayup yālnız māziler ile Őığ-a-i Őartıyyesi ķullanılan mādde lerdir.

(T.C.K.O. s.113) **Fi‘l-i İ‘āne:** İdi fi‘l-i i‘āne olup māzi’i naķlisi ımıŐ ve Şığa’i Őartıyyesi ıse dir.

Fi'1-i İktidāri (Yeterlilik Fiili)

(H.Z.U. s.52) **Fi'1-i İktidāri:** Fi'1-i iktidār mādde'î aşıyyeniñ nihāyetine, eğer mādde'î aşıyyenin şoñ harfi sākin ise, (A), hareke ise, (yA) 'ilāvesiyle olunduğdan şoñra bilmek fi'li ile taşrif olunān fi'lidir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.100) **Fi'1-i İktidāri:** Fā'ilin bir işi yapmaya iktidāri olduğunu gösterir.

(K.L.T. s.434) **Fi'1-i İktidāri:** Fi'1-i iltizāminiñ müfred-i ğā'ibi “bilmek” maşdariyle terki ve taşrif edilmekle teşekkül eyler.

(K.O. s.80) **Fi'1-i İktidāri:** Bir maşdarıñ edāt-ı maşdarı hā ya tebdil olunduğdan şoñra bilmek maşdariyle terki olunarak yapılan maşdarlardır.

(N.U.S.T. s.94) **Fi'1-i İktidāri:** Fi'1-i iktidāri bir fi'lin mādde'î aşıyesine sākini se (e) ve müteharrik yā harf-i imlā ise (ye) 'ilāve olunarak teşkil olunān şığa' ile (bilmek) fi'linin şıyağ-ı muhtelifisinden mürekkebe olub (bilmek) fi'li bu terki de kendi ma'nāsını ğā'ib ederek fi'lin hādesinin icrası iktidārını ifāda etmeğe yarar.

(S.O. s.40) **Ef'āl-i İktidāriye:** Bir fi'lin icrāsında fā'ilin kuvvet ve iktidārını beyān ve ifāde iden şığalardır.

(T.C.K.O. s.111) **Fi'1-i İktidāri:** Fi'1-i iltizāminin müfred-i ğā'ibi bilmek māddesiyle tereküb eyledikte fi'1-i iktidar olur.

(T.S.N. s.147) **Fi'1-i İktidāri:** “Bilmek” fi'li diğere fi'leriñ şıyağ-i iltizāmileriniñ müfred-i ğā'ipleri nihāyetine getirilir: Görmek-Görebilmek. Bu şüretle tereküb iden fi'lere “fi'1-i iktidāri” dinir.

Fi‘l-i İltizāmi (İstek Kipi)

- (İ.S.M.M.Y.S.O. s.87) **Fi‘l-i İltizāmi:** Bir işiñ vuķu‘unu mütেকellimiñ āru eylediğini ifāde ider.
- (İ.S.T. s.41) **Fi‘l-i İltizāmi:** Eğer bir kimse bir işiñ yālñız olması ārusunda bulunduğunu anlātmaķ isterse “fi‘l-i iltizāmi” Őıyđasıyla merāmını söyler veyāħud yazar.
- (K.L.T. s.423) **Fi‘l-i İltizāmi:** Fi‘l-i iltizāmi Őıyđası mütেকellimiñ mültezem ve mültemesi olān işe delālet ider.
- (K.O. s.92) **Fi‘l-i İltizāmi:** Fi‘l-i iltizāmi ma‘nāyı maŐdariniñ vuķu‘u mütেকellimiñ mültezim ve mültemisi olduğına delālet iden Őıyđadır.
- (M.O.S. s.31) **Fi‘l-i iltizāmi:** Bir işiñ yālñız olması āru olunduğda ķullanılān Őıyđadır
- (S.O. s.27) **Fi‘l-i İltizāmi:** Gelecek zamānda vuķu‘u mültezem olān bir işe delālet iden Şığalardır.
- (T.C.K.O. s.99) **Fi‘l-i İltizāmi:** Ma‘nā-yı maŐdarinin vuķu‘u mütেকellimiñ mültezim ve maᐓlubu olduğına delālet eyleyen bir Şığadır.

Fi‘l-i İsti‘cāl (Tezlik Fiili)

- (K.L.T. s.433) **Fi‘l-i İsti‘cāl:** Mevādd-ı aŐliyyeniñ āħirine bir “i” ‘ilāve edib, “virmeķ” maşdariyle terkib ve taşrif olunmaķla taħaŐŐul eyler.

Fi'1-i İstikrâri

Bk. Fi'1-i İstimrâri

Fi'1-i İstimrâri (Sürerlilik Birleşik Fiili)

(H.Z.U. s.54) **Fi'1-i İstimrâri:** Fi'1-i istimrâri, fi'1-i muqârebede olduğu gibi, madde'î aşılyeniñ nihâyetine sâkin ise, (A), hareke ise, (yA) 'ilâve olunduğdan sonra (gelmek), (durmak), (görmek), (kalmak) fi'1leriniñ mâzileriniñ, müstağbelleriniñ, emriyyeleriniñ i'ânesi ile taşrif olunân fi'1dir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.105)**Fi'1-i İstimrâri:** Fâ' ilin bir işi yapmakda devâm itmesini ifâde ider.

(K.O. s.102) **Fi'1-i İstimrâri:** Fi'1-i istimrâri zamân-ı mâzide fi'1iñ istimrâr üzere vuqu'una delâlet eyleyen fi'1dir.

(S.O. s.45) **Ef'âl - i İstimrâriyye:** Bir fi'lin devâm üzre vuqu'unu iş'âr iden şîğalardır.

(T.S.N. s.148-149)**Fi'1-i İstimrâri:** Turmak, kalmak fi'1leri şıyğa'î iltizâmileriñ müfred-i ğa'ipleri nihâyetine getirilir: Okumak-okuyatırmak; bakmak- bakaqalmak. Bu şuretle tereküb iden fi'1lere "fi'1-i istimrâri" yâhud "fi'1-i istikrâri" dinir.

Fi'1-i Kıyâsi (Karşılaştırma Yoluyla Öğrenilen)

(K.O. s.74-75)**Kıyâsi Fi'1:** Kıyâsi fi'1-aşl lâzım olub edât-ı maşdardan evvel edât-ı ta' diye 'ilâvesiyle müte'addi kıılınân maşdarlardır.

(T.S.N. s.135) **Ḳıyāsi**: Ḳıyāsi ef'āl-i müteaddiyye ğayr-i müte'addi fi'llerden ḳā'idesine tebe'an teşkil olunānlardır.

Fi'l-i Lāzım (Geçişsiz Fiil)

(H.Z.U. s.44) **Lāzım**: Fi'liñ beyān eylediği iş bir mef'ulün şarihe sirāyet ve ta'alluḳ itmiyor ise o fi'l lāzımdır.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.77) **Fi'l-i Lāzım**: Fā'ilin işi deĝil, bir ḫāli olub başka şey'e te'sir itmeyen fi'ldir.

(K.O. s.74) **Lāzım**: Eĝer maşdarıñ ma'nası fā'iliñ ḫāli olub ğayriye toḳunmaz ise lāzımdır.

(N.O. s.97) **Lāzım**: Maşdarıñ ma'nası fā'iliñ bir ḫāli olub mef'ul bih iḳtifa itmezse o maşdar ve andan aḫz olunān fi'llere lāzım dinür.

(N.U.S.T. s.45) **Lāzım**: İşlenen işin veyā vāḳi' olān ḫāliñ diĝerine doḳunmadığını beyān ider.

(S.O. s.16) **Lāzım**: Kendüsinden soñra (kimi ve neyi) kelimeleriniñ biriyle su'al-i şahiḫ olamayan fi'llerdir.

Fi'l-i Ma'lum (Öznesi Olan Fiil)

(H.Z.U. s.47) **Fi'l-i Ma'lum**: Fā'ili cümlede mezkur olān fi'le fi'l-i ma'lum dinir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.75) **Fi'l-i Ma'lum**: Fā'ili olān fi'ldir.

(S.O. s.20) **Fi'l-i Ma'lum**: Fā'ile nisbet olunān fi'llerdir.

(T.C.K.O. s.81) **Fi'l-i Ma'lum**: Fā'iline isnād olunur ise ma'lum olur.

(T.S.N. s.131) **Fi' l-i Ma' lum:** Fi' l-i ma' lum, fā' il tarafından yapılmış ve bir şahsa te'şir itmiş bir işi ifāde ider.

Fi' l-i Mechul (Meçul Fiil- Edilgen Fiil)

(H.Z.U. s.47) **Fi' l-i Mechul:** Bir fi' liñ fā' ili cümlede mezkur olmazsa, ve mef' ulde fā' il mevki' ne geçmiş bulunur ise, o fi' l mechuldür.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.75) **Fi' l-i Mechul:** Fi' li ma' lum olmayan fi' ldir.

(N.U.S.T. s.45) **Fi' l-i Mechul:** Başkası tarafından işlenmiş bir işin diğerine tokundığını gösterir.

(S.O. s.20) **Fi' l-i Mechul:** Mef' ul-ü bihe nisbet olunān fi' llerdir.

(T.C.K.O. s.81) **Fi' l-i Mechul:** Fā' il i meskutün anh olur ise mechul olur.

(T.S.N. s.131) **Fi' l-i Mechul:** Fi' l-i mechulde fi' liñ mef' ulü fā' il maķāmında kullānılır; aşıl fā' il ise yā meskut bırakılır yā mef' ul mevki' inde bulundurulur.

Fi' l-i Menfi (Olumsuz Fiil)

(H.Z.U. s.54) **Fi' l-i Menfi:** Bir işiñ veyā hāliñ vuķu' bulmadığına delālet iden fi' ller menfidirler.

(S.O. s.21) **Fi' l-i Menfi:** Kendisine şoñradan yokluk ma' nāsı gelen fi' llerdir.

(T.S.N. s.144) **Menfi:** ' Adem-i şubut ve ' adem-i vuķu' ifāde iden fi' ller "menfi" dir.

Fi'1-i Muḳārebe (Yaklaşma Fiili)

(H.Z.U. s.53-54) **Fi'1-i Muḳārebe:** Fi'1-i muḳārebe mādde'î aşliyyeniñ nihāyetine, eğer mādde'î aşliyyeniñ şoñ ḥarfi sākin ise (A), ḥareke (yA), 'ilave olunduğdan şoñra, yazmaḳ fi'liniñ iḥbāriyyesiniñ māzileri ile taşrif olunān fi'ldir.

(K.O. s.102) **Fi'1-i Muḳārebe:** Fi'1-i muḳārebe ma' nāyı maşdariniñ vuḳu' nuñ ḳuvve'î ḳaribeye gelmesine delālet iden şıygadır.

(M.O.S. s.51) **Şıyga-i Muḳārebe:** Şiddet taḳarrüb beyān iderek (*az kaldı söyle oluyordu*) ma' nāsı veren iki şıyga vardır ki onlara dirler.

(S.O. s.45) **Ef'āl - i Muḳārebe:** Bir fi'lin vuḳu' u kuvve - i ḳaribeye geldiğini beyān ve iş'ār iden şığalardır.

(T.S.N. s.150) **Fi'1-İ Takribi:** “Yāzmaḳ” fi'li şıyga'î iltizāmileriñ müfred-i gā'ibleri nihāyetine getirilir: Düşmek- düşeyāzmaḳ, gibi. Bu şuretle tereküb iden fi'llere “Fi'1-i takribi” dinir.

Fi'1-i Müşbet (Olumlu Fiil)

(H.Z.U. s.54) **Fi'1-i Müşbet:** Bir işiñ veyā ḥāliñ vuḳu' na delālet iden fi'ller müşbetdirler.

(S.O. s.21) **Fi'1-i Müşbet:** Kendüsünde varlık ma' nāsı bulunan fi'llerdir.

(T.S.N. s.144) **Müşbet:** Fi'ller bir ḥükmüñ şübutunu yāḥud bir ḥāliñ, bir işiñ, bir te'şiriñ vuḳu' nu ifade iderlerse “müşbet” 'ad idilirler.

Fi'1-i Muṭāvva'at (Dönüşlü Çatı)

(N.U.S.T. s.45) **Fi'1-i Muṭāvva'at**: İşlenen işin yine işleyene ait olduğunu gösterir.

Fi'1-i Müte'addi (Geçişli Fiil)

(H.Z.U. s.44) **Fi'1-i Müte'addi**: Fi' liñ beyân eylediği iş bir mef' ulün şarihe sirâyet ve ta' alluğ idiyor ise o fi' l müte' addidir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.76) **Fi'1-i Müte'addi**: Fâ' lin işlediği bir iş olub toğrudan toğruya bir şey'e te'ssir idebilen fi' ldir.

(K.O. s.74) **Fi'1-i Müte'addi**: Eğer maşdarıñ ma' nâsı fâ' iliñ bir işi olub ğayriye daħi toğunursa müte' addi dinilir.

(N.O. s.97) **Müte'addi**: Maşdarın ma' nâsı fâ' ilin bir işi olub mef' ul be iktitâ iderse o maşdar ve andan müştak olân fi' llere müte' addi dinür.

(N.U.S.T. s.45) **Müte'addi**: İşlenen işin diğer bir şey' veyâ şahşa toğundığını beyân ider.

(S.O. s.16) **Müte'addi**: Kendüsinden soñra (kimi ve neyi) kelimeleriniñ biriyle su' al-i şahih olân fi' llerdir.

(T.S.N. s.129) **Fi'1-i Müte'addi**: Fâ' liñ yâpdığı iş diğer bir şahşı veyâ şey'i müte'eşsir itmişse yâhud idebilirse o fi' le “müte' addi”, müte'eşsir itmemişse yâhud idemezse “ğayr-i müte' addi” dinir.

Fi'1-i Nâkıs (Her Kipte Çekimlenemeyen Fiil)

(T.S.N. s.154) **Fi'1-i Nâkıs**: Fi'1-i cevheriniñ tekmiñ zamân ve şıygaları müsta' mel olmadığundan bu i' tibâr ile kendisine “fi'1-i nâkıs” da ta' bir olunabilir.

Fi' l-i Rivāyet (Rivāyet Birleşik Çekiminde Olan Fiiller)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.110) **Fi' l-i Rivāyet:** Geçmiş zamānda olmuş bitmiş velākin mütekellimce yālñız işitilmiş olān bir iş ifāde ider.

(K.O. s.93) **Fi' l-i Rivāyet:** Fi' l-i i' āneniñ (...) māzi' naqlisiyle tereküb itdikde fi' l-i rivāyet (...) dinilir.

(M.O.S. s.43) **Rivāyet-i Fi' li:** Besā' itten birinin mazmununu naķil ve rivāyet tariķiyle beyān itmek için hikāye-i fi' li gibi teşkil olunān ve faķaķ fi' l-i i' ānenin māzi' i naqlisiyle yapılan fi' llerdir.

(S.O. s.36) **Fi' l-i Rivāyet:** Ef' al-i basiteniñ ma' nalarını zemān-ı māzide naķl ve rivāyet tariķıyla beyān ve ifāde iden şigalardır.

Fi' l-i Şartıyye (-İsa İle Yapılan Birleşik Fiil)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.112) **Fi' l-i Şartı:** Bir işiñ vuķu' unu diğer bir şey' e şart kılmak için kullanılır. Bir fi' lin şıygasının müfred-i ğa' ibine fi' l-i i' ānenin şıyġa-i şartıyyesini ' ilāve etmekle yapılır.

(K.O. s.93-94) **Fi' l-i Şartıyye:** Fi' l-i i' āneniñ (...) şıyġa-i şartıyyesiyle tereküb itdikde ef' āl-i şartıyye dinilir.

(M.O.S. s.45) **Fi' l-i Şartı:** Besā' itden birinin mazmununu şart tariķiyle beyān iden fi' llerdir.

(S.O. s.36) **Fi' l-i Şartı:** Ef' al-i basitenin ma' nalarını başķa bir fi' lin vuķu' una ta' lik iden şigalardır.

Fi' l-i Ta' cili (Tezlik Fiil)

(H.Z.U. s.53) **Fi' l-i Ta' cil:** Fi' l-i ta' cil mādde'yi aşılyeniñ nihāyetine, eğer mādde'yi aşılyeniñ şoñ ħarfi sākin ve bu ħarfi oqutān ħarekede üstün veyā esre ise, (I), ve ötre ise, (u), ve eğer madde'yi aşılyeniñ şoñ ħarfi üstün veyā esre ħarekeli ise, (yI), ve ötre ise, (yu), ' ilave olunduğdan şoñra, virmek fi' li ile taşrif olunān fi' ldir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.103)**Fi' l-i Ta' cili:** Fā' ilin bir işi ' aceleten yapmasını gösterir.

(K.O. s.81) **Fi' l-i Ta' cil:** Edāt-ı maşdar yā ya tebdil olunduğdan şoñra virmek maşdariyle terki b olunarak yapılan maşdarlardır.

(N.U.S.T. s.95) **Fi' l-i Ta' cili:** Fi' l-i ta' cii bir fi' lin mādde'yi aşılyesine sākin ise bir (ı,i) ve müteharrik ħarf-ı imlā ise (yı,yi,) ' ilāvesiyle teşkil olunān bir şığa-i maşşuşa ile (virmek) fi' linin şıyağ-ı muhtelifesinden mürekkeb olub bu terki bde (virmek) fi' li kendi ma' nāsını ğa' ib ederek öteki fi' lin ħadesinin icrasında sür' at ve ta' cil beyān itmeğe yarar.

(S.O. s.41) **Ef' al - i Ta' ciliye:** Bir fi' lin icrasında fā' ilin ta' cilini iş' ar iden şığalardır.

(T.C.K.O. s.111)**Fi' l-i Ta' cil:** Mādde'yi aşılyenin aħiri sākin ise meksur kılını b ve müteharrik ise bir yā ziyāde edilib ba' dehu vermek māddesiyle terekkü b olunduğda fi' l-i ta' cil olur.

(T.S.N. s.147-148)**Fi' l-i Ta' cili:** "Vermeğ" fi' li diğ er fi' lleriñ mādde'yi aşılyeleri nihāyetine getirilir. Mādde'yi aşılyeniñ nihāyetinde şavā mitden biri vārsa evvelce "I", şavā' itden biri vārsa "yı" ' ilāve itmek lāzımdır: Tırmağ- Tıruvermek, başlāmağ-başlāyıvermek.

Bu şuretle terekkü b iden fi' llere "fi' l-i ta' cili" dinir.

Fi'1-i Takribi

Bk. Fi'1-i Muḳārebe

Fi'1-i Temenni(Dilek-Şart Kipi)

(S.O. s.28) **Fi'1-i Temenni:** Gelecekte vuḳu'ı temenni olunān bir iſe delālet iden ſıḡalardır.

Fi'1-i Vaſfiyye

Bk. ſıyḡa-i Sıla

Fi'1-i Vücubi (Gereklilik Kipi)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.87)**Fi'1-i Vücubi:** Bir iſiñ yapılmasını fā' il için icāb itdiḡini ya' ni lāzım oldıḡını gösteren ſıyḡadır.

(İ.S.T. s.40) **Fi'1-i Vücubi:** Eḡer bir kimse bir iſiñ herhālde olmasını āru ettiḡini anlātmaḡ isterse “fi'1-i vücubi” ſıyḡasıyla merāmını söyler veyāḡud yazar.

(K.L.T. s.424)**Fi'1-i Vücubi:** Fi'1-i vücubi ſıyḡası bir iſi fā' ile vücub içindir.

(K.O. s.91) **Fi'1-i Vücubi:** Fi'1-i vücubi bir iſi iſlemek için fā' ile lüzum gösteren ſıyḡadır.

(M.O.S. s.31) **Fi'1-i Vücubi:** Bir iſiñ her hālde olması āru olunduḡda ḡullanılan ſıyḡadır.

(N.U.S.T. s.42) **Şığa'î Vücubiyye:** Şığa'î vücubiyye ki bir işiñ olması lâzım geldiğini ifade eder.

(T.C.K.O. s.100)**Fi'1-i Vücubi:** Bir işi işlemek için f ile lüzum gösteren bir şığadır.

Fi'1-i Vücudî (Var ya da Yok Anlamındaki Kelimeler)

(N.U.S.T. s.98) **Fi'1-i Vücudî:** Fi'1-i vücudî müşbeti varlık ve menfisi yokluk beyân eder bir fi'ldir ki müşbeti (var) şıfatıyla fi'1-i izâfiden ve menfisi daği (yok) şıfatıyla fi'1-i mezkurden mürekeptir.

G

Ġâ'ib (Üçüncü Şahıs)

(K.L.T. s.419)**Ġâ'ib:** Şahş-ı ġayr-i mevcuda isnâd idilen fi'ldir.

(T.S.N. s.105) **Ġâ'ib:** Üçüncü şahış, ki kendisinden bahş olunân kimse veyâ şey'dir, bun. "ġâ'ib" diriz.

H

Hâl (Şimdiki Zaman)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.84) **Hâl:** Bir işiñ zamân-ı hâlde vuku' bulmağda olduğunu bildiren şıygadır.

(K.L.T. s.418) **Hāl**: Sözüñ şarf olunduğı şırada elān devām itmekde bulunan bir işi ifāde ider.

(K.O. s.90) **Hāl**: Hāl şimdiki zamāna delālet iden şıygadır

(N.O. s.103) **Hāl**: Fā' ilin veyā mef' ulün hey'eti gösteren lafza diniyor.

(M.K. s.38) **Hāl**: Hāl terki bidir ki fi'l-i iltizāminiñ müfred-i gā'ib şıygasınıñ ahirine hafiflerde rek şakillerde raḡ ' ilāvesiyle olur. .

(M.O.S. s.28) **Fi'l-i Hāl**: Bir işiñ şimdiki zamānda vuḡu'nu beyān için müsta' mel olān şıygadır.

(N.U.S.T. s.43) **Hāl**: Hāl ya' ni şimdiki vaḡit.

(S.O. s.24) **Fi'l-i Hāl**: Bir fi'lin şimdiki hālde vuḡu'nu beyān ve iş'ār iden şıgaldır.

(T.C.K.O. s.103-104) **Hāl**: Zamān-i hālde bir fi'lin vuḡu'unu beyān için mādde' i aşliyye yor lafzı ' ilāve olunur.

(T.S.N. s.128) **Hāl**: Hāl, ān-ı tekellüm ve ifādedir.

Hāl-i İstimrari (-ArAk ekli Zarf-Fiil)

(K.L.T. s.423) **Hāl-i İstimrari**: Fi'l-i iltizāminiñ müfred-i gā'ibine “raḡ” yāhud “rek” ' ilāvesiyle “hāl-i istimrāri” şıygası teşkil ider.

Harf (Harf)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.2) **Harf**: Kelimeleri teşkil iden işāret-i maḡşuşaya dinir.

(İ.S.T. s.2) **Harf**: Kendine göre bir hāl ile āğzıñ belli olān yerinden çıkan sesdir.

(K.L.T. s.8) **Ḥarf:** “Ḥarf”, - edā-yı maḥşuşla – āǧzıñ maḥāric-i mu‘ayyenesinden şudur ider birtakım “işārāt-ı şavtiyye” veyā ta‘bir-i diğlerle “ḍarabāt-ı ceresiyye”den ‘ibāret olub, müteselsilen irād-ı beligānesi –āheng-i musikāāra – teşbih edildiği hâlde, her “nağme”si birer “noḡa” hükümündedir.

(K.İ.T. s.55) **Ḥarf:** Ḥarf ma‘nāsız bir şekilden ‘ibāretidir.

(S.O. s.2) **Ḥarf:** Ḥarf daḥi bir ḥareke - i maḥşuşa ile aǧızdan çıkan şadāya dinilür.

(T.C.K.O. s.8-9)**Ḥarf:** Bir keyfiyet-i maḥşuşa ile aǧzın mahrec-i mua‘yyeninden çıkan sestir.

(T.S.N. s.1-2) **Ḥarf:** Ḥarfler bir keyfiyet-i maḥşuşa ile boǧāzıñ, dudaklarıñ, diliñ, dişleriñ, damāǧıñ maḥrec-i mu‘ayyeninden çıkān sesler ya‘ni eşvāt-ı muḗaṭa‘a ve bunlara muḗāābil olmaā üzere ḗabul idilmiş işāretler, resimlerdir.

Ḥāşıl Maşdar (-İş Ekli İş İsmi)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.66)**Ḥāşıl Maşdar:** Maşdar-ı aşlilerde “-mek, -maḗ” edāt ı yerine “-ş” ḥarfı getirmekle yapılır.

(İ.S.T. s.36) **Ḥāşıl Maşdar:** Kendisinden maşdar ma‘nāsı çıkıb ve o ma‘nā maşdarın dışarıda görünen ḥāline delālet itdiği hâlde öyle olān lafza dirler.

(M.O.S. s.22) **Ḥāşıl-ı Maşdar:** Maşdar-ı aşliden edāt kalktıktan şoñra mādde-i aşliyyenin aḥiri sākin ise meksur ḗıldıktan ve müteharrik ise bir yā ziyāde ettikten şoñra bir de şin ‘ilāve olunaraḗ maşdar ma‘nāsında bir kelimedir.

Hece (Hece)

(K.L.T. s.36) **Hece:** “Hece”, - āheng-i hareke cihetiyle – bir veyā iki veyāḥud (nādiren) üç ḥarfīñ defa‘ten ya‘ni sektesiz olarak telaffuzundan ‘ibāretdir.

(N.U.S.T. s.5) **Hece:** Hece bir veyā ziyāde ḥarfle bir ḥarekeden ‘ibāret olup birden telaffuz olunān sadaya dīnir.

(T.S.N. s.1) **Hece:** Hece, bir yāḥud hep birden telaffuz olunān birḳaç ḥarfdır .

Ḥikāye-i Ḥāl(Şimdiki Zamanın Hikāyesi)

(M.O.S. s.41) **Ḥikāye-i Ḥāl:** Bir fi‘l-i ḥālin müfred-i ḡa‘ibiyle fi‘l-i i‘ānenin māzi‘i ṣuhūdi ṣıygalarından terkiḋ olunān fi‘ldir.

Ḥikāye-i İstiḳbāl(Gelecek Zamanın Hikāyesi)

(M.O.S. s.41) **Ḥikāye-i İstiḳbāl:** Herhangi bir fi‘l-i istiḳbālin müfred-i ḡa‘ibiyle fi‘l-i i‘ānenin māzi‘i ṣuhūdi ṣıygalarından terekḳūb iden fi‘ldir.

Ḥikāye-i İltizāmi(İstek Kipinin Hikāyesi)

(M.O.S. s.42) **Ḥikāye-i İltizāmi:** Herhangi bir iltizāmi ṣıyganın yālñız müfred-i ḡa‘ibiyle fi‘l-i i‘ānenin māzi‘i ṣuhūdisinden terkiḋ olunān fi‘ldir.

Ḥikāye-i Muzāri‘(Geniş Zamanın Hikāyesi)

(M.O.S. s.42) **Ḥikāye-i Muzāri‘:** Herhangi bir muzāri‘nin müfred-i ḡa‘ibiyle fi‘l-i

i'ānenin māzi'î şuhūdisinden terekküb iden fi'lidir.

Ḥikāye-i Vücubî(Gereklilik Kipinin Hikâyesi)

(M.O.S. s.42) **Ḥikāye-i Vücubî:** Herhangi bir vücub-ı müfred ğa'ibiyle fi'l-i i'ānenin māzi'î şuhūdisinden terkiib olunur.

Ḥuruf-ı İlşāk(Bitiştirme Harfleri)

(N.U.S.T. s.111) **Ḥuruf-ı İlşāk:** Ḥuruf-ı ilşāk Türkçede daima isme mühlik olarak kullanılıb ismin bir hāl nesbi ve izāfisini beyān iden ve aşlā yālñız kullanılmayan kelimelerdir.

Ḥuruf-i İnfışāl(Kendinden Sonra Gelenlerle Bitişmeyen Harfler)

(İ.S.M.M.Y.S.O s.4) **Ḥuruf -ı İnfışāl:** Kendilerinden evvel gelen ḥarflere bitişebilirden kendilerinden şoñra gelen ḥarflere bitişemeyen (ا, و, ژ, ز, ذ, د, ل) ḥarflerdir.

(K.L.T. s.10) **Ḥuruf-ı Munfaşıla:** Kendilerinden şoñra gelen ḥarflere iltişāk idemeyenlerdir:”ا, و, ژ, ز, ذ, د, ل”

(K.O. s.14) **Ḥuruf-i İnfışāl:** Biri māba' dına bitişmeyen ḥarfler olub ḥuruf-i infışāl dinilir.

(M.K. s.7) **Ḥarf-i İnfışāl:** (...) Kendinden şoñraķi ḥarfe bitişmeyen ḥarfler olub ḥarf-i infışāl dinir.

(S.O. s.3) **Ḥuruf-ı Münfaşıla:** İmlâda yalnız mâ-ğablerine bitişüp mâ-ba‘ dlarına rabṭ olunmayan ḥarflerdir.

(T.C.K.O. s.9)**Ḥuruf -ı İnfişâl:** Biri mâba‘ dine muttaşıl olmayan ḥarfler olup bunlara ḥuruf-ı infişâl dinir.

Ḥuruf-i İttişâl (Bitişen Harfler)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.5) **Ḥuruf-i İttişâl:** Kendilerinden evvel ve soñra gelen ḥarfere bitişebilen ḥarflerdir.

(K.L.T. s. 10) **Ḥuruf-ı Muttaşıla:** Kendilerinden soñra gelen ḥarfere bitişebilenler olub, bunlar da ḥuruf-ı munfaşılanıñ mâ‘ dasıdır.

(K.O. s.14) **Ḥuruf-i İttişâl:** Mâba‘ dına bitişen ḥarfler olub ḥuruf-i ittişâl dinir.

(M.K. s.7) **Ḥarf-i İttişâl:** (...) Kendinden soñrağı ḥarfe bitişen ḥarfler olub ḥarf-i ittişâl dinir.

(S.O. s.2) **Ḥuruf-ı Muttaşıla:** Yazıda birbirine rabṭ olunân ḥarflerdir.

(T.C.K.O. s.9)**Ḥuruf-i İttişâl:** Diğeri mâba‘ dına muttaşıl olân ḥarfler olub ḥuruf-ı ittişâl dinir.

Ḥuruf-ı Ḥalk (Gırtlak Ünsüzü)

(K.L.T. s.19) **Ḥuruf-ı Ḥalk:** “ح,خ,ع,غ,ه” ḥarfleri, boğâzdan taşavvut idildikleri için “ḥuruf-ı ḥalk” nâmını âlirlar.

Ḥuruf-ı Munfaşıla

Bk. Ḥarf-i İnfisāl

Ḥuruf-ı Muttaşıla

Bk. Ḥarf-i ittisal.

Ḥuruf-ı Resmiyye (Yazılıp Okunmayan Harfler)

(K.L.T. s.23) Ḥuruf-ı Resmiyye: “ا, و, ؤ” harfleri ba‘zı A‘rabî, Fârisî kelimâtda mefuz olmayıb şâmit kaldıklarından “ ḥuruf-ı resmiyye” tesmiye idilir.

İ

İmlâ İşâretleri (İmlâ İşâretleri)

(T.S.N. s.7) İmlâ İşâretleri: ‘Arabî kelimeler şavâ’it ile yâzılmadıklarından bunlarıñ şuret-i telaffuzunu göstermek için birṭâkım işâretler vaz‘ edilmişdir. Bunlara imlâ işâretleri ta‘ bir olunur.

İsim (İsim-Ad)

- (H.Z.U. s.4) **İsim:** Tabi‘ atda, insān, hayvān, eşyā, her ne vār ise hepsiniñ bir ādı vādır. İşte bunlara ad olān kelimelere isim dinilir, (āt), (toprāk), (demir), (Ḥasan), (Ḥüseyn) gibi.
- (İ.S.M.M.Y.S.O. s.9) **İsim:** Eşḡāş ve hayvānatı vesāir kāffe-i mevcudātı gösteren kelimeye dinir.
- (İ.S.T. s.5) **İsim:** Göze görünen veyāḡud ḡāḡıra gelen şey’i bildiren kelimeye derler: ağaç, asma, ‘aḡıl, söz gibi.
- (K.L.T. s.300)**İsim:** Zamāna ta‘alluḡu olmamaḡ üzere, māddi ve ma‘nevi mevcudāt ve mevhumātīñ beherine – i‘tibāri olarak – virilen muḡtelif ve münferiḡ “ād”lardan ‘ibāretidir, ki eşyā ve farāziyātı yek-diḡerinden o sāyede tefriḡ ve temyiz iyeleriz.
- (K.O. s.14) **İsim:** İsim bir şahıḡdan yāḡud bir şey’den ḡaber viren kelimedir.
- (M.K. s.7) **İsim:** İsim şahıḡdan yāḡud şey’den ḡaber viren kelimedir.
- (M.O.S. s.6) **İsim:** Zamāndan biri olāraḡ müstakil bir māna‘ya delālet iden kelimelere dinir.
- (N.U.S.T. s.11)**İsim:** Görünür veyā görünmez bir şahıḡ veyā bir şey’ gösteren kelimeye dinir.
- (S.O. s.5) **İsim:** Zemāndan mücerred olarak ḡāricde veyā zihinde mevcut olān bir şey’e delālet iden kelimelerdir.
- (T.C.K.O. s.13)**İsim:** Bir vaḡıf ile muḡayyed olmaḡsızın mücerred bir şahıḡa yāḡud diḡer bir şey’e delālet eyleyen kelimelerdir.
- (T.S.N. s.42) **İsim:** Bir şahıḡı, bir ḡayvānı veyā bir şey’i ifādeye ḡizmet iden kelimeye “isim” dirler.

İsm-i ‘Aded (Sayı İsmi)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.44) **İsm-i ‘Aded:** Sayıların ismidir.

(K.L.T. s.358) **İsm-i ‘Aded:** A‘lel-u‘mum şâyılara “esmâ’yı ‘adād” dirler.

(M.O.S. s.9) **Esmâ’i ‘Adād:** Sayıların isimlerinden ‘ibâretidir.

(N.U.S.T. s.25) **Esmâ’i ‘Adād:** Ya‘ni sayı isimleri daği şıfattan mâ‘dud olub dörd nev‘dir.

(S.O. s.10) **İsm-i ‘Aded:** Sayıları ifâde iden bir takım lafzlardır

İsm-i ‘Alem (Özel İsim)

(H.Z.U. s.4) **İsm-i Hâş:** İsm-i hâş ancak bir şahşa veyâ hayvâna veyâhud bir şey’e delâlet iden isimlerdir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.10) **İsm-i Hâş:** Āyrı āyrı her şahşa verilmiş olân isimlerle memleket ve belli başlı dağ, nehir, deniz isimleridir ki bunlara “ism-i hâş” dinir.

(İ.S.T. s.5) **İsm-i ‘Alem:** Belli bir şey’ için söylenib başka şey’e söylenmeyen kelimelerdir: İstanbul, Üsküdar gibi ki İstanbul şehrinden başka şehirlere İstanbul ve Üsküdar şehrinden başka şehre Üsküdar denilemez.

(K.L.T. s.302) **İsm-i ‘Alem:** Canlı, cansız mu‘ayyen ve muhhaşşaş bir veyâ birkaç şey’e delâlet iden ādlardır.

(K.O. s.14) **İsm-i ‘Alem:** Diğeri ism-i hâş ki ‘alem daği dinir.

(N.U.S.T. s.11) **İsm-i ‘Alem:** ‘Alem yālñız bir şahış veyâ şey’e maşuş olân isme dirler.

(S.O. s.6) **İsm-i ‘ Alem:** Yalnız bir şey’i ma‘ ini ifâde iden lafzdır.

(T.C.K.O. s.15-16) **İsm-i Hâş:** Bir ferd-i mua‘ yyene delâlet için vaz‘ olunmuştur.

(T.S.N. s.42) **İsm-i ‘ Alem: Yâlnız** bir şahşa veyâ şey’e delâlet iden isimlere “ism-i hâş” yâhud “ism-i ‘ alem” ta‘ bir olunur.

İsm-i Ālet (Alet İsmi)

(K.L.T. s.375) **İsm-i Ālet:** Ba‘ zı Türkçe maşdarların mādde-i a‘ rızıyyesi hazf olunarak yerine – hafiflerde – “gi” veyâ “gü” şakillerde – “ğı” veyâ “ğü” ‘ ilâvesiyle ism-i âlet olur.

(M.O.S. s.56) **İsm-i Ālet:** Bir fi‘ le âlet olân şey’e delâlet iden şıygaya dinir.

(S.O. s.34) **İsm - i Ālet:** Fi‘ li icrāya âlet ve vāsita olân bir şey’i beyân ve ifâde iden şığalardır.

(T.C.K.O. s.93) **İsm-i Ālet:** Edât-ı maşdarın yerine hafif harekeli olânlarda kâf ve ağır harekeli olânlarda kaf yâhud ğayın getirilerek ism-i âlet şığası yapılır.

İsm-i ‘ Ām

Bk. İsm-i Cins

İsm-i ‘Ayn (Madde İsmi)

(K.L.T. s.303) **İsm-i ‘Ayn**: Mevcudāta ya‘ni havāş-ı zāhir yardımıyla haқиkat ve māhiyetleri añlaşılabilen eşyāya virilmiş ādlardan ‘ibāretdir.

(T.S.N. s.42) **İsm-i ‘Ayn**: İsm-i ‘ayınlar, mevcudiyet-i haқиқиyyeye mālİK, havās-ı hāmse ile ķabil-i idrāk eşyāyı ifāde iderler.

İsm-i Cāmi (Topluluk İsmi)

(H.Z.U. s.4) **İsm-i Cāmi**‘: Ba‘zı isimler vārdır, ki bir çok şey’e birden delālet iderler; nunnara ismi cāmi‘ dinilir.

(K.L.T. s.332) **İsm-i Cāmi**‘: Esmā-yı ‘amme ārasında şureten müfred ma‘nen mecmu‘ ifāde iden kelimāt-ı ma‘dudeye “ism-i cāmi” dirler.

İsm-i Cem‘ (Çokluk Eki Almış İsim)

(H.Z.U. s.4) **İsm-i Cem**‘: Eğer isim yālñız bir şey ifāde ider ise müfreddir. (bābā), (çocuk) gibi. Eğer birden ziyāde şey ifāde ider ise cem‘ dir, (bābālar), (çocuklar) gibi.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.11) **İsm-i Cem**‘: Vāhıdden ziyāde delālet iden kelimeye dinir.

(İ.S.T. s.5) **İsm-i Cem**‘: İsimler şayıca iki türlü olur. Birine müfred, birine de cem‘ derler. Göze görünen veyāhüd hātırā gelen isim bir olur ise müfred ve birden ziyāde olur ise cem‘ dirler.

(K.L.T. s.313) **İsm-i Cem**‘: Birden ziyāde şey’e delālet itmekle ismiñ āhırine “lar” ‘ilāve olunur.

(K.O. s.15) **İsm-i Cem'**: Meşelâ ev, ât, şu müfreddir ve edât-ı cem' *IAr* dır ki her müfred kelimeniñ âhirine ' ilâve ile cem' olur.

(M.K. s.7) **Cem'**: Cem' birden ziyâde şahıŖdan yâhud şey' den haber virir.

(N.U.S.T. s.12) **İsm-i Cem'**: Cem' ki birden ziyâde şahıŖ veyâ şey' beyân ider.

(S.O. s.58) **İsm-i Cem'**: İkidenden ziyâde şey' i beyân ve ifâde iden kelimelerdir.

(T.C.K.O. s.16) **İsm-i Cem'**: İsm-i ' âmdan bir ferd murâd olur ise müfred ve ziyâde murâd olur ise cem' dinilir.

(T.S.N. s.43) **İsm-i Cem'**: Müfred olduğı hâlde zihinde müte' addid eşğâŖ ve eşyâ fikrini uyândırân isimlere "ism-i cem'" dinir.

İsm-i Cins (Cins İsim)

(H.Z.U. s.4) **İsm-i ' Âm**: İsm-i ' âm birden ziyâde şahıŖlara veyâ birden ziyâde hayvânlara veyâ eşyâya âyrı âyrı ıtlâk olunabilân isimlerdir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.10) **İsm-i Cins**: Bir şahıŖ, bir hayvân, bir memleket veyâ bir nehirle bunlar gibi belli başlı bir şey' in ismi olmayıb da ma' nâsında ' umumiyet olân ya' ni cins ve efrâdı olduğı anlaşılan isimlerdir ki onlara da "ism-i cins" ta' bir idilir.

(İ.S.T. s.5) **İsm-i Cins**: Bir şey' in her dânesine söylenebilen kelimelerdir: koyun, çiçek gibi ki koyun cinsinin her birine koyun ve çiçek cinsinin her birine çiçek dinir.

(K.L.T. s.302) **İsm-i Cins**: Mâhiyet ve cins ve nev' ce müttehid şey' leriñ u' mumuna birden verilen âdlardır.

(K.O. s.14) **İsm-i ' Âm**: Birisi ism-i ' âm ki ism-i cins dağı dinir.

(S.O. s.6) **İsm-i Cins**: Bir şey' iñ her ferdine ıtlâkı şahıŖ olân lafzdır.

(M.O.S. s.7) **İsm-i Cins:** Bir şey'in her tanesine başka başka söylenebilendir ki buna (*ism-i 'ām*) yâhud (*ism-i cins*) dinir.

(N.U.S.T. s.11) **İsm-i 'Ām:** İsm-i 'ām bir cinsden oluşan şahış veyâ şey'lerin cümlesine itlâk olunabilen isimdir.

(T.C.K.O. s.15) **İsm-i 'Ām:** Efrād-i kesireye şamil olur.

(T.S.N. s.42) **İsm-i Cins:** ' Aynı cinsden bil-u' mum eşhâş ve hayvânâta veyâ eşyâya kâbil-i ta'biq olân isimlere "ism-i cins" yâhud "ism-i ā'm" dinir.

İsm-i Hâş

Bk. İsm-i 'Alem

İsm-i İşâret (İşaret Sıfatı)

(H.Z.U. s.14) **Şıfat-ı İşâret:** Şıfat-ı işâret (o), (şu), (bu), (ve işbu) kelimeleridir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.50) **İsm-i İşâret:** Türkçede (bu, şu, o, bura, şura, ora, öteki, beriki, işbu, işte) lafızlarıdır.

(İ.S.T. s.19) **İsm-i İşâret:** İsm-i işâret kendisiyle bir şey'e işâret olunân kelimedir ve o şey'e de müşârun ileyh derler ve ism-i işâret de üç türlüdür.

(K.L.T. s.334) **Esmâ'ı İşâret:** Bir şey'i mu'ayyeni irâ'e için ismiñ evveline getirilen "o, bu, şu" lafızlarından 'ibâretdir.

(K.O. s.51) **İsm-i İşâret:** İsm-i işâret kendileriyle maħsus olân bir şahışa yâhud bir şey'e işâret olunân lafızlardır.

(M.K. s.14) **İsm-i İşâret:** İsm-i işâret kendisiyle bir şey'e işâret olunân kelimedir.

(M.O.S. s.17) **İsm-i İřāret:** Kendisiyle bir řey'e iřāret olunān sōze “ism-i iřāret ”ve o iřāret olunān řey'e de mūřārun ileyh dinir.

(N.O. s.42) **İsm-i İřāret:** İsm-i iřāret kendisiyle bir şey'i ma' ine iřāret olunān (bu, şu, o) kelimelerine dinir.

(S.O. s.49) **İsm - i İřāret:** ism - i iřāret (şu, bu, işbu) lafzlarıdır.

(N.U.S.T. s.34) **İsm-i İřāret:** Bir řaııř veyā bir řey'i gōstermeęe yarayan kinayeler olub gōsterilen řey'in řarib, muřāva' řıř veyā ba' id olduęına gōre ūç tūrlūdūr.

(T.C.K.O. s.28-29) **İsm-i İřāret:** Bir ferd-i mua' yyene iřāret iēin mevzu olān bu ve şu lafzlarıdır.

(T.S.N. s.87) **řıfāt-ı İřāret:** İřāret fikriniñ ' ilāvesiyle bir ismi ta' yin iden şıfatlara “řıfāt-ı iřāret” ta' bir olunur.

İsm-i Māddi

Bk. İsm-i Muşlak

İsm-İ Ma' na (Soyut İsim)

(K.L.T. s.303) **İsm-i Ma' na:** Vūcudları olmayub zāt ile kā'im birer ma' nāya delālet itdikleri cihetle řavās-ı bāřına yardımıyle tahayyūl olunabilen a' vāriža verilen ādlardan ' ibāretdir.

(T.S.N. s.43) **İsm-i Ma' na:** İsm-i ma' nālar mevcudāt-ı řaķıķıyyeniñ kendilerini nazar-ı i' tibāra ālmaķsızın ānlarda mevcut bir vaşfi mevcudiyet-i

müstakileye mâlik gibi ifâde iden kelimelerle ‘âkıll ve hıssiñ bilib bir mevcud-ı mâddibi kabul itdiği şey’lere delâlet iden kelimelerdir.

İsm-i Mef’ul (Edilgen Çatılı Sıfat Fiil)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.129) **İsm-i Mef’ul:** Ma‘nâsından bir fi‘lin te’şirini gördüğü anlaşılan kelimedir.

(K.İ.T. s.55) **İsm-i Mef’ul:** İsm-i mef’ul ise maşâdır-ı mechuleden yapılub tıbkı ism-i fâ‘il binâsı gibi olur.

(K.L.T. s.339) **İsm-i Mef’ul:** İsm-i mücerredin âhirine “ı” veyâ “a” ‘ilâvesiyle olur.

(M.K. s.37) **İsm-i Mef’ul:** Edât-ı maşdarların yerine nun getirilub nunun mâ kabli daği meftuħ kıldıkdâ maşdar-ı ma‘lumdan âlinânlara ism-i fâ‘il maşdarı mechulden âlinânlara ism-i mef’ul dinilir.

(M.O.S. s.54-55) **İsm-i Mef’ul:** Hadesin vâkı‘i olduğu şey’e delâlet iden şıygadır.

(S.O. s.31) **İsm-i Mef’ul:** Fi‘l kendüsü üzerine vâkı‘ olân zâtı iş‘âr iden şığalardır.

İsm-i Mekân(Yer İsmi)

(K.L.T. s.376) **İsm-i Mekân:** Âhirine “lık=lik” ‘ilâvesiyle bir mekân ifâde iden kelimelere “ism-i mekân” dinir.

(M.O.S. s.57) **İsm-i Mekân:** Bir fi‘lin mekânını bildiren şıygadır.

(S.O. s.7) **İsm-i Mekân:** Bir şey’in maħal ü mekânını gösteren lafzdır.

(T.C.K.O. s.17) **İsm-i Mekân:** İsimlerin aḥirine ḥarekeli ise lik ağır ḥarekeli ise lık ‘ilâvesiyle ism-i mekân şîğası yapılır.

İsm-i Mensub(-II ve CA Ekiyle Yapılan ve Mensubiyet Bildiren İsimler)

(K.L.T. s.372) **İsm-i Mensub:** Bir şey’iñ diğēr şey’e nisbet ve ‘alâqasını göstermek için isimleriñ aḥirine “lı” veyâ “ca” ‘ilâvesiyle “ism-i mensub” teşkil edilir.

(S.O. s.8) **İsm-i Mensub:** Bir şey’iñ diğēr şey’e nisbet ü münâsebetini ifâde iden lafzdır.

İsm-i Mevsul (-ki Bağlama Edatıyla Bağlanmış İsim)

(N.U.S.T. s.35) **İsm-i Mevsul:** “ki” kelimesinden ‘ibâret olup, bir cümleyi diğēr bir cümleñin bir ismine rabṭ itmeğē yarar.

(M.O.S. s.20) **İsm-i Mevsul:** Bir şey’i ibhâm için söylenen sözlerden (ol, sol) lafızlarıdır.

İsm-i Muṭlaḳ (Somut İsim)

(H.Z.U. s.5) **İsm-i Mâddi:** İsimlerin ifâde itdiğē şey ḥavâs-ı ḥamseden biri ile ḥis olunuyor ise, ya‘ni, biz o şey’i görüyor isek, yâḥud onâ ṭoḳunabiliyor isek, yâḥud onı işidiyor isek, yâḥud onuñ ḳoḳusını veyâ ṭādını duyuyor isek, böyle olân isimlere ism-i mâddi dinilir.

(K.L.T. s.301) **İsm-i Muṭlak**: Ezmine 'i selâşeden ḥâli – mâzi, hâl, istiḳbâl imâından a'ri – ve ḥavâs-ı zâhire ve bâṭına vâsıtasıyla taḥaṭtur ve ta'ḳḳule veyâ tefekkür ve taḥayyüle bâdi olân mâddelerden birine delâlet iden kelimedir.

İsm-i Müccerred (Yalın İsim)

(H.Z.U. s.5) **İsm-i Müccerred**: İsimleriñ ifade itdiği şey'i ḥavâs-ı ḥamseniñ vâsıtası olmaḳsızın ṭođrudan ṭođrıya ruḥumuz ḥis idiyor, ve 'aḳlımız tefekkür idiyor ise, böyle olân isimlere de ism-i müccerred dinilir.

(İ.S.T. s.6) **Müccerred**: İsim kendi bulunduğu ḥâl üzere ḳullanılır ise oñā “müccerred” derler: ṭađ, bağ gibi.

(K.L.T. s.339) **İsm-i Müccerred**: Müccerred, müfred veyâ cem' ḥâlinde bulunân ve biṭ-ṭabi' mef'ul veyâ izâfet 'alâmetinden 'âri olân isimdir.

(K.O. s.15) **Müccerred**: Müccerred hey'et-i aḫliyesiyle ḳullanılan isimdir ki terkipte mübtedâ yâḫud ḫaber olur.

(M.K. s.7) **Müccerred**: İsim kendi ḥâli üzere ḳullanılıb mübtedâ yâḫud ḫaber olur.

İsm-i Müfred (Teklik İsim)

(H.Z.U. s.4) **İsm-i Müfred**: Eğer isim yâlnız bir şey ifade ider ise müfreddir. (bâbâ), (çocuk) gibi.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.11) **İsm-i Müfred**: Vâḫide delâlet iden kelimeye dinir.

(İ.S.T. s.5) **İsm-i Müfred:** İsimler şayıca iki türlü olur. Birine müfred, birine de cem^ç derler. Göze görünen veyâhud hâııra gelen isim bir olur ise müfred ve birden ziyâde olur ise cem^ç derler.

(K.L.T. s.312) **İsm-i Müfred:** “Müfred” ferd-i vâhıde delâlet ider.

(K.O. s.15) **İsm-i Müfred:** Meselâ ev, ât, şı müfreddir(...)

(M.K. s.7) **Müfred:** Müfred bir şahışdan yâhud bir şey’den haber virir.

(N.U.S.T. s.12) **İsm-i Müfred:** Müfred ki bir şahış veyâ şey’ beyân ider.

(S.O.s.58) **Müfred:** Yalnız bie şey’i ifâde iden kelimelerdir.

(T.C.K.O. s.16) **İsm-i Müfred:** İsm-i ‘âmdan bir ferd murâd olur ise müfred ve ziyâde murâd olur ise cem^ç dinilir.

(T.S.N. s.47) **Müfred:** Yalnız bir şey’e delâlet iden isimler müfreddir.

İsm-i Mürekkebe (Birleşik İsimler)

(H.Z.U. s.5) **İsm-i Mürekkebe:** Ba^ç zı isimler de vardır, ki birden ziyâde kelimelerden yâpılmışlardır; bunlara ism-i mürekkebe dinilir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.12) **İsm-i Mürekkebe:** İki isimden veyâ bir isim, bir şıfatdan, ba^ç zen de ikiden ziyâde kelimedden terekkeb edib bir ma^ç nâ ifâde iden lafza ta^ç bir olunur.

(T.S.N. s.43) **İsm-i Mürekkebe:** Birden ziyâde kelimedden terekkeb iden isimlere “mürekkebe isim” ta^ç bir olunur.

İsm-i Taşğir (Küçültme Ekli İsim)

(H.Z.U. s.5) **İsm-i Taşğir:** Şoñ harekesi kâlin olân isimleriñ âhirine (cık) ve ince olân isimleriñ âhirine (cik) ‘ilâvesiyle isimleriñ mefhumu küçültgebilir. Böyle olân isimlere ism-i taşğir dinilir.

(K.L.T. s.337)**İsm-i Taşğir:** Bir şey’iñ şağır veyâ haķır veyâhud melih oldıgını imâ için, hafif harekeli kelimeleriñ âhirine “cık” ve şâkil harekeli lafızlarıñ nihâyetine “cık” ‘ilâvesiyle teşkil idilen isimlerdir.

(S.O. s.7) **İsm-i Taşğir:** Bir şey’iñ küçüklüğünü ifade iden lafzdır.

(T.C.K.O. s.17)**İsm-i Taşğir:** Hafif harekeli isimleriñ âhirine cek ve ağır harekeli isimleriñ âhirine cak ilhâk olunduğda ism-i taşğir olub müsemmanın küçüklüğünü ifade ider.

İsm-i Tecrid (Dönüşlülük Zamiri)

Bk. **Zamir-i Şahsi-i Mürekke**

İsm-i Vaşfi

(S.O. s.9) **İsm-i Vaşfi:** Bir zâtıñ bir iş ve kâr ile devâm üzre iştiğâlini beyân ve ifâde iden lafzdır.

İsm-i Zamān(Zaman İsmi)

(K.L.T. s.376)İsm-i Zamān: “ Bugün, yarın, şabāhleyin, öğleyin, aqşamleyin, geqeleyin, yazın, kışın” gibi zamān ifade ,den isimler – ki bir kâi‘ de’i muţtarideye tevfiķan teşkil idilemiyor – “ism-i zamān” a‘ dādandırlar.

(M.O.S. s.57) İsm-i Zamān: Bir fi‘ lin zamānını bildiren şıygadır.

İstikbāl (Gelecek Zaman Kipi)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.86)İstikbāl: Bir işiñ gelecek zamānda olacağını anlatan şıygadır.

(İ.S.T. s.39) İstikbāl: Eğer bir kimse bir işiñ gelecek zamānda vuķu‘ bulacağını anlatmak isterse istikbāl şıygasıyla meramını söyler veyāħud yazar.

(K.L.T. s.418)İstikbāl: İleride yapılacaā bir fi‘ ili imā ider.

(M.O.S. s.29) Fi‘ l-i İstikbāl: Bir işiñ gelecekte vuķu‘ bulacağını beyān iden şıygadır.

(N.U.S.T. s.43) İstikbāl: İstikbāl, ya‘ ni gelecek.

(S.O. s.26) Fi‘ li - i Müstakbel: Bir fi‘ liñ gelecekte vuķu‘ nı beyān ve ifade iden şığalardır.

(T.C.K.O. s.104)İstikbāl: Şıga’i istikbālin kâ‘ idesi budur ki fi‘ l-i iltizāminin müfred-i ğa’ibine cek yāħud caķ ‘ilāve olunduğda fi‘ l-i istikbālin müfred-i ğa’ibi olur.

(T.S.N. s.128) İstikbāl: İstikbāl, ān-ı tekellüm ve ifādeden soñraki zamāndır.

İstikbāl Şıyğası (Gelecek Zaman Eki)

(T.S.N. s.165) **İstikbāl Şıyğası:** Bir şey'in gelecek zamānda vuku^ç bulacağını ifade için kullanılır.

İştikak (Türetme)

(T.S.N. s.62) **İştikak:** Bir cezriñ nihāyetine ehemmiyetçe ikinci derecede qalān ba^ç zı heceler gelerek bu şuretle yeni kelimelerin vücut bulmasına iştiqāk dirler.

İzāfet (Tamlama)

(H.Z.U. s.11) **İzāfet:** İki ismi birbirne yapışdıрмаğa izāfet (...) dinilir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.22) **İzāfet:** Bir kelimeyi diğerkelimeye rabt idib beyinlerdeki münāsebeti beyān iylemekden ^ç ibāretdir (...)

(K.L.T. s.342) **İzāfet:** Fā^ç liyet ve mef^ç uliyet nisbetinden ve şıfat teşkili ğarazından mā^ç dā bir nisbet ve ğarazdan nāşi iki ismiñ lafzen ve ma^ç nen birbirine merbuūiyetine dinir.

(K.O. s.17) **İzāfet:** İzāfet bir isme diğerkelimeye rabt itmekden ^ç ibāret olub evvelkisine muzāfun-ileyh ikincisine muzāf dinilir.

(M.K. s.8) **İzāfet:** İzāfet bir ismi bir isme rabt itmekdir.

(N.O. s.4) **İzāfet:** Bir kelimeyi diğerkelimeye rabt idüb beyinlerdeki münāsebeti beyān eylemekden ^ç ibāretdir.

(T.C.K.O. s.39) **İzāfet:** İzāfet bir ma‘nā’yı hūşuşi ifādesi için bir ismi diğeri isme rabṭ eylemektir.

(T.S.N. s.52) **İzāfet:** İcab itdiği zamān bir ismiñ ma‘nāsını itmām itmek üzere yānnagetirilen kelimeye o ismiñ mütemmimi ta‘bir olunur. İsim ile mütemmimiñ hey’et-i u‘mumiyyesine “terkib-i izāfi” ve bir mütemmim ‘ilāvesiyle ismiñ ma‘nāsını itmām itmeğe “izāfet” dirler.

İzāfet-i Beyāniyye (Belirtisiz İsim Tamlaması)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.27) **İzāfet-i Beyāniyye:** Muzāfun ileyh, muzāfın nev‘ini veyā neden yapıldığını gösteren izāfetdir.

(K.L.T. s.349-350) **İzāfet-i Beyāniyye:** Bir şey’iñ cins ve nev‘ini veyā neden ma‘mul olduğunu gösterir.

(K.O. s.17) **İzāfet-i Beyāniyye:** Muzāfun-ileyh muzāfiñ nev‘ini beyān ider ve muzāfun-ileyhiñ aḥirine şāğır kāf ‘ilāve olunmayarak mücerred şuretinde irād olunur.

(N.O. s.11) **İzāfet-i Beyāniyye:** Muzāfun ileyh, muzāfın cinsini veyā aşlını bildirir.

(T.C.K.O. s.40) **İzāfet-i Beyāniyye:** Muzāfun ileyh, muzāfın nev‘ini yāḥud aşlını ta‘yin ve beyān eyler.

İzāfet-i Lāmiyye (Belirtili İsim Tamlaması)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.26) **İzāfet-i Lāmiyye:** Muzāfun ileyh muzāfın ‘aynı olmamakla beraber temellük ve ihtisası ifāde iden izāfetdir.

(K.O. s.17) **İzāfet-i Lāmiyye:** Muzāfun-ileyhiā āhirine ber-vech-i meşruḥ şāğır kāf ‘ilāve olunub nispet ve temellük ma‘nālarını iş‘ār ider.

(N.O. s.5) **İzāfet-i Lāmiyye:** Muzāfun ileyhiñ āhirine sākin ise ḥarekelenerek (kef), muzāfın āhirine de kezālik sākin ise ḥarekelenerek (ya) zāmir-i izāfisi ‘ilāve olunur.

(T.C.K.O. s.39) **İzāfet-i Lāmiyye:** Temellük ve nisbet ma‘nālarını ifade eyler.

İzāfet-i Ma‘neviyye (Bir Şeyin Cinsini ve Neden Yapıldığını Gösteren Tamlama)

(K.L.T. s.343-344) **İzāfet-i Ma‘neviyye:** Muzāfun-ileyh, muzāfiñ cins ve nev‘ini veyā neden ma‘mul olduğunu beyān ider.

İzāfet-i Taḥşişiyye (Bir Şeyin Başka Şeyle İlgisini Anlatan Tamlama)

(K.L.T. s.349) **İzāfet-i Taḥşişiyye:** Bir şey’iñ diğēr şey’e iḥtişāsımı bildirir.

İzāfet-i Teşbihiiyye (Benzerlik Bildiren Tamlama)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.27) **İzāfet-i Teşbihiiyye:** Muzāf, muzāfun ileyh, muzāfın neye benzediğini ifade iden izāfetdir.

(K.L.T. s.350) **İzāfet-i Teşbihiiyye:** Bir şey’iñ diğēr şey’e benzediğini imā iyler.

(N.O. s.12) **İzāfet-i Teşbihiiyye:** Ekşeriyā muzāf, muzāfun ileyhe ba‘zan da muzāfun ileyh muzāfa beñzidilir.

İzāfet-i Temlikiyye (Bir Şeyin Ait Olduğu Nesneyi Bildiren Tamlama)

(K.L.T. s.349)İzāfet-i Temlikiyye: Bir şey 'iñ diğer şey 'e mālikiyetini gösterir.

K

Ḳayd (Zarf)

Bk. Żarf

Kelām (Söz,Cümle)

(K.L.T. s.41) Kelām: Nisbet-i tāmmeğe şumulü olān sözdür.

(T.C.K.O. s.143)Kelam: Bir tamām söz dimekdir.

Kelimāt-ı Basite (Basit Kelimeler)

(K.L.T. s.304)Kelimāt-ı Basite: Esāsen yalnız olarak teşkil ve bir ma‘naya mevzu‘ olañlardır.

Kelimāt-ı Mürekkebe (Birleşik Kelimeler)

(K.L.T. s.304)Kelimāt-ı Mürekkebe: İki lügati birleşdirub bir ma‘na murād itmekden ‘ibāretdir.

Kelime (Kelime)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.9) **Kelime:** Ma' nālī lafza dinir.

(İ.S.T. s.2) **Kelime:** Ağızdan çıkıb da kendisinde bir ma' nā anlaşılān şey'e derler: ağaç,bağ, bal gibi.

(K.L.T. s.37) **Kelime:** “Kelime”, ıoğrudan ıoğruya veyā bil-vāsıta bir ma' nāya delālet iden “lafza”dır ki esāsen üç büyük şu' beye ayrılır:”Edāt, isim, fi'1.”

(M.K. s.7) **Kelime:** Kelime ağızdan çıkub bir ma' nāyı ifade iden sesdir.

(M.O.S. s.3) **Kelime:** Kendisinden bir ma' nā anlaşılān söze işıılāh-ı ilimde “kelime” tesmiye olunur

(N.U.S.T. s.5) **Kelime:** Söylemek için kullandığımız sözlerin beherine kelime dinir.

(S.O. s.2) **Kelime:** Harfleriñ cem' ve tertibinden teşekkül idüp bir ma' nāya delālet iden lafza dirler.

(T.C.K.O. s.13)**Kelime:** Yālñız bir ma' nāya mevzu' olān lafzdır.

(T.S.N. s.15) **Kelime:** Āğızdan çıkān hecelere, bir ma' nāyı hā'iz olsun olmasın, lāfız ta' bir olunur. Bunlarıñ ma' nālılārina kelime dinir.

Kelime-i Tafzil (Azlık-Çokluk Zarfi)

(M.O.S. s.20) **Kelime-i Tafzil:** İbhām tarikiyle bir şey'in çokluğunu bildiren (*hayli*) sözüdür.

Kemiyet (Sayı- Nicelik)

(T.S.N. s.47) **Kemiyet:** İsm-i cinsleriñ bir veyā müte^ç addid eşhāş ve eşyāya delālet itmelerine kemiyet ta^ç bir olunur.

Kināye

Bk. Żamir

L

Lafz-ı Tabii (Yansıma Kelimeler)

(K.L.T. s.37) **Lafz-ı Tabii:** Eşvātı taqliden telaffuz idilen kelimelerdir.

Lafz-ı Vaż'i (Yansıma Dışındaki Kelimeler)

(K.L.T. s.37) **Lafz-ı Vaż'i:** İtibari olarak ve mevzu^çuna delāleti kelimeniñ telaffuzundan his idilmeyecek şuretden muhtelif bulunarak birer ma^ç nāya haml ve nisbet idilen kelimelerdir.

Lāfız (Söz)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.2) **Lāfız:** İki kıtıdır: harf, kelime.

(T.S.N. s.15) **Lāfız:** Āğızdan çıkān hecelere, bir ma' nāyı hā'iz olsun olmasın, lāfız ta' bir olunur.

M

Ma' rife (Belirli İsim)

(H.Z.U. s.7-8) **Ma' rife:** Efrādından biri veyā cümlesi veyāhud cinsi murād idilmeyerek kullānılān isimler nekre, ve efrādından biri veyā cümlesi veyāhud cinsi murād idilerek kullānılān isimlere de ma' rife dinilir.

Mādde 'i Aşliyye (Kelime Kökü)

(H.Z.U. s.40) **Mādde 'i Aşliyye:** Her fi' l birbirinden farklı iki cüz 'den terkib ider: bu kıtımlardan biri lā-yetegayyerdir, (buñā madde 'i aşliyye) dinilir.

(K.L.T. s.395) **Mādde 'i Aşli:** Bir maşdarıñ eczā-yı aşliyesine “mādde 'i aşli” (...) dinir.

(T.S.N. s.62) **Mādde 'i Aşliyye:** Fikr-i müştereği hāvi olān aşıl kelimeye ya' ni heceyi aşliye cezir yāhud mādde 'i aşliye ta' bir idilir.

Madde 'i Lāhika(Çekim Eki)

(H.Z.U. s.40) **Madde 'i Lāhika:** Her fi' l birbirinden farklı iki cüz'den terki b ider: bu kısımlardan biri lā-yeteğayyerdir, (buñā madde 'i aşılye) dinilir; diğeri tağayyür ider, buña da (madde 'i lāhika) dinilir.

Maşdar (Mastar)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.64)**Maşdar:** Yālñız iş ifade iden ve zamān göstermeyen kelimedir.

(İ.S.T. s.24) **Maşdar:** Bir zāta nisbet idilmeksizin ve kendisi için bir zamān düşünölmeyerek bir işi veyāhud bir hāli bildiren kelimeye derler: yazmak, düşünmek gibi.

(K.İ.T. s.54) **Maşdar:** Zāt ile kâ'im bir ma' nāya delālet iden kelimelerdir.

(K.L.T. s.395)**Maşdar:** Ezmine 'i şelāsedan – ya' ni māzi, hāl, istiķbālden – ' āri olarak bir hādeşe – ya' ni bir işe – veyā bir hāle delālet iden kelimedir.

(M.K. s.15) **Maşdar:** Maşdar bir işiñ ismi olub āhiri mek yāhud maķ olur.

(M.O.S. s.21) **Maşdar:** Zātdan ve üç zamāndan ' āri olarak bir ise veyā bir hāle delālet iden kelimeye dinir.

(T.C.K.O. s.85)**Maşdar:** Mādde-i aşılyeye mek yāhud maķ ' ilāve olunduğda maşdar olur.

(T.S.N. s.185) **Maşdar:** Maşdar fi' lleriñ şahış, zamān, şıyğa, ilh. gibi uğradıkları taḥavvülāt ḥasebiyle ma' nālarına gelen ta' dilātdan ā' ri olarak aşı l ma' n.-yı fi' li ihtiva ider. Binā 'en-a' leyh maşdar, isim ḥālinde bulunān bir fi' l dimektir.

Maşdar-ı Aşli (-mAk'lı Mastar)

(İ.S.T. s.34) **Maşdar-ı Aşli:** Aşirinde –mağ ve –mek edâtı bulunan maşdarlardır: ölmek, gülmek gibi.

(M.O.S. s.22) **Maşdar-ı Aşli:** edâtı “-mak, -mek”ten ‘ibâret olân maşdarlardır.

Maşdar-ı Basit (Basit Mastarlar)

(İ.S.T. s.29) **Maşdar-ı Basit:** Zât-ı maşdara başka bir şey’ katılmayan maşdardır: gelmek, olmak gibi.

(K.L.T. s.403) **Maşdar-ı Basit:** Esâsen maḥall-işudur ve iştikâk olmak üzere vaz‘ ve taḥşîş idilen ve şekline bir gunâ ḥalel gelmeyerek münferid bulunan maşdarlardır.

(M.O.S. s.24) **Basit Maşdarlar:** Kendisine başka bir söz karışmayarak toğrudan toğruya maşdar olânlardır.

Maşdar-ı Fi‘li (Fiil Kökü)

(İ.S.T. s.26) **Maşdar-ı Fi‘li:** Mâdde-i aşliyyesi fi‘l olân kelimeler olup aşirlerine yine –mağ,-mek lafızları getirilir: olmak, gülmek gibi.

(M.O.S. s.23) **Maşdar-ı Fi‘li:** Mâdde-i aşliyyesi ḥades ya‘ni bir iş olân maşdarlardır.

(S.O. s.13) **Maşdar-ı Fi‘li:** Mâdde-i aşliyyesi fi‘l olân kelimelerdir.

Maşdar-ı Hafif (-mek Ekli Mastar)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.65)Maşdar-ı Hafif: Aşirinde “-mek” bulunanlara maşdar-ı hafif, “-mağ” bulunanlara da “maşdar-ı şağil” dinir.

(İ.S.T. s.24) Maşdar-ı Hafife: Aşirine “-mek” lafzı getirilir: gülmek gibi.

(K.İ.T. s.54) Maşdar-ı Hafif: Hafifler (mek), şağiller (mağ) ile binā idilir.

(K.L.T. s.395)Maşdar-ı Hafif: “mek” edātiyle nihāyet bulānlardır.

(K.O. s.70-71)Maşdar-ı Hafif: Hareke’i hafife ile kullanılan maşdarların aşiri *mek* olur esmek, etmek, öpmek, üşümek gibi. Buna maşdar-ı hafif dinilir.

Maşdar-ı İktidari (Yeterlilik Birleşik Fiili Eki)

(İ.S.T. s.29) Maşdar-ı İktidari: Bir maşdarın edāt-ı maşdarı –A ya tebdil idilerek aşirine bilmek maşdarı getirilir: asabilmek, yazabilmek gibi. Eğer edāt-ı maşdarın mağabli harekeli olur ise “a”dan evvel bir de “y” ziyāde kıılır: ağlamak/ağlayabilmek, dinlemek/dinleyebilmek, toğramak/toğrayabilmek gibi.

(K.L.T. s.405)Maşdar-ı İstiāa’ t: Maşdarların mādde’i a’ rızıyyelerini “a”ya kalb itdikden sonra, “bilmek” maşdarının ta’ kib ve ‘ ilāvesiyle mürekkeb maşdar-ı istiāa’ at hāşıl olur.

(M.O.S. s.24) Maşdar-ı İktidari: Bir mādde’i aşıyye ile “ bilmek ”maşdarından ter kib olunān maşdarlardır.

Maşdar-ı İsmi (Kökü İsim Olan Kelimeler)

- (İ.S.T. s.26) **Maşdar-ı İsmi:** Mādde’i aşliyesi isim olān kelimeler olub edāt-ı maşdar olān –mek veyā –mağ lafızlarının mākabline bir de lām-ı meftuħa getirilir: dişlemek, şişlemek, taşlamak, kağıtlamak gibi.
- (M.O.S. s.23) **Maşdar-ı İsmi:** Mādde’i aşliyyesi muṭlakā isim olānlardır.
- (S.O. s.13) **Maşdar-ı İsmi:** Mādde’i aşliyyesi isim olān kelimelerdir.

Maşdar-ı İsti‘cāl (Tezlik Mastarı)

- (İ.S.T. s.30) **Maşdar-ı Tā‘cil:** Edāt-ı maşdar-ı ya yāḥud –u ya tebdil olunduğdan sonra aḥirine vermek maşdarı getirilerek yapılır: ezivermek, bozuvermek gibi.
- (K.L.T. s.405) **Maşdar-ı İsti‘cāl:** Maşdarlardan mādde’i a‘ rızıyyeniñ ḥazfiyle yerine bir “ı” getirilir, “virmek” maşdarı daḥi ‘ilāve olunursa, maşdar-ı isti‘cāl teşekkül ider.
- (M.O.S. s.24) **Maşdar-ı Tā‘cil:** Bir mādde’i aşliyye ile (vermek) maşdarından terkiḥ olunān maşdarlardır.

Maşdar-ı İstimrāri (-Agel ile yapılan Birleşik Fiil)

- (İ.S.T. s.30-31) **Maşdar-ı İstimrāri:** Bir maşdarın edāt-ı maşdarı –a ya tebdil olunduğdan sonra aḥirine gelmek maşdarı getirilir: edegeldi, olageldi, okuyagelmiş, yazagelmiş, çekilegelmiş gibi ve bu maşdar-ı istimrārielerin daḥi fi‘l-i māzi şıyğaları kullanılır ve yālñız çıkmak

maşdarından terekküb iden fi‘l-i istimrâri müfâcat ma‘nâsını ifâde ider: çıkageldi gibi.

Maşdar-ı İsti‘â‘t

Bk. Maşdar-ı İktidari

Maşdar-ı Lâzım (Geçişsiz Mastar)

(K.L.T. s.405)Maşdar-ı Lâzım: Şıfat-ı semâ‘ilerin nihâyetine “lân” veyâ “len” getirdikten şoñra, edât-ı maşdar ‘ilâvesiyle mürekkeb maşdar-ı lâzım teşekkül ider.

Maşdar-ı Menfi (Yokluk Manasına Gelen Mastar)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.69)Maşdar-ı Menfi: Bir maşdarın ma‘nâsındaki iş olmuş veyâ olâcağ ise o maşdar “müsbet”, olmamış veyâ olmayacak ise “menfi”dir.

(K.L.T. s.414)Maşdar-ı Menfi: Menfi, ma‘nâsında “kizb” ya‘ni yokluk his idilen kelimedir.

(K.O. s.83) Maşdar-ı Menfi: Menfi kendisine yokluk ma‘nâsı gelen maşdardır.

(M.K. s.21) Maşdar-ı Menfi: Kendisine edât-ı nefy olân mim-i meftuħa ‘ilâve kılınân maşdarlardır.

(M.O.S. s.24) Maşdar-ı Menfi: Ma‘nâsında yokluk olân maşdarlardır.

Maşdar-1 Muḳārebe (-Ayaz- İle Yapılan Birleşik Fiil)

(İ.S.T. s.30) **Maşdar-1 Muḳārebe:** Bir maşdarın edāt-ı –a ya tebdil olunduğdan sonra aḳirine yazmaḳ maşdarı getirilir. Lakin işbu maşdarın fi‘l-i māzisinden ğayrisi ḳullanılamaz: göreyazdı, bileyazdı, okuyayazdı gibi.

Maşdar-1 Mürekkeb (Birleşik Mastarlar)

(İ.S.T. s.29) **Maşdar-1 Mürekkeb:** Aḳirine başka bir kelime veyā lafız katılan maşdarlardır. Mürekkeb maşdarlar daḳı beş türdür.

(K.L.T s.403) **Maşdar-1 Mürekkeb:** Ba‘zı isimlere, zirde tafşil idileceği üzere, birtaḳım edātlar ilḳāḳ idilerek teşkil olunān maşdarlardır.

(M.O.S. s.24) **Mürekkeb Maşdarlar:** Başka bir sözle birleştikten sonra maşdar olabilenlerdir.

Maşdar-1 Müşbet (Olumlu Mastar)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.69) **Maşdar-1 Müşbet:** Bir maşdarın ma‘nāsındaki iş olmuş veyā olacak ise o maşdar “müşbet”, olmamış veyā olmayacak ise “menfi”dir.

(K.L.T s.414) **Maşdar-1 Müşbet:** Müşbet, ma‘nāsından “şıdḳ” ya‘ni varlık anlāşılān kelimedir.

(K.O. s.83) **Maşdar-1 Müşbet:** Müşbet kendisinde varlık ma‘nāsı bulunān maşdardır.

(M.O.S. s.24) **Maşdar-ı Müşbet:** Ma‘ nāsında varlık olān maşdarlar dimekdir.

Maşdar-ı Mütea‘ ddi (Geçişli Mastar)

(K.L.T. s.405) **Maşdar-ı Mütea‘ ddi:** Şıfat-ı semā‘ ilerin āhirine “lāt” veyā “let” ‘ ilāvesinden şoñra, edāt-ı maşdariyet getirmekle mürekkeb maşdar-ı mütea‘ ddi taħaşşul ider.

Maşdar-ı Nev‘i (-İş Ekli İsim-Fiil)

(K.L.T. s.402) **Maşdar-ı Nev‘i:** Keyfiyet ifāde iden şıygaldır ki aşlilerden edāt-ı maşdariyyeniñ tarhı ile mādde‘i aşliyyeye mā-ķabli meksur bir “ş” veyā ba‘ zan bu maķāamda bir “m” ‘ ilāvesiyle teşekkül ider.

Maşdar-ı Şaķil (-mak Ekli Mastar)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.65) **Maşdar-ı Şaķil:** Aħirinde “-mek” bulunanlāra maşdar-ı ĥafif, “-maķ” bulunanlāra da “maşdar-ı şaķil” dinir.

(İ.S.T. s.24) **Maşdar-ı Şaķil:** Aħirine “-mak” lafzı getirilir: ađlamaķ gibi.

(K.İ.T. s.54) **Maşdar-ı Şaķil:** Ĥafifler (mek), şaķiller (maķ) ile binā idilir.

(K.L.T. s.395) **Maşdar-ı Şaķil:** “maķ” edātiyle nihāyet bulānlardır.

(K.O. s.71) **Maşdar-ı Şaķil:** Ĥareke‘i şaķile ile ķullānılān maşdarlarıñ aħiri *maķ* olur atmaķ, ışınmaķ, oķumaķ, uşanmaķ gibi. Buna maşdar-ı şaķil dinir.

Maşdar-1 Ta'cil

Bk. Maşdar-1 İsti'cāl.

Maşdar-1 Tahfifi (-ma Ekiyle Yapılan Mastar)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.66) **Maşdar-1 Tahfifi:** Maşdar-1 aşlilerin ahirindeki “-mek, -mağ” yerine “-ma” getirmekle hâşıl olur.

(İ.S.T. s.35) **Maşdar-1 Tahfifi:** Ahirindeki “k”, “ha”ya tebdil olunān maşdarlardır: alma, gülme gibi.

(K.L.T. s.398) **Maşdar-1 Tahfifi:** Maşdar-1 aşliniñ nihāyetindeki “k=k” yi ba' del-hazf yerine bir “a” getirmek ve bu şuretle ma'nāyı maşdariyi muhāfaza itmekle taḥaşşul eyler.

(K.O. s.71) **Maşdar-1 Tahfifi:** Ba'zen taḥfif için edāt-ı maşdarlar hā-yı resmiyye tebdil olunub maşdar-1 taḥfifi dinilir.

(M.O.S. s.22) **Maşdar-1 Tahfifi:** Maşdar-1 aşlilerin edātlarından kaf ile kef ḥazf olunub yerine bir hā-yı resmiyye gelendir.

Maşdar-1 Ta'limi (Kalıplaşmış Birleşik Fiil)

(M.O.S. s.25-26) **Maşdar-1 Ta'limi:** İsim, şıfat, fi'l ile bir maşdar-1 basitden terekküb iden maşdarlardır.

Maşdar-ı Te'kidi (-İlk Ekiyle Yapılan Mastar)

- (İ.S.M.M.Y.S.O. s.65)Maşdar-i Te'kidi: Maşdarın aşlilerin soñuna, hafiflerde “-lik, -lük”, şaķillerde “-lık, -luķ” edātları ‘ilāve olunaraq ḥāşıl olur.
- (İ.S.T. s.34) Maşdar-i Te'kidi: Şaķillerin aḥirine –lık ve hafiflerin aḥirine –lik getirilen maşdarlardır: almaķlık, gülmeklik gibi.
- (K.L.T. s.396)Maşdar-ı Te'kidi: Maşdar-ı aşliniñ esās ma' nāsını te'kid ve taz'if için şaķillerde – “lık” ve –hafiflerde – “lik” ‘ilāvesiyle ḥāşıl olān maşdarlardır.
- (K.O. s.71) Maşdar-ı Te'kidi: Ba'zen hafife *lik* ve şaķile *lık* ‘ilāve olunub maşdar-ı te'kidi dinir.
- (T.C.K.O. s.85)Maşdar-i Te'kidi: Maşdar-i aşliye ba'zen lik yāḥud lık ziyāde kılımb maşdar-i te'kidi dinilir.

Maşdar-ı Vaşfi (Kökü Sıfat Olan Mastar)

- (İ.S.T. s.26-27)Maşdar-ı Vaşfi: Mādde'i aşliyyesi şıfat olān kelimeler olub edāt-ı maşdarın māķabline fetḥa ile –leş, –len getirilir: kötüleşmek, iyileşmek, güzellenmek, çirkinlenmek gibi.
- (M.O.S. s.23) Maşdar-ı Vaşfi: Mādde-i aşliyyesi şıfat olanlardır.
- (S.O. s.14) Maşdar-ı Vaşfi: Mādde-i aşliyyesi şıfat olān kelimelerdir.

Māzi (Geçmiş Zaman Kipi)

- (K.L.T. s.418)Māzi: Geçmiş zamāndaki vuķua' tı ḥaber virir.

(M.O.S. s.27) **Fi'1-i Māzi**: Bir ḥadesin geçmiş zamānda vuku' bulduğunu beyān için kullānılān (*oldu, olmuş, gitti, gitmiş*) gibi ūyğalardır.

(N.U.S.T. s.43) **Māzi**: Māzi ya' ni geçmiş.

(T.S.N. s.128) **Māzi**: Māzi, ān-ı tekellüm ve ifādeden evvelki zamāndır.

Māzi-i Naqli (Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi)

(H.Z.U. s.31) **Māzi'î Naqli**: Māzide vuku' bulān işi veyā ḥāli mütekellim gözü ile görmüş ise māzi-i ūhūdi olur (sevdi) gibi; ve eğer gözü ile görmeyub de işitmiş ise māzi'î naqli olur, (sevmiş) gibi.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.84) **Māzi-i Naqli**: Bir işiñ geçmiş zamānda vuku' unu mütekellimiñ işitmekle bildiğini ifāde ider.

(İ.S.T. s.39) **Māzi-i Naqli**: Eđer geçmiş zamāndaki bir işi söylemek isteyen kimse o işiñ vuku' buldığı vaḳitte kendisi hazır olmadığını ve bir başkasından işitdiğini anlātmaḳ isterlerse “māzi'î naqli” ūyğasıyla merāmını söyler yāḥud yazar.

(K.L.T. s.425) **Māzi-i Naqli**: Māzi-i naqli ūyğası mütekellimiñ işitmekle mu'ahḥaren vukuf ḥāşıl itdiğı fi'li ḥaber virir.

(K.O. s.88) **Māzi-i Naqli**: Māzi'î naqli mütekellimiñ semā' ile bildiğini beyān iden ūyğadır.

(M.O.S. s.28) **Māzi-i Naqli**: Geçmiş zamāndaki bir işi bildirmek isteyen adam o işiñ vuku' buldığını işitmiş olduğunu anlatmaḳ üzere kullandığı ūyğadır.

(N.U.S.T. s.44) **Māzi-i Naqli**: Māzi'î naqli, ki mesmu' āta müstenid veyā ūnradan ḥaber alınmış bir vuku' ātı ifāde ider.

(S.O. s.23) **Māzi-i Naqli:** Geçmiş zamānda vuḳu‘ ı menḳul ve mesmu‘ olān bir fi‘li iş‘ār iden şıḡalardır.

(T.C.K.O. s.103)**Māzi-i Naqli:** Mütেকellimiñ sema ile bildiğini beyān eylediği şıḡadır.

Māzi-i Şuhūdi (Görülen Geçmiş Zaman Kipi)

(H.Z.U. s.31) **Māzi-i Şuhūdi:** Māzide vuku‘ bulān işi veyā ḥāli mütেকellim gözü ile görmüş ise māzi-i şuhūdi olur.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.83-84)**Māzi-i Şuhūdi:** Bir işiñ geçmiş zamānda vuḳu‘unu mütেকellimiñ gözüyle gördüğünü veyā görmüş gibi iyice bildiğini ifāde ider.

(İ.S.T. s.37-38)**Māzi-i Şuhūdi:** Eđer geçmiş zamāndaki bir şey’den bāḥiş iden kimse o işiñ vuḳu‘ bulduğu vaḳitte kendisi de ḥazır oldığını anlatmak isterse māzi-i şuhūdi şıyḡasıyla merāmını söyler veyāḥud yazar ve ḥaber verir.

(K.L.T. s.424)**Māzi-i Şuhūdi:** Māzi’i şuhūdi şıyḡası mütেকellimiñ gözüyle gördüğü veyā görmüş gibi bildiği fi‘le delālet ider.

(K.O. s.88) **Māzi-i Şuhūdi:** Māzi-i şuhūdi mütেকellimiñ re‘ye’la‘yn gördüğünü veyāḥud görmüş gibi bildiğini ḥaber viren şıyḡadır.

(N.U.S.T. s.43-44) **Māzi-i Şuhūdi:** Māzi-i şuhūdi, ki gözle görölüb yakinen bilinen bir vuḳu‘ atı beyān ider.

(S.O. s.22-23) **Māzi-i Şuhūdi:** Geçmiş zamānda vuḳu‘ ı meşhud olān bir fi‘li iş‘ār iden şıḡalardır.

(T.C.K.O. s.102) **Māzi-i Şuhūdi**: Mütakellimîñ re‘ye’la‘yn gördüğünü haber viren şîğadır.

Mef‘ul (Tümleç)

(H.Z.U. s.28) **Mef‘ul**: Fi‘liñ beyân eylediği işiñ veyâ hâliñ sirâyet ve ta‘alluğ eylediği şey’i ifâde iden kelimeye mef‘ul dinir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.70) **Mef‘ul**: Bir fi‘liñ ma‘nâsındaki işiñ ta‘alluğ ve te’şir itdiği kelimedir.

(T.S.N. s.) **Mef‘ul**: Fi‘liñ ifâde itdiği işi veyâ hâli daha tamâm, daha mufassal şurette tanıtmâğa hizmet iden kelimelere “mef‘ul” ta‘bir iderler.

Mef‘ulün-Bih (Yükleme Hâli)

(K.O. s.15) **Mef‘ulün-Bih**: Mef‘ulün-bih aḥirine yâ‘ilâve olunân isimdir.

(M.K. s.7) **Mef‘ulün Bih**: İsmiñ aḥiri meksur kıılınub‘alâmet olarak “ya” yâzılır.

(N.O. s.86) **Mef‘ul Bih**: Aḥirine sâkin ise meskur kıılınarak‘alâmet olmağ üzere (ya), müteḥarrrik ise (yi)‘ilâve olunân kelimeye dinür.

Mef‘ul Fih (Bulunma Hâli)

(N.O. s.88) **Mef‘ul Fih**: Aḥirine (de) edât zarfı‘ilâve olunân kelimeye dinür.

Mef'ulün Ğayr-i Şariḥ (Dolaylı Tümleç)

(H.Z.U. s.29) **Mef'ulün Ğayr-i Şariḥ:** Mef'ulün Ğayr-i şariḥ fi'liñ beyān eylediği işiñ kendisine sirāyeti toğrıdan toğrıya vuḳu' bulmāmiş olān kelimedir.

Mef'ulün-İleyh (Yönelme Hāli)

(K.O. s.15) **Mef'ulün-İleyh:** Mef'ulün-ileyh aḫirine hā' ilāve olunān isimdir.

(M.K. s.8) **Mef'ulün İleyh:** İsmiñ āḫiri meksur kılnub 'alāmet olarak "hāyi" resmiyye yāzılır.

(N.O. s.87) **Mef'ul ileyh:** Āḫirine sākin ise meftuḥ kılnarak 'alāmet olmaḫ üzere "e", müteḫarrik ise "ye" 'ilāve olunān kelimeye dinür.

Mef'ul Leh ("İçin" Son Çekim Edatı)

(N.O. s. 90) **Mef'ul Leh:** Āḫirine "içün" edatı 'ilāve olunān kelimeye dinür.

Mef'ul Ma'ah (Vasıta Hāli)

(N.O. s.92) **Mef'ul Ma'ah:** Āḫirine (ile) edatı 'ilāve kılnān kelimeye deniyor.

Mef'ul Minh (Ayrılma Hâli)

(N.O. s.89) **Mef'ul Minh:** Āhirine (den) edâtı 'ilâve kılnân kelimeye dinür.

Mef'ulün Şariḥ (Nesne)

(H.Z.U. s.28) **Mef'ulün Şariḥ:** Mef'ulün şariḥ fi'liñ beyân eylediği iş kendisine
toğrıdan toğrıya sirâyet itmiş olân kelimedir.

Mevşuf (Tamlanan)

(K.L.T. s.356) **Mevşuf:** Şıfatıñ tavşif itdiği diğeri isme “mevşuf” dinir.

(K.O. s.32) **Mevşuf:** Şıfat bir ismiñ hâl ve keyfiyetini beyân için ol isme 'ilâve
olunân lafızdır ve ol isme mevşuf dinir.

(M.O.S. s.8) **Mevşuf:** Bir şıfatıñ hâl ve şanını bildirdiği ism-i muṭlakâ dinir.

(N.O. s.37) **Mevşuf:** Şıfatıñ hâl ve keyfiyetini bildirdiği isme “mevşuf” ta' bir
olunur.

(N.U.S.T. s.21) **Mevşuf:** Şıfatın tavşif itdiği isme mevşuf dinir.

(T.C.K.O. s.44) **Mevşuf:** Ma' nâ'yı vaşfi ile muttaşif olân isme mevşuf dinilir.

(T.S.N. s.67) **Mevşuf:** Şıfatlar isimler ile beraber bulunurlar. İsme “mevşuf” dinir.

Mezidün Fih (Köküne Sonradan Ek Eklenen Mastar)

(İ.S.T. s.27) **Mezidün Fih:** Mâdde 'i aşliyesine şoñradan ḥarf katılan maşdarlardır.

Mi 'at (Yüzler Basamağı)

(K.O. s.47) **Mi 'at:** Yüzden dokuz yüze kadar olan sayılardır.

Muḥāṭab (İkinci Şahıs)

(T.S.N. s.104) **Muḥāṭab:** İkinci şahış ki kendisine bir lâkırdı söylenen kimsedir, buñā “muḥāṭab” deriz.

Muzāf (Tamlanan)

(H.Z.U. s.11) **Muzāf:** (Vapur bācāsı), (vapuruñ bācāsı), (arābanıñ ḥayvānı). Bu terkiplerde birinci isme muzāfun ileyh, ikinci isme muzāf dinilir.

(K.L.T. s.340) **Muzāf:** İsm-i mücerredin āḥirine bir “ı” getirilirse “muzāf” olur.

(N.O. s.4) **Muzāf:** Bir kelimeyi diğer bir kelimeye rabṭ idüb beynlerindeki münāsebeti beyān eylemekden ‘ibāretdir ki bu kelimelerden birine muzāf, diğerine de muzāfun ileyh dinür.

(T.C.K.O. s.39) **Muzāf:** İzāfet bir ma‘nā’yı ḥuṣuṣı ifādesi için bir ismi diğer isme rabṭ eylemektir. Bunların birine muzāf ve diğerine muzāfun ileyh dinilir.

Muzāfun-İleyh(Tamlayan)

(H.Z.U. s.11) **Muzāfun-İleyh:** (Vapur bācāsı), (vapuruñ bācāsı), (arābanıñ ḥayvānı). Bu terkiplerde birinci isme muzāfun ileyh, ikinci isme muzāf dinilir.

(K.L.T. s.340)**Muzāfun-İleyh**: İsm-i mücerredin āhirine bir “ñ” getirilirse, muzāfun-ileyh olur.

(K.O. s.16) **Muzāfun-İleyh**: Muzāfun-ileyh āhirine şāğır kāf ‘ilāve kılınān isimdir.

(N.O. s.4) **Muzāfun-İleyh**: Bir kelimeyi diğeri bir kelimeye rabṭ idüb beynlerindeki münāsebeti beyān eylemekden ‘ibāretidir ki bu kelimelerden birine muzāf, diğeri de muzāfun ileyh dinür.

(T.C.K.O. s.39)**Muzāfun-İleyh**: İzāfet bir ma‘ nā’yı huşuşi ifādesi için bir ismi diğeri isme rabṭ eylemektir. Bunların birine muzāf ve diğeri muzāfun ileyh dinilir.

Muzāri‘ (Geniş Zaman)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.85)**Muzāri‘**: Bir işin zamān-ı hālde veyā zamān-ı istiḳbāle vuḳu‘unu beyān iden şıygadır.

(İ.S.T. s.39) **Muzāri‘**: Eğer bir kimse bir işin şimdiki veyā gelecek zamānlardan birinde olduğunu ayırmayarak o işin işbu iki zamāna da münāsebetini anlatmak isterse muzāri‘ şıygasıyla merāmını söyler veyāhud yazar.

(K.O. s.89) **Muzāri‘**: Muzāri‘ şimdiki zamān ile gelecek zamāna şāmil olān zamān-ı u‘ mumiye delālet iden şıygadır ki ba‘zen devām ve istimrār ma‘ nāsını iş‘ār ider.

(M.O.S. s.30) **Fi‘l - i Muzāri‘**: Hem hāle hem istiḳbāle delālet iden şıygadır.

(S.O. s.25) **Fi‘l - i Muzāri‘**: Bir fi‘lin şimdiki hālde veyā gelecekte vuḳu‘unu beyān ve iş‘ār iden şıgalardır.

(T.C.K.O. s.105)**Muzāri‘**: Zamān-ı hāl ile zamān-ı istiḳbāle şāmil olān ma‘ nā’yı ‘umumiye delālet eyler.

Mübhemât (Belirsiz Kelimeler)

- (İ.S.T. s.21) **Mübhemât:** Belli etmeyerek bir şahış veyâhud bir şey'i bildiren kelimelerdir.
- (K.O. s.51) **Mübhemât:** Mübhemât mübhem olduğu hâlde bir şahşı yâhud bir şey'i iş'âr iden kelimelerdir.
- (M.K. s.14) **Mübhemât:** Mübhemât belli itmeyerek bir şahşı yâhud bir şey'i iş'âr iden kelimelerdir.
- (M.O.S. s.18) **Mübhemât:** Belli etmeyerek bir zât veyâ şeyi beyân iden sözlere dinir.
- (S.O. s.50) **Mübhemât:** Mübhemât (kim ve ne ve kaç ve nice ve nere ve kaç) lafzlarıdır.

Münâdi(Ünlem Getirilmiş Kelime)

- (N.O. s.82) **Münâdi:** (ey-hey-yâ-eyâ) edât nidâlarınıñ dâhil oldukları kelimât ve terkibâta dinür.

Mürekkeb Şıfatlar (Birleşik Şıfatlar)

- (T.S.N. s.85) **Mürekkeb Şıfatlar:** Mürekkeb şıfatlar ekşeriyâ birer mütemmim ile birlikte kullânılân şıfat demektir.

Müsnedün-ileyh

Bk. Fā' il.

Müsned

Bk.Mef' ul.

Müstakbel

Bk.İstikbâl.

Müşâreket (İşteşlik)

(H.Z.U. s.50) **Fi'l-i Müşâreket:** Bir işiñ birqâç kişi arasında müşterek' en vuqu' unu bildiren fi' le fi' l-i müşâreket dinilir.

(N.U.S.T. s.45) **Müşâreket:** İşlenen işin iki veyâ ziyâde şahıñ arasında işlendiğini gösterir.

(T.S.N. s.133) **Müşâreket:** Müşâreket şekli fi' liñ ifâde itdiği işiñ iki veyâ dahâ çok kişi beyninde müşterek oldığını göstermek için kullânılır.

Müşârün-İleyh(İşaret Edilen Şey)

(K.L.T. s.336)**Müşârün-İleyh:** İsm-i işâretin gösterdiği şey'e müşârün-ileyh dinir.

Müte‘alîkât-ı Fi‘l (Fiil Grubu)

(N.O. s.86) **Müte‘alîkât-ı Fi‘l:** Fi‘leri birer şuretle taqyid iden mef‘ullerdir.

Mütekellim (Birinci Şahıs)

(K.L.T. s.419) **Mütekellim:** Fi‘liñ vuqu‘unu haber virendir.

(T.S.N. s.104) **Mütekellim:** Birinci şahıs, ki bir lâkırdıyı söyleyen kimsedir, buñâ “*mütekellim*” diriz.

Mütemmim

Bk.Mef‘ul.

Mütemmimât-ı Cümle (Cümlenin Ögeleri)

(K.L.T. s.44) **Mütemmimât-ı Cümle:** Cümleñiñ eczâsını yek-diğereine rabt iden elfâza “*mütemmimât-ı cümle*” dinir.

Mütemmimli Müsnedün-İleyh (Tamlayıcı Özne)

(T.S.N. s.19) **Mütemmimli Müsnedün-İleyh:** Müsnedün-ileyhiñ bir veyâ birkaç mütemmimi vârsa, bu mütemmimler ister birer kelime ister birer cümle olsun, o müsnedün-ileyhlere mütemmimli müsnedün-ileyh nâmı virilir.

Müterādif (Eş Anlamlı)

(K.L.T. s.38) **Müterādif:** Birkaç lafız bir ma‘nāya delālet iderse o gibi kelimelere “müterādif” dinir.

(T.S.N. s.61) **Müterādif(Kelimāt-ı Müterādife) :** Ma‘naları birbiriniñ hemān hemān ‘aynı olān kelimelere “müterādif”ta‘ bir olunur.

N

Nā‘ib Fā‘il (Sözde Özne)

(N.O. s.79) **Nā‘ib Fā‘il:** Edāt mef‘uli hāzıf olunarak fā‘il maqāmına olān mef‘ul bihe dinür.

Nekre (Belirsiz İsim)

(H.Z.U. s.7-8) **Nekre:** Efrādından biri veyā cümlesi veyāhud cinsi murād idilmeyerek kullānılān isimler nekre, ve efrādından biri veyā cümlesi veyāhud cinsi murād idilerek kullānılān isimlere de ma‘rife dinilir.

Nidā (Ünlem)

(N.U.S.T. s.116) **Nida:** Nida bir te’sir ya‘ni sevinç, keder, ta‘accüb, heyecan gibi bir hāl beyān iden ba‘zı kelimelerdir.

(T.S.N. s.329) **Nidā:** Lākırdı ārāsında hayreti, hıddeti, hazzı, elemi, teneffürü, taḥassürü, ilh. ifāde itmek üzere izhār idilen eşvāta “nidā” ta‘bir olunur.

R

Rabıṭ Şıygaları (Zarf-Fiil)

(M.O.S. s.47-48) **Rabıṭ Şıygaları:** Sözlere birbirine bağlamak için tasrifātı olmayarak yālñız birer şıygadan ‘ibāret olup (a‘tfiyye, ta‘kibiyye, ibtidā‘iyye, intihā‘iyye, tevkitiyye, ta‘lil) dinir.

(N.O. s.110) **Şıga-i Rabıṭiye:** Lisānımızda kelāmı rabıṭ ve vaşl itmek üzere müsta‘mel bir tākım şıgalar vārdır. Bunlar “şıga-i rabıṭiye” ‘ünvanıyla yād olunurlar.

(T.S.N. s.203) **Rabıṭ Şıygaları:** Āyrı cümleler dāhilinde bulunān fi‘ller birbirlerine rabıṭ idilecekleri zamān bu rābıṭadan maḥşut olān efkār-ı tāliyyeye göre ḥuşuşi birtākım şekiller iktisab iderler ki bunlara rabıṭ şıygaları ta‘bir olunur.

Rābıṭa (Bağlama Edatı veya Eki/Bağlaç)

(H.Z.U. s.66) **Edāt-ı Rabıṭ:** Edāt-ı rabıṭ cümleleri veyā bir cümleñ kısımlarını birbirine bağlayan ve aşlā değişmeyen kelimelerdir.

(K.İ.T. s.84-85) **Rābıṭa:** Bir cümleyi diğer cümleye rabıṭ iden edāta dinilir.

(N.U.S.T. s.114) **Revābıt**: Revābıt beynlerinde bir güne münāsebet bulunan iki kelime veyā cümleyi birbirine rabṭ iden bir ıaıım kelimelere dinilir.

(T.S.N. s.271) **Revābıt**: Edevātın bir kısmı iki kelimeyi yāıud iki cümleyi birbirine rabṭa ııızmet itdikleri için bunlara “revābıt” ta‘ bir olunur.

Rābıta ‘i ‘Aṭfiyye (-Ip’lı Zarf-Fiil)

(T.S.N. s.204) **Rābıta ‘i ‘Aṭfiyye**: Mādde ‘i aşıliyelere, nihāyetleri şavāmitden ise “ub” şavā ‘itden ise “yub” ‘ ilāvesiyle rābıta ‘i ‘ aṭfiyye teşkil olunur.

Rābıta ‘i Ḥāliyye (-ArAk Ekli Zarf-Fiil)

(T.S.N. s.207) **Rābıta ‘i Ḥāliyye**: Rābıta ‘i ḥāliyye şıyğa ‘i iltizāmilerin müfred-i gā ‘ibleri nihāyetine “rek”, ”rak” ‘ ilāvesiyle yapıılır.

Rābıta ‘i İbtidā ‘iyye (-All Ekli Zarf-Fiil)

(T.S.N. s.213) **Rābıta ‘i İbtidā ‘iyye**: Şıyğa ‘i iltizāmının müfred-i gā ‘ibi nihāyetine “ıl” yāıud “ıl beri”, “ıldan beri” ‘ ilāve olunarak teşkil idilir.

Rābiṭa 'i İntihā 'iyye (-IncAya kadar'la Yapılan Zarf)

(T.S.N. s.214) **Rābiṭa 'i İntihā 'iyye:** Mādde'î aṣliyelere nihāyetleri şavāmitden ise “ıncaya kadar” şavāitden ise “yıncaya kadar” ‘ilāvesiyle rābiṭa 'i intihā 'iyye şıygası teşkil olunur.

Rābiṭa 'i Sebebiyye (-AcAğİndAn, -DIğİndAn Ekli Zarf-Fiil)

Bkz. Şıyga-i Şıla

Rābiṭa 'i Ta'ḳibiyye (-IncA Ekli Zarf-Fiil)

(T.S.N. s.217) **Rābiṭa 'i Ta'ḳibiyye:** Mādde'î aṣliyelere, nihāyetleri şavāmitden ise “-ınca”, şavāitden ise “-yınca” ‘ilāve olunarak rābiṭa 'i ta'ḳibiyye şıygası teşkil edilir.

Rābiṭa 'i Tevḳitiyye (-DIkça Ekli Zarf-Fiil)

(T.S.N. s.219) **Rābiṭa 'i Tevḳitiyye:** Māzi'î şuhūdiniñ cem'î mütেকellimi nihāyetine “ca” ‘ilāve olunursa rābiṭa-i tevḳitiyye şıygası vücud bulur.

Rābıta 'i Zamāniyye (Zaman Bildiren Zarf)

(T.S.N. s.222) **Rābıta 'i Zamāniyye:** Māzi-i şuhūdileri cem' i gā'ibleri nihāyetine “dan sonra” yāḥud mādde 'i aşliyelere “madan evvel” ‘ilāvesiyle rābıta-i zamāniyye teşkil idilir.

Revābiṭ (Bağlaçlar)

Bk. Rābıta

S

Şāmit (Ünsüz)

(T.S.N. s.2) **Şāmit:** Şāmitler āğızdan çıkmak için muṭlaқа şā'it denilen ḥarflerden birinin mu'avenetine muḥtaç olurlar; bunlardan biriyle tereküb iderek telaffuz idilirler.

Şıfat (Şıfat- Önad)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.31) **Şıfat:** Bir ismi tavşif iden kelime ve terkibe dinir.

(İ.S.T. s.9) **Şıfat:** Bir ismin ḥālını ve nasıl olduğunu bildirmek için o ismin yanına getirilen lafızdır ve o isme daḥi “mevşuf” derler. Güzel bahçe, kötü

insan, sarı kitab denildiğinde güzel, kötü, sarı şıfat ve bahçe, insan, kitab mevşufdur ve Türkçede şıfat mevşufdan önce getirilir ve mevşufun gerek müfred ve gerek cem^ç olsun şıfatı yine müfred olur: büyük kitaplar, geniş mektepler gibi.

(K.L.T. s.356) **Şıfat:** Bir isme kırbıyetle müsemmasıñ hāl ve keyfiyetine delālet iden kelimedir.

(K.O. s.32) **Şıfat:** Şıfat bir ismiñ hāl ve keyfiyetini beyān için ol isme ^çilāve olunān lafzdır ve ol isme mevşuf dinilir.

(M.K. s.9) **Şıfat:** Bir ismiñ hāl ve kifayetini bildirmek için ol ismiñ yānına getirilen kelimedir.

(M.O.S. s.8) **Şıfat:** Bir ism-i muṭlakā renk, koku, güzellik, şayı, fazilet, fenalık gibi hāl ve sanını bildiren diğeri bir taqım kelimeler vardır ki onlara (şıfat) dinir.

(N.O. s.37) **Şıfat:** Bir ismiñ hāl ve keyfiyetini bildiren kelime ve terķibe dinür.

(N.U.S.T. s.21) **Şıfat:** Bir ismin hāl ve keyfiyetini gösteren kelimeye dinir.

(S.O. s.9) **Şıfat:** İsimleriñ evveline ^çilāve olup hāl ü keyfiyeti beyān iden lafzlardır.

(T.C.K.O. s.13) **Şıfat:** Zamān ile mukayyed olmaqsızın bir vaşıf ile muttaşif olān şey^ç dimekdir.

(T.S.N. s.66) **Şıfat:** Bir ismiñ hāl ve keyfiyetini bildirmek yāhud bir fikr-i tāli ^çilāvesiyle ma^çnāsını ta^çyin ve tavzih itmek için evveline getirilen kelimeye “şıfat” dirler.

Şifât-ı Adediyye (Sayı Sıfatları)

(T.S.N. s.88) **Şifât-ı ‘Adediyye:** Ta‘dâda hizmet iden şifâtlara “şifât-ı ‘adediyye” dinir.

Şifât-ı Aşliyye (Asıl Sıfat/Sıfat)

(H.Z.U. s.19) **Şifât-ı Aşliyye:** Şifât-ı aşliyye ‘âdi şifâtlardır, (güzel), (çirkin) gibi.

Şifât-ı İfrâtiyye (Aşırılık Bildiren Sıfat)

(K.O. s.44) **Şifât-ı İfrâtiyye:** Ma‘nâyı vaşfiniñ şiddet ü kuvvet üzere olmasını ifade ider.

(M.O.S. s.10) **Şifât-ı İfrâtiyye:** Zâten şifât olân kelimeleriñ evvellerine (*çok, pek, ziyâde, gâyet*) edâtlarının ‘ilâvesiyle ma‘nâyı büyültmekdir.

Şifât-ı İstifhâmiyye (Soru Sıfatları)

(T.S.N. s.97) **Şifât-ı İstifhâmiyye:** “Hângi” ekşeriyâ istifhâm için kullânılır. O vaķit buna “şifât-ı istifhâmiyye” dinir.

Şifât-ı İşâret (İşâret Sıfatları)

Bk. İsm-i İşâret

Şıfat-ı Kıyâsiyye (Kurallı Şıfat)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.33)Şıfat-ı Kıyâsi: Kâ^ç ide ile zabt olunân şıfatlardır(...)

(İ.S.T. s.10) Şıfat-ı Kıyâsiyye: Kâ^ç ide ile yapılan şıfatlardır. Bu da ya müştâk olur. Ya^ç ni bir maşdardan hâşıl olur veyâhud isimleriñ ağırlarına -cı, -lı, -ca, -sı, -msı edâtlarından biri getirilerek şıfat yapılır. Müştâklar gelen, gönderilmiş gibi.

(K.L.T. s.358)Şıfat-ı Kıyâsiyye: Kavâ^ç id-i maşuşaya tevfiқан teşkil idilen esmâ'yı vaşfiyyedir.

(K.O. s.32) Şıfat-ı Kıyâsi: Kıyâsi kâ^ç ide ile bellenen kelimelerdir.

(S.O. s.9) Şıfat-ı Kıyâsiyye: Bir ka^ç ide ile yapılan şıfatlardır.

(T.C.K.O. s.32)Şıfat-ı Kıyâsi: Kıyâsi bir ka^ç ide ile zabt olunân şıfatlardır.

(T.S.N. s.80) Şıfat-ı Kıyâsiyye: Şıfat-ı kıyâsiyye, ba^ç zı edâtlar ^ç ilâvesiyle isim ve fi^ç llerden teşkil olunân şıfatlardır.

Şıfat-ı Mübâlağa (Abartma Şıfatı)

(H.Z.U. s.20) Şıfat-ı Mübâlağa: Şıfat-ı mübâlağa diğeri bir şey'e nisbet olunmaksızın ma^ç nâsı kuvvetlendirilmiş şıfat olub, bu da şıfatlarıñ evveline (pek), gâyet), (çok), (ziyâde), (eñ) ta^ç dil-i fi^ç llerinden biriniñ ^ç ilâvesiyle yapılır.

(S.O. s.33) Şıfat-ı Mübâlağa: Ma^ç nâ-yı maşdarı ile bir zâtıñ devâm üzre ittışâfını beyân ve ifâde iden şıgalardır.

Şıfat-1 Mübheme (Belirsizlik Sıfatları)

(T.S.N. s.96) **Şıfat-1 Mübheme:** ‘Umumiyyet fikrinin ‘ilâvesiyle ya‘ni mübhem bir şüretde isimleri ta‘yin iden şıfatlara “şıfât-1 mübheme” dirler.

Şıfat-1 Müşebbehe (Niteleme Sıfatı)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.130) **Şıfat-1 Müşebbehe:** Ma‘nâca ‘âdi şıfat hâline getirilen maşdarlardır ki, edât-1 maşdarların hazfî veyâhud mādde’i aşliyyeye hafiflerde “-gin, -kin”, şakillerde “-gın” ‘ilâve olunarak yapılır.

(M.O.S. s.55) **Şıfat-1 müşebbehe:** Herhangi bir hâl veyâ şıfatın bir zâtta veyâ bir şey’de sabit olup devâm üzere bulunduğunu beyân iden şıygadır.

(S.O. s.32) **Şıfat - 1 Müşebbehe:** Ba‘zıları ism - i fâ‘il ve ba‘zıları ism-i mef‘ul maqâmında kullanılarak vaşfiyyet ma‘nâsını ifâde iden bir takım şigalardır.

Şıfat-1 Nisbiyye (Karşılaştırma Sıfatı)

(H.Z.U. s.19) **Şıfat-1 Nisbiyye:** Şıfat-1 Nisbiyye iki şey’in birbirine nisbetini gösteren şıfat olup bu da ma‘nâyı şıfatın yâ bunlardan birinde ziyâdeliğini veyâ ikisinde de müsâvâtini gösterir.

Şıfat-ı Semā'ı (Kuralsız, İşitilerek Öğrenilen Şıfatlar)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.31)Şıfat-ı Semā'ı: İşitib bellemele zabt olunān ve birbirine benzemeyen şıfatlardır.

(K.L.T. s.357-358)Şıfat-ı Semā'ııye: Ka'ide'ı muţtarıdeye tābi' olmayub, işidub bellemele zabt idilen ve yek-diğeriine kıyās ve taţbık olunamayān esmā'yı vaşfiyyedir ki māhiyetlerini lügat kitābları ta' yin eyler.

(K.O. s.32) Semā'ı: Semā'ı işidub bilmek ile zabt olunān kelimelerdir.

(S.O. s.9) Şıfat-ı Semā'ııye: İşitmek ile bellenilen şıfatlardır.

(T.C.K.O. s.32)Şıfat-ı Semā'ı: Semai işitib bellemek ile zabt olunān şıfatlardır.

(T.S.N. s.80) Şıfat-ı Sema'ı: Sema'ı şıfat-ı vaşfiyye işidib bellemele öğrenilen şıfatlardır.

Şıfat-ı Tafđiliyye

(K.O. s.44) Şıfat-ı Tafđiliyye: Diğere nisbetle bir şey'in rüçhānını beyān için lisān-ı Türkide edāt-ı tafđil olān eñ ve daha lafzlarııle kullānılān şıfatlardır.

Şıfat-ı Taqliliyye (Azlık Bildiren Şıfat)

(K.O. s.44) Şıfat-ı Taqliliyye: Ma' nā-yı vaşfınıñ za' f u kılet üzere olmasını ifāde ider.

(M.O.S. s.10) Şıfat-ı Taqliliyye: Zāten şıfat olān kelimeleriñ ağırleriine (-CA)' ilāve olunup ma' nāsınıñ azaltılmasıdır.

Şıyğa (Kip)

(H.Z.U. s.31) **Şığa**: Şığa fi' lleriñ şureti dimek olub beş nev' dir: iğbāriyye, emriyye, iltizāmiyye, vūcubiyye, maşdariyye.

(İ.S.T. s.37) **Şıyğa**: Fi' llerin hem vuķu' bulacađı zamānlara mūnasebetini anlatmak ve hem de nasıl vuķu' bulacađını bildirmek için ađırlarındaki edātların tūrlū tūrlū olmasına şıyğa derler.

(T.S.N. s.129) **Şıyğa**: Bir hūkmū, bir hāli, bir işi, bir te'siri ifade itmek üzere fi' liñ iktisāb itdiđi şekillere “şıyğa” dirler.

Şıyğa 'i A' tfiyye (-Ip ekli Zarf-Fiil)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.120) **Şıyğa' i A' tfiyye**: İki cūmlenin kulağa hoş gelecek şuretdē rabt idilmesi için kullanılır.

(İ.S.T. s.46) **Şıyğa' i A' tfiyye**: İki fi' l şıygasını birbirine rabt iderek ya' ni bağlayarak kelama yakışık getirmek için kullanılır ve mādde' i aşliyenin ağirine –ub getirilir. Geldi ve gitti deneceği yerde gelib gitdi denildiği gibi.

(K.L.T. s.449) **Şıyğa' i A' tfiyye**: Emr-i hāzırñ ya' ni mādde' i aşliyyeniñ ağirine – sākın ise – “ıb” veyā – mūteħarrık ise – “yıb” ' ilāvesiyle hāşıl olur.

(K.O. s.103-104) **Şıyğa' i A' tfiyye**: Mādde' i aşliyye vav ve bā ' ilāvesiyle hāşıl olub şıygalarıñ edātları tekerrūr itmeyerek iki fi' li bir birine rabt ile kelāma hūsn virmek için isti' māl olunur.

(M.O.S. s.48) **Şıyğa'î A'ţfiyye**: Bir fi' l şıyğasını kendisine rabţ edib daima evvel fi' lin delâlet itdiği zamāna ta' alluğ iden ve o fi' lin ma' nāsını veren şıyğadır.

(N.O. s.110) **Şıyğa-i A'ţfiyye**: Şıyğa-i a'ţfiyye maşdarlardan müşbet olsun menfi olsun edāt-ı maşdar Һazf idildikten sonra қālān māddeniñ āhirine sākin ise Һarekelenerek (ub), müteҺarrik ise (yub) 'ilāve қılınān kelimeye dinür.

(N.U.S.T. s.42) **Şığa'î A'ţfiyye**: Şığa-i a'ţfiyye ki dā'ima altındaki fi' lin şığasına tabi olur.

(T.C.K.O. s108) **Şıyğa'î A'ţfiyye**: Mādde-i aşliyye bā-i sākinе ve ondan evvel vāv-i imlā 'ilāvesiyle Һaşıl olub iki fi' li şığalarının edātları tekrar etmeyerek birbirine rabţ ile kelāma Һüsn vermek için isti' māl olunur.

Şığa'î Һaberiyye (Haber Kipi)

(N.U.S.T. s.42) **Şığa'î Һaberiyye**: Şığa'î Һaberiyye ki bir işiñ oldığını veyā olācađını Һaber vermeye yarar.

Şığa-i Һāliyye (-ken Ekli Zarf-Fiil)

(N.U.S.T. s.43) **Şığa'î Һāliyye**: Şığa'î Һāliyye, ki Һāl beyān ider.

Şıyğa-i İbtidâ 'iyye (-Alî Ekli Zarf-Fiil)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.122)Şıyğa-i İbtidâi 'yye: Kendisinden sonra gelen fi'lin başladığını gösterir.

(K.L.T. s.450)Şıyğa-i İbtidâi 'yye: Fi'l-i iltizâminiñ müfred-i gâ'ibine "lî" 'ilâvesiyle taḥaşşul ider.

(K.O. s.105) Şıyğa-i İbtidâi 'yye: Fi'l-i iltizâminiñ müfred-i gâ'ibine lî 'ilâvesiyle olub ol fi'lin ibtidâyı vuḡu'ndan tekellüm zamânına dek diğeri bir fi'lin a'li eldevâm vâқи' olduğunu ifade ider.

(M.O.S. s.48-49) Şıyğa-i İbtidâi 'yye: Bir işiñ vâқи' olduğu zamândan söylendiği zamâna kadar o işiñ devâm üzere olduğunu bildirmek için yapılan şıygadır.

(N.O. s.115-116)Şığa-i İbtidâ 'iyye: - Fi'l-i iltizâmiyeniñ - müşbet olsun, menfi olsun – müfred-i gâ'ibine "lî" ilḥâḡ idilerek vücuda gelen kelimeye dinür.

(T.C.K.O. s.110)Şıyğa-i İbtidâi 'yye: Fi'l-i iltizâminin müfred-i gâ'ibine lî 'ilâvesiyle olup fi'lin ibtidâ-yı vuḡu'undan mütekellimiñ zamân-ı tekellümüne dek diğeri bir fi'lin 'ale'd-devâm vâқи' olduğunu ifade eyler.

Şığa-i İltizâmiyye (İstek Kipi)

(N.U.S.T. s.42) Şığa'i İltizâmiyye: Şığa'i iltizâmiye ki bir işiñ olmasının mültezim ve maḡşud olduğunu beyân ider.

Şıyğa 'i İntihâ 'iyye (-IncAyA Kadar Eki İle Yapılan Zarf-Fiil)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.122)Şıyğa 'i İntihâ 'iyye: Kendisinden sonra gelen fi'lin nihâyet bulunduğunu beyân ider.

(K.O. s.104) Şıyğa 'i İntihâ 'iyye: Mâdde-i aşliyye ncA edâtı 'ilâvesiyle olub bu huşuşuñ müddet-i intihâsını beyân ider.

(M.O.S. s.50) Şıyğa 'i İntihâ 'iyye: Bir işiñ en soñrasını bildirmek için kullanılan şıygadır.

(N.O. s.116-117)Şığa 'i İntihâ 'iyye: Maşdarlardan (mağ mek) atıldıktan sonra kalan kelimeniñ âhirine müteharrik ise “inceye” sâkin ise harekelenerek “nceye” lafızları 'ilâve ve bunlara (dek-şadar) edât-ı intihâlarından biri ilhâk kılınan kelimeye dinür.

(T.C.K.O. s.110)Şıyğa 'i İntihâ 'iyye: Bir fi'lin nihâyet bulunduğuna delâlet eyler.

Şığa 'i İstimrâriyye(-ArAk Ekli Zarf-Fiil)

(N.U.S.T. s.42) Şığa 'i İstimrâriyye: Şığa 'i istimrâriyye, ki bir işiñ olmağda devâm itdiğini gösterir.

(T.C.K.O. s.76)Şıyğa 'i Muţâv'at: Muţâv'at fâ'ilin bir fi'l ve te'siri kabul etmesi keyfiyetidir.

Şıyğa-i Muķârebe

Bk. Fi'1-i Muķârebe

Şığa-i Ricā 'iyye (Dilek Kipi)

(N.U.S.T. s.42) **Şığa'ı Ricā'ıyye:** Şığa'ı ricā'ıyye ki bir işiñ olması āru olundığını gösterir.

Şıyğa-i Şıla (Sıfat-Fiil)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.116)**Şıyğa-i Şıla:** Fā' iline muzāf olān şıygadır.

(İ.S.T. s.45) **Şıyğa-i Şıla:** Fi'lerin ba'zen isimler muzāf olur ve oñā şıyğa-i şıla derler: onun bildiğini, senin bildiğini, benim bildiğimi gibi.

(K.İ.T. s.85) **Sebebiyye:** Sebebiyye – (Oldığından, oldığından nāşi, oldığından tolayı, oldığı cihetle, oldığı ecluden, oldığına mebni, oldığına binā'en, bulunduğına mebni, idüğine binā'en, idüğü cihetle) gibi ki, bunlara (şıla şıygaları) yāhud (şıla ma'a't-ta'lil) dinilir.

(K.L.T. s.448)**Fi'l-i Vaşfiyye:** Türkçede ba'zı fi'ller aldıkları edātlarla bir nev'i ma'nāyı vaşfiyyet hāşıl eylediklerinden “ef'āl-ı vaşfiyye” (şıyğa-i şıla) nāmını ālırlar.

(K.O. s.105-106)**Şıyğa-i Şıla:** Māzi-i şuhūdiniñ cem'i mütekellimiyle müstaķbeliñ müfred-i gā'b şıygaları olub ba'zan maşdar ve ba'zan şıfat maķāmında kullānırlar ve bu şuretden isimler gibi aḥvāl-i erba'ada taşrif olunurlar ve ḥarflerine zamir-i şıfati daḥi ilāve olunur.

(M.K. s.33) **Şıyğa-i Şıla:** Fi'leriñ mażmunu ba'zen isimler gibi muzāf olub şıyğa-i şıla dinir.

(M.O.S. s.50-51) **Sıla Şıygası:** Māzi'i şuhūdi cem'i mütekellimi ile istiķbālin müfred-i gā'ibinden yapılan (geldiğı, geleceğı) gibi olān şıygaldır.

(T.C.K.O. s.123)**Şıyğa-i Şıla:** Māzi ’i şuhūdinin yāhud müstakbelin müfred-i ğa’ibine zamir-i vaşfi ‘ilāve olunduğda şığa’i şıla olur.

(T.S.N. s.242)**Rābıta’i Sebebiyye:** Rābıta-i mef’uliyetleriñ nihāyetine birinci ve ikinci şahışlar için “dan”, üçüncü şahışlar için “ndan” ‘ilāvesiyle rābıta’i sebebiyye teşkil idilir.

Şıyğa’i Şartıyye (Şart Kipi)

(N.U.S.T. s.42) **Şığa’i Şartıyye:** Şığa’i şartıyye ki bir işiñ olması diğeri bir iş için şart olduğunu gösterir.

(T.C.K.O. s.114)**Şıyğa’i Şartıyye:** Lāhik oldığı cümleyi diğeri bir cümleye şart kılar.

(T.S.N. s.163)**Şıyğa’i Şartıyye:** Mādde’i aşliyyeniñ nihāyetine “sa” ‘ilāvesiyle şıyğa’i şartıyye hāşıl olur.

Şıyğa’i Şirket (İşteşlik Kipi)

(T.C.K.O. s.77)**Şıyğa’i Şirket:** Bir fi’ilde müteaddit fā’illerin şirketini ifāde için mādde-i aşliyeye şin-i sākine ilhāk olunur.

Şıyğa’i Ta’kıbiyye (-Inca Ekli Zarf-Fiil)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.121)**Şıyğa’i Ta’kıbiyye:** Kendisinden soñra gelen fi’lin derağab vuku’unu ifāde ider.

(İ.S.T. s.46) **Şıyğa’i Ta’kıbiyye:** Mādde-i aşliyye bir –icek veyā ıcaḳ atılarak şart yerinde ullanılır ve ‘aabinde cezası gelir.

(K.L.T. s.450) **Şıyğa’i Ta’kıbiyye:** Mādde’i aşliyyeniñ āhirine – sākin ise – bir “ınca” veyā – müteharrik ise – “yınca” ‘ilāvesiyle teşekkül ider.

(K.O. s.104) **Şıyğa’i Ta’kıbiyye:** Mādde’i aşliyye yā ve hafiflerde cek ve şaıllerde caḳ ‘ilāvesiyle hāşıl olarak şart vāki’olub cezā vāki’olacaq fi’liñ onu ta’ip itmesine delālet ider.

(M.O.S. s.48) **Şıyğa’i Ta’kıbiyye:** Şart makāmında gelib arkasından hemen cezası gelen ve dāima a’ib şuretinde bulunan bir şıyğadır.

(N.O. s.115-116) **Şıyğa’i Ta’kıbiyye:** -Maşdarlardan- müşbet olsun, menfi olsun – edāt-ı maşdar atıldıdan soñra alan kelimeniñ āhirine sākin ise harekelenerek “nce”, müteharrik ise “ince” ‘ilāve idilenden kelimeye dinür.

(T.C.K.O. s.110-111) **Şıyğa’i Ta’kıbiyye:** Mazmununu mā-ba’dindeki fi’lin ta’kıb eylemesine delālet eyler.

Şıga’i Tārihiyye (Zarf-Fiil)

(N.U.S.T. s.42) **Şıga’i Tārihiyye:** Şıga’i tārihiyye ki bir işiñ vuu’ndan beri ne oldıını anlatır.

Şıga’i Terkiyye (-dık Ekiyle Kurulu Sıfat-Fiil)

(N.U.S.T. s.42) **Şıga’i Terkiyye:** Şıga’i terkiyye ki harf-i cerlerle birleşerek zamān beyān ider.

Şıyğa 'i Tevķitiyye (Dıkça, -DıktA Ekli Zarf-Fiil)

- (İ.S.M.M.Y.S.O. s.121)Şıyğa 'i Tevķitiyye: Kendisinden Őoıra gelen fi' lin vuķu' unu bir vaķte Őarķ kılmak iķin ķullanılır.
- (İ.S.T. s.47) Şıyğa 'i Tevķitiyye: Bir iŐiñ vāk' i olması lāzım gelen vaķtin akabinde o iŐiñ behemeķāl vuķu' bulduğunu bildirmek iķin ķullanılır ve māzi 'i Őuhūdinin cem' i mütেকellimiñin aķirine bir –ca getirilir.
- (K.L.T. s.450-451) Şıyğa 'i Tevķitiyye: Māzi 'i Őuhūdiniñ cem' i mütেকellimiñe “ca” ' ilāvesiyle ķaŐıl olur.
- (K.O. s.105) Şıyğa 'i Tevķitiyye: Māzi 'i Őuhūdiniñ cem' i mütেকellimiñe CA ' ilāvesiyle olub Őarķ vāķi' olur ve mazmunu her ne vaķit vāķi' olsa mazmun-ı cezāniñ daķi beher ķāl vāķi' olacağını beyān ider.
- (M.O.S. s.49) Şıyğa 'i Tevķitiyye: Bir iŐiñ vāķi' olması lāzım gelen vaķtin akabinde o iŐiñ behemeķāl vuķu' bulacağını bildirmek iķin müsta' mel olān Şıyğadır.
- (N.O. s.118) Şığa 'i Tevķitiyye: Māzi 'i Őuhūdiyeniñ – müŐbet olsun, menfi olsun – cem' i mütেকellimiñe “ce” ilķāķ idilerek vūcudaya getirilen kelimeye dinūr.
- (T.C.K.O. s.109)Şıyğa 'i Tevķitiyye: Māz' i Őuhūdiniñ mütেকellim ma' al-ğayr Őığasına ca ' ilāvesiyle olur.

Şığa 'i Vūcubiyye

Bk. Fi' l-i Vūcubiye

T

Ta‘dil-i Fi‘l(Zarf)

Bk. Zarf

Tasğir (Küçültme)

Bk. Edât-ı Tasğir

Taglib (Bir İlgiden Dolayı Bir Kelimeyi Başka Bir Manayı da İçine Alacak Şekilde Kullanma)

(T.S.N. s.48) **Taglib:** Birbirine münâsebeti olân iki müfred kelime’i A‘rabîyyeden biriniñ teşniyesini yâparağ diğelerini kaçd itdikleri de vârdır. Bunâ “tağlib” uşulü dirler.

Taħlil-i Şarfi (Kelime Tahlili)

(T.S.N. s.16) **Taħlil-i Şarfi:** Taħlil-i şarfi, her kelimeyi tek başına piş-i mülâhazaya âlarağ bunuñ nev‘ini, tabia‘tini, havâş-ı huşuşıyyesini meydana koyâr.

Tahlil-i Nahvi (Cümle Tahlili)

(T.S.N. s.16) **Tahlil-i Nahvi:** Tahlil-i nahvi ise i' bāreyi ihtivā itdiği hükümler i' tibāriyle aqsāma tefriķ ider; bu aqsāmi derece' i ehemmiyetlerine ve birbiriyle olān münāsebetlerine göre taşnif eyler.

Tenkiṭ (Noktalama)

(K.L.T. s.59) **Tenkiṭ:** Kıra'ati teshil ve telhin, terkiḳ ve cümleleri ba'zan daḫi kelimeleri tefriķ ve tensiķ ve hele – istihrāc-ı me'āl huşuşunda – fikri tenvir ve tesri' maḫşadiyle i' bāre ārasına vaz' idilen ve beheri birer ta'rif-i belig hükümünde bulunān birṭāķım işārat ve a' lāmāta “tenkiṭiyye” ve şuret-i isti' mällerini gösteren uşule “tenkiṭ” nāmi virilmiştir.

(N.O. s.124) **Uşul-i Tanḳiṭ:** Yazı kolaylıkla oķunub aņlaşılmaķ için aḫir-i cem' ile ba' zı kelimāt ve terkiḳātın aralarına işāret-i maḫşuşa-i vuz' ata (uşul-i tanḳiṭ) diniyor.

(N.U.S.T. s.10) **Tenkit:** İ' bārenin bir ṭāķım işāret-i maḫşuşa ile tefriķ ve taksimi uşulüne tenkit dinir.

(T.S.N. s.9) **Tenkiṭ:** Tenkiṭ, bir i' bārenin aqsāmını tefriķ itmek üzere kelimeler ārasına birṭāķım işāretler vaz' itmekdir.

Terkiḳ (Tamlama)

(K.L.T. s.40) **Terkiḳ:** “Terkiḳ”, iki veyā müte' addid elfāzın terekküb ve teselsülünden ' ibāret olub, esāsen iki nev' idir: “Nāķış, tām”.

(N.O. s.3) **Terkib:** Bir kelimeye bir veyā daha ziyāde kelime ‘ ilāve olunarak hūşule gelen hey’ete ta‘ bir olunur.

Terkib-i İzāfi (isim Tamlaması)

(H.Z.U. s.11) **Terkib-i İzāfi:** İki ismi birbirine yāpıdırmağa izāfet, ve böyle biri birine yāpıışmış iki isme terkib-i izāfi dinilir.

(N.O. s.4) **Terkib-i İzāfi:** Muzāf ile muzāfun ileyhden teşekkül iden mürekkebāta (Terkib-i izāfi) nāmı virilir.

(T.S.N. s.52) **Terkib-i İzāfi:** İcab itdiği zamān bir ismiñ ma‘ nāsını itmām itmek üzere yānınetirilen kelimeye o ismiñ mütemmimi ta‘ bir olunur. İsim ile mütemmimiñ hey’et-i u‘ mumiyyesine “terkib-i izāfi” ve bir mütemmim ‘ ilāvesiyle ismiñ ma‘ nāsını itmām itmeğe “izāfet” dirler.

Terkib-i Nākış(Kelime Grubu)

(K.L.T. s.40.) **Terkib-i Nākış:** Muḥatab veyā sāmi‘ a ḥaber nākış ifāde iden sözdür.

(N.O. s.4) **Terkib-i Nākış:** Muḥātaba fāide-i tāmme ifāde itmeyen terkibe ıtlak olunur.

Terkib-i Tām (Cümle)

(K.L.T. s.40) **Terkib-i Tām:** Muḥatab veyā sāmi‘ a ḥaber tām ifāde iden “cümle” veyā “kelām”dır

(N.O. s.65) **Terkib-i Tām:** Muḥāṭaba fā'ide-i tāme ifāde iden söze dinür.

Terkib-i Vaşfi (Sıfat Tamlaması)

(T.S.N. s.67) **Terkib-i Vaşfi:** Şıfat ile mevşufuñ her ikisine birden “terkib-i vaşfi” ta'bir idilir.

U

Usul-i Tankit

Bk. Tenkit

Z

Zamān (Zaman)

(H.Z.U. s.31) **Zamān:** Zamān işiñ vuku'u ve vaqtini bildirmek için fi'liñ aḥz eylediği şekle dinir.

(T.S.N. s.128) **Zamān:** Fi‘liñ ifāde itdiği işi fā‘iliñ ne vaqit yāpdığını yāhud fi‘l tarafından ifāde olunān hāl dāhiline hāngi zamānda bulunduğunu göstermek için fi‘liñ iktisāb itdiği şekle “zamān” ta‘bir olunur.

Ẓamān-ı Basit (Basit Zaman)

(H.Z.U. s.32) **Ẓamān-ı Basit:** Ẓamān-ı basit olmak fi‘liniñ yardımını olmayarak taşrif olunān zamānlardır, (Ben söylüyorum) gibi.

Ẓamān-ı Mürekkebe (Birleşik Zaman)

(H.Z.U. s.32) **Ẓamān-ı Mürekkebe:** Ẓamān-ı mürekkebe olmak fi‘liniñ yardımı ile taşrif olunan zamānlardır, (Ben söylemiş oluyorum) gibi.

Ẓamir (Zamir-Adıl)

(H.Z.U. s.22) **Ẓamir:** Ẓamir isim maqāmına kâ’im ve oñā rāci‘ olān kelimelerdir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.55) **Ẓamir:** Mütakellime, muḥāṭaba, ḡa’ibe delālet iden kelimedir.

(İ.S.T. s.11) **Ẓamir:** İsim yerini tūtān kelimedir.

(K.L.T. s.389) **Ẓamir:** “ Ẓamir” ismiñ yerine kâi’im olān kelimedir.

(K.O. s.51) **Kināye:** Kināye isim olmayarak bir şahşı yāhud bir şey’i iş‘ār iden kelimelerdir.

(M.K. s.10) **Ẓamir:** Ẓamir ismiñ yerini tūtān kelimedir.

(M.O.S. s.11-12) **Žamir**: Bir isim yerini tutan kelimeye “žamir ” ve yerini tuttuğu isme de (merci‘)dindir ki (ben, sen, o) kelimeleri žamir olup ben žamiriniñ mercisi söyleyen adam ya‘ ni mütekellim sen žamirinin mercisi karsısına söylenen adam ya‘ ni muḥāṭab o žamiriniñ mercisi de görünmeyen ve evvelce sözü geçmiş olan veyā malum bulunan adam veyā şey ya‘ ni ğa‘ib şuretleridir.

(N.U.S.T. s.28-29) **Kināye**: Mua‘yyen ve maḥşuş bir şey’i beyān itmeyib her şey’ hakkında istismal olunabilen kelimedir ki ekşeriyā isim ve ba‘zen de şıfat yerini tutar.

(S.O. s.46) **Žamir**: Kendüsiyle bir zāta işāret olunān lafzdır.

(T.C.K.O. s.13) **Žamir**: İsmın müsemmasını iş‘ār iden elfāz-i maḥşuşadır.

(T.S.N. s.104) **Žamir**: Bir ismiñ yerini tutan kelimeye “žamir” dirler.

Žamir –i Fi‘li (İyelik Kökenli Şahıs Ekleri)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.60) **Žamir –i Fi‘li**: Fi‘llere lāḥik olup fā‘illerini gösteren žamirlerdir.

(İ.S.T. s.18) **Žamir –i Fi‘li**: Fi‘lerin aḥirine gelip fā‘illerini beyān ider.

(K.O. s.60) **Žamir –i Fi‘li**: Žamir –i fi‘li ba‘zı fi‘llere maḥşuş olup bunlar daḥi fi‘lleriñ fā‘illerini beyān iderler.

(M.O.S. s.16) **Žamir-i Fi‘li**: Yālñız fi‘llerin aḥirlerine gelen (-m, -n, -I, -k, -k, -nIz, -IIAr) ḥarfleridir ki şuretleri aşağıda olunduğı gibidir.

(S.O. s.49) **Žamir –i Fi‘li**: Yālñız fi‘l - i şehüdiler ile emr - i ḥāzır ve şartiyeleriñ aḥirine lāḥik olup fā‘illerini irāe ve iş‘ār iden žamirlerdir.

(T.C.K.O. s.62) **Ẓamir –i Fi‘li**: Ancaḳ ba‘zı ef‘ale lâhik olarak fâ‘illerini mübeyyen olur.

Ẓamir - i Ğa‘ib (Üçüncü Şahıs Zamiri)

(S.O. s.46) **Ẓamir - i Ğa‘ib**: Kelâm kendüsinden söylenen zātı iş‘âr iden lafzdır.

Ẓamir-i İbhām

Bk. Ẓamir-i Mübheme

Ẓamir-i İstifhām (Soru Zamirleri)

(N.U.S.T. s.36) **Ẓamir-i İstifhām**: Bu kinaye daima isim gibi kullanılıb şahıs sualinde müsta‘emeldir.

(T.S.N. s.116) **Ẓamā’ir-i İstifhām**: İstifhāma hıẓmet iden kim, ne, hangisi zamirlerine “zamā’ir-i istifhām” daḫi dinir.

Ẓamir-i İşāret (İşaret Zamirleri)

(H.Z.U. s.23) **Ẓamir-i İşāret**: Ẓamir-i işāret kendileri ile bir şey’e işāret olunān zamirlerdir.

(T.S.N. s.109) **Ẓamā’ir-i İşāriyye**: İşāret fikriniñ ‘ilāvesiyle ismiñ yerini tutān zamirlere “zamāi’r-i işāriyye” dinir.

Žamir-i İzāfi (İyelik Ekleri)

(H.Z.U. s.26) **Žamir-i İzāfi:** Žamir-i izāfi (ki) kelimesidir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.57) **Žamir-i İzāfi:** Terkib-i izāfelerde muzāfa lāhik ve muzāfun ileyhe rāci olān ya‘ ni muzāfin soñuna gelerek o kelimenin muzāfun ileyhine ma‘ nen merbuṭ bulunan zamirlerdir.

(İ.S.T. s.13) **Žamir-i İzāfi:** Muzāflara ziyāde kılnān zamirlerdir ki bu türlü zamirler muzāfun ileyhlerin muzāflara mālîk veyā münasebetli olduğunu haber verirler.

(K.L.T. s.390) **Žamir-i İzāfi:** Dā‘imā muzāfa lāhik ve muzāfun-ileyhe rāci‘ olānlardır.

(K.O. s.53) **Žamir-i İzāfi:** (...)Žamir-i izāfi muzāflara ‘ ilāve kılnān zamirlerdir ki nisbet ve temellük ma‘ nalarını iş‘ār iderler.

(M.O.S. s.12) **Žamir-i İzāfi:** Nisbetle izāfet bildiren (-m, -n, -I, -mIz, -nIz) harfleridir.

(N.U.S.T. s.34) **Žamir-i İzāfi-i Mürekkeb:** Bu žamir-i şahsi-i basitin muzāfun ileyhiyle “ki” kelimesinden mürekkeb olup ‘ādi isimler gibi taşrif olunur.

(S.O. s.46-47) **Žamir-i İzāfi:** İsmi müzāfların aḫirine lāhik olup nisbet ve temellük ma‘ nalarını ifāde iden zamirdir.

(T.C.K.O. s.54) **Žamir-i İzāfi:** Muzāfa lāhik ve muzāfun ileyhe rāci olān zamirdir.

Žamir - i Muḫatab (İkinci Şahıs Zamiri)

(S.O. s.46) **Žamir - i Muḫatab:** Kelām kendüsine söylenilen zātı iş‘ār iden lafzdır.

Ẓamir-i İzāfi-i Mürekkeb (-ki Aitlik Eki Almış Zamirler)

Bk. Ẓamir-i İzāfi

Ẓamir-i Mübheme (Belirsizlik Zamiri)

(H.Z.U. s.26) Ẓamir-i İbhām: İbhām veyā istifhām beyān iden kelimelerdir.

(N.U.S.T. s.38) Mübhemāt: Mübhem ve ğayr-i mua‘yyen bir ma‘nā ifāde iden kinayedir.

(T.S.N. s.115) Ẓamā’ir-i Mübheme: Eşhāş ve eşyāniñ mübhem şuretde ya‘ni ğayr-i mu‘ayyen olarak yerini tutān zamirlere “zamāi’r-i mübheme” dirler.

Ẓamir - i Mütেকellim(Birinci Şahıs Zamiri)

(S.O. s.46) Ẓamir - i Mütেকellim: Kelāmı söylenen zātı iş‘ār iden lafzdır.

Ẓamir-i Nisbi (Zamir Kökenli Şahıs Ekleri)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.59)Ẓamir-i Nisbi: (Ben çalışkanım), (Sen zekisin) gibi fi‘li bulunmayan ve ma‘nāsı tām olān ‘ibārelere lāhik olān zamirlerdir.

(İ.S.T. s.17) Ẓamir-i Nisbi: Hāberlere ziyāde kılınān zamirlerdir ki hāberi müptedaya rabṭ iderek ya‘ni bağlayarak ikisini bir cümle iderler.

(K.L.T. s.393)Ẓamir-i Nisbi: Cümle’i ismiyyeleriñ nihāyetine vaż‘ idilen: müfred-i mütেকellim – muḥāṭab – cem‘i mütেকellim – muḥāṭab-ġā’ib şuretinde m,sıñ,z,sıñız,dır dan ‘ibāretdir.

- (K.O. s.59) **Ẓamir-i Nisbi:** Ẓamir-i nisbi haberlere ‘ilāve olunān ẓamirlerdir ki haberi mübtedāya rabṭ iderek ikisini bir cümle iderler.
- (M.O.S. s.15) **Ẓamir-i Nisbi:** Yālñız nispet beyān iderek isim ve fi‘llere lāḥik olān (-m, -sIn, -dIr, -z, -sInIz, -dIrlAr) sözleridir.
- (S.O. s.47) **Ẓamir-i Nisbi:** Fi‘l ve haberlere lāḥik olub fi‘llerin fā‘lini beyān ve haberleri mübtedāya rabṭ iden ẓamirlerdir.
- (T.C.K.O. s. 61) **Ẓamir-i Nisbi:** Cümle’i ismiyyelerin cüz’i āḥirine lāḥik ve edāt-ı rabṭdan mugni olur.

Ẓamir-i Şaḥsi (Şaḥis Zamirleri)

- (İ.S.M.M.Y.S.O. s.55) **Ẓamir-i Şaḥsi:** Zāt gösteren (ben, sen, o) kelimeleridir.
- (İ.S.T. s.11) **Ẓamir-i Şaḥsi:** Zāt gösteren ẓamirlerdir. Onlar da üçdür. Birincisi ẓamir-i mütekellimdir ki müfredinde ben, cem‘inde biz ve bizler”dir. İkincisi ẓamir-i muḥāṭabtır ki müfredinde sen, cem‘inde siz ve sizler”dir. Üçüncüsü ẓamir-i ğa’ibtir ki müfredinde o, cem‘inde onlar”dır.
- (K.L.T. s.389) **Ẓamir-i Şaḥsi:** Zāt yerini tutānlardır.
- (K.O. s.51) **Ẓamir-i Şaḥsi:** Ẓamir-i şaḥsi zāt gösteren ẓamirlerdir.
- (M.O.S. s.12) **Ẓamir-i Şaḥsi:** Yālñız insan isimleriniñ ve zātlarınıñ yerini tutānlardır ki (ben,sen, o, biz, siz, onlar) sözlerinden ‘ibāret olub bunların üç evvelkisi müfred ve diĝer üçü cem‘dir ki mütekellim, muḥāṭab, ğa’ib olmaları aşıĝıdaki şuretdedir.
- (S.O. s.46) **Ẓamir-i Şaḥsi:** Bir zāt-ı mu‘ayyeni irāe ve iş‘ār iden ẓamirlerdir.
- (T.C.K.O. s.53) **Ẓamir-i Şaḥsi:** İsmiñ yerini tutān ẓamirdir.

(T.S.N. s.104) **Ẓamā'ir-i Şahşiyye:** Ẓamā'ir-i şahşiye, şahşa delâlet şuretiyle isimleriñ yerini tutârlar.

Ẓamir-i Şahsi-i Mürekkeb (Dönüşlülük Zamiri)

(M.O.S. s.18) **İsm-i Tecrid:** Başka bir şey'e karışmaksızın bir şahşa delâlet iden (kendi, kendü) lafızlarından 'ibâretdir.

(N.U.S.T. s.32) **Ẓamir-i Şahsi-i Mürekkeb:** Bu zamir "kendi" kelimesiyle zamir-i izâfi-i basitden mürekkeb olub, taşrihi dañi zamir-i basitin kavâ'idine tâbi' dir.

Ẓamir-i Temellük(İlgi Zamiri)

Bk. Ẓamir-i Vaşfi

Ẓamir-i Vaşfi (Aitlik Eki)

(H.Z.U. s.25) **Ẓamir-i Temellük:** Ẓamir-i temellük râci oldığı şey'in biriniñ taşarrufu veyâ ta'alluğu altında bulunduğımı beyân ider.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.61) **Ẓamir-i Vaşfi:** "ki" lafzıdır. Bu lafız ekşeriyâ zarflara ilhâk idilir.

(İ.S.T. s.18) **Ẓamir-i Vaşfi:** Şıfat ma'nâsına gelen zamirlerdir ve bu da ki lafzı olup zamir-i şahsilerin yâhud isimleriñ ahirlerine ziyâde kılinır: benimki, seninki, onunki, bizimki, sizinki, onlarınki gibi.

(K.L.T. s.392) **Ẓamir-i Vaşfi**: Zarfıara lâhik olarak şıfat maqāmına qā'im olān "ki" lafzından 'ibāretdir.

(M.O.S. s.17) **Ẓamir-i Vaşfi**: Şıfat ma'nāsına gelen (-ki) harfinden 'ibāret olub temellük ifāde idendir ki aşıağıda olān mişaller gibi bulunur.

(T.C.K.O. s.60) **Ẓamir-i Vaşfi**: Ki harfidir ki zarflara lâhik olarak şıfat maqāmına qā'im olur.

Ẓarf (Zarf- Belirteç)

(H.Z.U. s.64) **Ta' dil-i Fi'l**: Ta' dil-i fi'l bir fi' liñ veyā bir şıfatıñ ma'nāsını ta' dil ve tesviye iden ve aşıla değişmeyen kelimelerdir.

(N.U.S.T. s.105) **Qayd**: Qayd bir fi' lin, bir şıfatın veyā bir cümle ve kelāmın bir cihetini tavşif ve ta' yin iden kelime ğayr-ı munsarifdir.

(T.S.N. s.323) **Ẓarf**: Ẓarf, mütemmim edātiyle birlikde qullanılmış isme mu' ādil bir kelimedir ki, şıfatıñ, fi' lin yāhud kendi cinsinden bir kelimeniñ ma'nāsını ta' dile hizmet ider.

Ẓarf-ı İstifhāmiyye (Soru Zarfları)

(N.U.S.T. s.110) **Quyud-i İstifhāmiyye**: Quyud-i istifhāmiyye mi, ya, ā, ha, ne, hele hele, niçin, acaba gibi istifhām beyān iden kelimelerdir.

Żarf-ı Mekān (Yer Zarfi)

(K.O. s.141) **Żarf-ı Mekān:** Maħal gösteren żarflardır.

(N.U.S.T. s.108) **Żarf-ı Mekān:** Żarf-ı mekān ora, bura, nere, içeri, dışarı, ileri, geri, arşı, üzeri, yuarı, aşağı, beri, öte, yağın, uzak gibi mekān beyān iden kelimelerdir ki ekřeriyā ħuruf-ı ilřāķla beraber ullanılır.

Żarf-ı Zamān (Zaman Zarfi)

(K.O. s.141) **Żarf-ı Zamān:** Vaķit gösteren żarflardır.

Żarf -ı Miķdāriyye (Miktar Zarfi)

(N.U.S.T. s.108-109) **Ķuyud-i Miķdāriyye:** Ķuyud-i miķdāriyye miķdar beyān iden “ķadar, az, oķ, hayli, cüz’i bunca, epiyi, bütün, büsbütün, faķať, ancak, yālñız, artık, gibi kelimelerdir ki isim veyā şıfat gibi ullanıldıklarında, kinaye veyā şıfat sınıfına dağil olur.

Żarf -ı Selbiyye (Olumsuzluk Zarfları)

(N.U.S.T. s.110) **Ķuyud-i Selbiyye:** Ķuyud-i Selbiyye dağı kelāmın mefhumunu selb- inkār iden kelimeler ve terkiplerdir: Hayır, yoķ, asla, ħi, ibda, değil gibi.

Žarf -1 Tasdikkiye (Onay İfade Eden Zarflar)

(N.U.S.T. s.109-110) **Ŗuyud-i Tasdikkiye:** Ŗuyud-i tasdikkiye kelâmın taşdik ve isbatına yarayan kelimeler ve terkibler...

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türk gramerciliği Kaşgarlı Mahmut'la başlamış; ancak kendisinden sonra uzunca bir süre gramer öğretimi içeriğine sahip çok fazla eser yazılmamıştır. Bu nedenle, Türk gramerciliğinin başlangıcı olarak Tanzimat Dönemi kabul edebiliriz. Bu dönemin gramer kitaplarında yöntem olarak genellikle Arap gramerciliğinin etkisi görülmektedir. İslam dininin kabulünden sonraki süreçte hızla Arapçanın etkisine giren Türk dilinde, bir süre sonra gramer kuralları da o dile göre şekil almaya başlamış, yazılan kitaplar da bu kuralları öğretmeye yönelik olmuştur. Batı dünyasının her alanda Osmanlı'yı etkilemeye başlaması dil çalışmalarını da o yöne doğru çevirmiş, dönemin etkili dillerinden olan Fransızcanın gramercilik anlayışı dilimizde etkisini göstermeye başlamıştır. Dönem öncesi göz ardı edilerek ehemmiyet verilmeyen dil eğitime de yine bu dönemle başlanılmış, ana dil eğitime ait dersler okul ders programlarında yer almıştır.

Çalışmamız, Türkçenin temel sorunlarından olan “terim meselesi”nin geçmişini, yapılan çalışmaları ve bunların sonuçlarını, süreçte alınan mesafeyi göstermesi; bu veriler doğrultusunda yapılacak olan çalışmalara yol gösterici olması açısından dikkate değerdir.

Türkçenin dil bilgisi terminolojisinin oluşumundaki tarihî süreç incelenerek, çalışma alanımızda yer alan kitaplardaki terimlerin tanımları verilmiştir. Birçok çalışmada olduğu gibi tek eser üzerinde durulmamış, döneme ait eserlerin çoğu bir arada gösterilmiştir. 285 adet terim, tanımlarıyla beraber listelenmiştir. Tespit edilen terimlerin tanımları alt alta verilerek kullanım ya da tanım farklılıklarının dikkate sunulması, yapılacak olan terim çalışmalarında kolaylık sağlayacaktır.

Çalışmamızda varmış olduğumuz değerlendirmeler şunlardır:

İncelediğimiz eserlerdeki gramer terimlerine bakıldığında, belirgin bir terim birliğinden söz etmek mümkündür. Eserlerin birbirinden etkilenecek yazılmış olması, gramerciliğin yeni yeni bir bilim alanı olarak değerlendirilerek henüz tahribata uğramamış olması, bu birlikteliğin nedeni olarak düşünülebilir.

Eserler, yöntem açısından dilin kurallarının tespit edilmesini amaçlamamaktadır. Kitaplarda, “Osmanlı Türkçesi” ya da “Osmanlıca” olarak tabir edilen dilin öğretimi hedeflenmiştir. Zira kitapların hemen hemen hepsi, dönemdeki

bir eğitim kurumunda ders kitabı vazifesi görmesi için yazılmıştır. Bunu göz önünde bulunduran dönem aydınlarının, okulların seviyelerine göre kolaydan zora doğru bir konu yerleştirmesi yaptıkları tespit edilmiştir. İdadiler ve rüşdiyeler için yazılmış eserlerin üsluplarında, öğretilmesi planlanan konuların sayısında ve içeriğinde farklılıklar olduğu belirlenmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yürütülen Türkçeleştirme çabalarının bir neticesi olarak, Arapça ve Farsçadan dilimize geçmiş olan kelimeler atılarak yerlerine Türkçe kökenli kelimeler getirilmiştir. Bu uygulamanın terim çalışmalarına da yansımaları nedeniyle; çalışma alanımızdaki kitaplarda yer alan terimlerin çoğu, günümüz ana dil eğitim-öğretimi alanında farklı olarak adlandırılmaktadır. Buna rağmen “cümle, edat, fiil, harf, hece, isim, mastar, kelime, sıfat, zamir, zarf” terimleri ise bugünkü terminolojiye aynen geçmiş, tam bir kurala bağlanmamış olması sebebiyle Türkçeleştirilmiş hâlleriyle beraber kullanılmaktadır. Cümle-i ismiyye, zamir-i şahsi vb. gibi Arap ve Fars dili kurallarına uygun tamlamalarla yapılan terimler ise, Türkçenin dil bilgisi kurallarına göre düzenlenerek bugünkü terminolojideki yerini almıştır.

Tanzimat Dönemi’nde başlayan gamercilik, Arapçanın etkisi altında gelişmiştir. Dönemin başında yazılmış olan eserlerde Türkçe, Arapçanın kurallarına uydurulmaya çalışılmıştır. Kitaplarda Türkçe, Arapça ve Farsça dil özellikleri birlikte verilmiştir. Kelimelerin tasnifi hususunda birliktelik olduğu görülmektedir. Eserlerin yazarlarının şahsî düşüncüleri ve dili kendi yorumlayışlarına göre gruplandırma yaptıkları dikkate değer tespitler arasındadır.

Bir kuralın, birden fazla terimle gösterilmesi sorununa bu dönemde eserlerinde de rastlanmaktadır. “İsm-i cins” / “ism-i ‘ām”, “kināye” / “zāmir”, “cezir” / mādde’i aşliyye”, “zāmir-i temellük”/ “zāmir-i vaşfi”, “zāmir-i ibhām” / “zāmir-i mübheme”, “usul-i tankit” / “tenkit”, “tasğir” / “edāt-ı tasğir”, “şığa’i vücubiyye” / “fi’l-i vücubiyye”, “şığa-i muḳārebe” / “fi’l-i muḳārebe”, “şıfāt-ı şşāret” / “ism-i işāret”, “revābı” / “rābıta”, “rābıta’i sebebiyye” / “şığa-i şıla” , “mütemmin” / “mef’ul”, “müsnedün-ileyh” / “fā’il”, “müsned” / “mef’ul”, “müstakbel” / “istikbāl”, “maşdar-ı ta’cil” / “maşdar-ı isti’cāl”, “maşdar-ı istiḳāa’ t”

/ “maşdar-ı iktidari”, “kayd” / “ta‘ dil-i fi‘l” / “zarf”, “ism-i mādī” / “ism-i muṭlaq”, “ism-i ḥāş” / “ism-i ‘alem”, “ḥuruf-ı munfaşıla” / “ḥarf-i infişāl”, “ḥuruf-ı muttaşıla” / “ḥarf-i ittisal”, “fi‘l-i vaşfiyye” / “şıyğa-i sıla”, “fi‘l-i istikrāri” / “fi‘l-i istimrāri”, “edāt-ı rabṭ” / “rābiṭa”, “edāt” / “edevāt”, “adad-ı tabi‘i” / “adād-ı aşliyye”, “adād-ı rütbiyye” / “adād-ı vaşfiyye”, “adād-ı cezriyye” / “adād-ı kesriyye”, çalışmamızda tespit ettiğimiz terim farklılıklarıdır.

Bazı terimlerde ise, aynı terimle farklı kavram ve konuların anlatıldığı tespit edilmiştir. “İsm-i Mevsul” terimi “*Nev-Usûl Sarf-ı Türkî*”de “ki” bağlacı olarak tanımlanmışken, “*Mükemmel Osmanlı Sarfı*”nda “o, bu, şu” işaret sıfatları olarak açıklanmıştır.

Çalışma alanımızın tarihsel olarak sonlarına rastlayan dönemde yazılmış olan, Hüseyin Cahit’in 1908 yılında kaleme almış olduğu eseri “*Türkçe Sarf ve Nahiv*”de, zarfların ilk kez bir kelime türü olarak kabul ettiği ve kelime tasnifinde yer verdiği belirlenmiştir.

Kitapların bazıları sadece konu anlatmayı hedef olarak belirlemişse de ilgilendiğimiz dönemin sonlarına doğru yazılan eserlerde bol örneklere ve çalışmalara yer verildiği görülmüştür. Bu gramercilik anlayışının gelişmeye başladığının göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Adaklı, E. “Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi(1802-1864)’nin Mikyasu’l-Lisan Kıstasu’l-Beyan Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies*, V.6/3 Summer,2011,s.2017-2024.
- Ağar, E.M. “Türkçe Öğretiminin Tarihçesi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* (ISSN:1303- 5134), C.1, S.1, 2002-2004. 1-10.
- Akar,A. *Türk Dili Tarihi*, ÖtükenNeşriyat, İstanbul, 2005.
- Akyüz, Y. *Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler*, Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu’ndan Ayırbaşım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.501-513.
- Akyüz, Y. “Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler”, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2011, s 9-22.
- Altın,H. “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnaesive Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”,*İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:1,2008,s.271-283.
- Arı,G. “Türkiye’de Ana Dili Öğretim Programları”, Kuramdan Uygulamaya Türkçe Öğretimi, Yıldız, C. (ed.), II. Baskı, Pegem Akademi yayınları, Ankara, 2008.
- Atalay, B. *Divanü Lûgati’t-Türk Tercümesi* I.Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.
- Banarlı, Nihad,S. *Türkçenin Sırları*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2007.
- Baranoğlu, Ş. (2005)“Türkçede Ad Verme ve Tanımlama”, *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, cilt V, sayı 1, İzmir.
- Barın, E. ve Demir, C. *Türk Dil Bilgisi 1, Ses Bilgisi*. Öncü Kitap, Ankara, 2006.
- Başkan,Ö. “Terimlerde Özdeşleşme Sorunu”,
http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDA/1973_1974/1973_1974_8_Baskan.pdf

- Boz,E, ve Gülsevin,G. (Ed.)*Türkçenin Çağdaş Sorunları*,2. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara,2006.
- Böler,T. *Mehmed Râşid'in Rehnümâ-yı Lisân-ı Türkî'si Tanzimat öncesi ve Sonrası Türk Gramerciliğiyle İlgili Kavramlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- Cevad, M. *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilat ve İcrââtı , 19. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*. (Hzr. Taceddin Kayaoğlu), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.
- Çelebi, Durmuş, M. “Türkiye’de Ana Dili Eğitimi ve Yabancı Dil Öğretimi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, 2006, s.285-307.
- Çıkmaz, S. ve Mesut, R. “Anatomi Terimlerine Önerilmiş Türkçe Karşılıklardaki Yabancı Kökenli Terimlerin Analizi+”, *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 15 (3), 2008, s.175-179.
- Çiçek,A. “Türkçe Terim Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, *Erzincan eğitim fakültesi dergisi*, C.11,S.1, 2009,s.53-62.
- Deligönül, M. “Türkçede Terim Üzerine”,*Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*,C: XLV, S: 367, 1982, s.23-28.
- Demir,C. ve Yapıcı,M. “Ana Dili Olarak Türkçenin Öğretimi Ve Sorunları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, S.2, 2007,s.177-192.
- Demirel, D. *Osmanlı Devleti'nde Sultaniler ve İdadiler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2007.
- Demirkol, S. *İlköğretim 6,7 ve 8.Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Dilbilgisi Terimleri Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitim Ana Bilim Dalı, Elazığ, 2007.
- Dolunay,Salih, K. “Ana Dili ve Ana dil Terimleri”, *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(1),2013, s.32-37.
- Erbay, F. “Türkçe Sözlük’ün İlk ve Son Baskısındaki Batı Kökenli Kelimelere Dair”,

SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S: 11, s. 129-136.

Ercilasun, A. *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.

Erdoğan, S. *Ses Eğitimi'nde Terminoloji ve Temel Kavramlar Bazında Öğrenci Yeterliliklerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2008.

Ergin, N. O. *Türk Maarif Tarihi*, Eser Kültür Yayınları, İstanbul, 1977.

Ergün, M. ve Duman, T. "19. Yüzyılda Osmanlı Askerî Okullarının Ders Programları ve Ders Kitapları", 1996,
<http://www.egitim.aku.edu.tr/dersprog2.pdf>

Erözden,A. "Türkçe Dilbilim Terimleri Üzerine Sayıl Çözümlenmeler", *XX. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, İstanbul 2006, s.63-75.

Eser, G. "Türkiye'de Modern Bilimlerin Eğitiminde Mekteb-i Harbiye Örneği", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.13, S.2, 2012.

Gelişli, Y. *Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)*. Türkler. Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 15, s. 35-43, Ankara, 2006.

Göğüş, B. "Ana Dili Olarak Türkçenin Öğretimine Tarihsel Bir Bakış", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara,1971.

Gökalp,Z. *Türkçülüğün Esasları* (Baskıya hazırlayan: Mehmet Kaplan), Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1976.

Gökçe,H. *Selim Sabit (1829-1910) Mi'yârü'l-Kelam(Metin-İnceleme-Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Göktolga,O. "Bilim Terimlerinin Türkçeleştirilmesi", *Abant İzzet aysel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(8), 2004.

Görkem,İ. "Halk Şâirlerinde Türkçe Sevgisi", *Türk Yurdu / Türkçe'ye Saygı Özel Sayısı*, C. XXI, nr. 162-163, 2001,s.155-161.

- Gülensoy, T. *Türkçe El Kitabı*, Akçağ yayınları, Ankara, 2010.
- Gündoğan, Ali O. “Bilim Dili Olarak Türkçe”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1997, s.7–12.
- Güzel, A.(2010). *İki Dilli Türk Çocuklarına Türkçe Öğretimi (Almanya Örneği)*, Öncü Kitap, Ankara.
- Hamit,F. *Şemseddin Sami ve Nev-usûl Sarf-ı Türkî*, TDK Yayınları, Ankara,2009.
- Hatiboğlu, V. “Atatürk ve Terim Devrimi”, *Dil Yazıları I*, TTK Basımevi, Ankara, 1988.
- Hayta,N. “XX.Yüzyıl Başlarında Dârümuallimîn”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.29, no.5, s.1013-1022, 2009.
- Işıksalan,N. “İdadilerde Türkçe-Edebiyat Öğretimi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.8,1997.
- İlhan,E. “Mikyasu’l-Lisân Kıstasu’l-Beyan’daki Dil Bilgisi Terimleri”, *Turkish Studies*, V.2/2 Spring, 2007,s.192-216.
- İşcan,A. “İşlevsel Dil Bilgisinin Türkçe Öğretimindeki Yeri”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1, 2007,s.253-258.
- Kaplan,M. *Kültür ve Dil*, *Dergah Yayınları*, İstanbul, 2005.
- Karabacak,E. *Ahmet Cevdet Paşa Tertîb-i Cedîd Kavâid-i Osmâniyye*, TDK Yayınları, Ankara,2007.
- Karabacak,E. “Ahmet Cevdet Paşa’nın Dil bilgisi Kitapları Üzerine”, *Turkish Studies*, v.7/2, Spring,2012, 613-620.
- Karahan,L . ve Ergönenç, D. *Hüseyin Cahit Türkçe Sarf ve Nahiv*, TDK Yayınları, Ankara, 2000.
- Karahan,L . ve Gürsoy,Ü. *Tâhir Ken’ân Kavâid-i Lisân-ı Türkî*, TDK Yayınları, Ankara, 2004.
- Karaman, Burcu, İ. “Terim Oluşturma Yöntemleri”,*Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten – II*, Ulusal Hakemli Dergi, Şükrü Halûk Akalın (ed.), s. 45-58.

- Karataş,S. *Batılılaşma Döneminde Ders Program Değişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2002.
- Kazazoğlu, G. *Dilbilgisi Terimleri Sözlüklerinin Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2009.
- Kına, M. *Tanzimat Döneminde Eğitimde Çağdaşlaşma Hamlesi ve Öğretmen Yetiştirme Sistemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2006.
- Koç, R. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkçenin Öğretiminde Gelişmeler Ve Aşamalar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2006.
- Koç,R. "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Aydınlarının Türk Dilinin Eğitime ve Yapısına Bakışları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.33, Erzurum, 2007,s.11-25.
- Kodaman, B. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980.
- Korkmaz, Z. *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 1992.
- Korkmaz, Z. "Bilim Dili ve Türkçe", *Türk Dili*, S: 595, 2001, s.7-19.
- Korkmaz, Z. vd. : *Türk Dili Ve Kompozisyon*, Ekin Yayınları, Bursa, 2009.
- Köktekin,K. "Tanzimat Döneminde Yazılan Türk Gramerleri ve Abdullah Ramiz Paşa'nın "Lisan-ı Osmaniyenin Kavâidini Hâvi Emsile-i Türkiyedir" Adlı Eseri (Metin-İnceleme)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1990.
- Kültüral, Z. "Dil Bilgisi Terimleri Sözlükleri Ve Terimlerin Kullanımında Görülen Aksaklıklar", *Turkish Studies*, Volume 4/8 Fall 2009, s. 383-394.
- Levend, Âgâh, S. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 2. basım, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1960.
- Özbay,M. *TürkçeÖzel Öğretim Yöntemleri II*, Öncü Kitap,Ankara, 2007.

- Özbyay, M ve Melanlıoğlu, D. *Kelime Öğretiminde Örneklemenin Önemi ve Divanı Lügati 't-Türk*. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. C. 5. S. 10. 49-58, 2008.
- Özçam,Ç. “Türkiye Türkçesi İle İlgili Gramer Çalışmaları – Bibliyografya Denemesi-“, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.110,1997, s. 121-162..
- Özdemir, E. “Ana Dili Olarak Türkçe Öğretimi”, *Türk Dili, Dil Öğretimi Özel Sayısı*, 1983,18-30.
- Özkan, M . *Faruk K. Timurtaş Diller ve Türkçemiz*, Alfa Basım, Yayım ve Dağıtım, İstanbul,1996.
- Özkan,N. *Ahmet Cevdet Paşa Medhal-i Kavâ'id*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,2000.
- Özkan,N. *Ahmet Cevdet Paşa- Fuat Paşa Kavâ'id-i Osmaniyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,2000.
- Pilav, S. “Terim Sorunu Ve Eğitim Öğretimde Terimlerin Yeri Ve Önemi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.16, No.1, 2008, s.267-276.
- Sağlam,Musa,Y. “Türkçedeki Terim Sorunsalı”, *Türkbilig*, S.14,2007, s.168-176.
- Salman,R. *Selim Sabit'in Sarf-ı Osmanî Adlı Eserinin Çeviriyazısı-Terimler-Lügatçe-Metin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2008.
- Saritosun,N. “Türkiye Türkçesinde Bilim Dili ve Terim Sorunu”, *Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Nadiye SARITOSUN vd, İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları,S.1568, İstanbul, 1995.
- Sır, A. “Türkçede Batı Kaynaklı Kelimeler ve Unsurlar Sorunu”, *International Journal of Social Science*,V.6, I.8, 2013, s.969-982.
- Sinanoğlu,O. *Bir Nev-york Rüyası “Bye-Bye” Türkçe*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Şahin,A. vd.*Türkçe Öğretimi*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.

- Şanal, M. "Tanzimat Ve Meşrutiyet Dönemlerinin Pedagojik Formasyon Anlayışı", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2003, s.197-207.
- Tamkoç, F. *Manastırlı Mehmet Rıfat Mükemmel Osmanlı Sarfı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2008.
- Tarıkdaroğlu, A. *1928 Sonrası Türk Dil Bilgisi Kitaplarında Terimler Sorunu ve Çözüm Yolları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1994.
- Taştan, O. *Şeyh Vasfi'nin Nahv-ı Osmanî Adlı Eserinin İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2009.
- Toparlı, R. *İkinci Seneye Mahsus Mufassal Yeni Sarf-ı Osmanî*, TDK Yayınları, Ankara,2003.
- Toparlı, R ve Ilgın,A. *Mehmet Sadık Üss-i Lisân-ı Türkî*, TDK Yayınları, Ankara,2006.
- Toparlı, R ve Yücel,D. *Süleyman Hüsnü Paşa İlm-i Sarf-ı Türkî*, TDK,Ankara, 2006.
- Topçuoğlu, H. "Cumhuriyet Öncesinde Yazılmış Ders Kitaplarında Dil ve Edebiyat Öğretimine İlişkin Görüşler ve Uygulamalar", *TÜBAR*, Bahar, XIII, 2003, s.373-406.
- Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara, 2005.
- Uçan, A. "Türkiye'de Öğretmenliğin Meslekleşmesi", 2008, http://www.meb.gov.tr/belirliGunler/24kasim2011/ogretmenlik/ogretmenlik_meslegi.htm.
- Ürekli, F. "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, N.3, 2002, s.382-406.
- Üstten Uslu, A. ve Uzun, Y. "Türk Eğitim Sisteminde Türkçenin Yeri ve Önemi", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.30,S.3, 2010, s.939-954.
- Vardar, B. *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Abc Kitabevi, İstanbul, 1998.

- Vargelen, H. “Bilim Dili Olarak Türkçe”, *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi*, Yıl:2, Sayı:2, 2012, s.88-94.
- Varol, G. *Yükseköğretim Programlarına Yansımaları Açısından Grafik Tasarımın Günümüzdeki Terminoloji Sorunu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun, 2013.
- Vural, H ve Böler, T. Ahmet Vefik Paşa'nın Türk Diline Katkıları, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 46. 1-24. 2011.
- Yakıcı, A. vd. *Üniversiteler İçin Türk Dili Ve Kompozisyon Bilgileri*, Bilge Yayınları, Ankara, 2004.
- Yalçın, A. *Türkçe Öğretim Yöntemleri Yeni Yaklaşımlar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.
- Yamaner, Hale, N. *Türk Halk Oyunlarında Terminoloji Sorunu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.
- Yavuz, K. *Garib-Nâme*, I/1, I/2, TDK Yayınları, Ankara, 2000.
- Yavuz, S. ve Gürlek, M. “ İlköğretim-Ortaöğretim ve Yükseköğretimde Türk Dili Alanındaki Terim Farklılıkları I- Ses Bilgisi”, *Turkish Studies*, Volume 7/4, 2012, s.3235-3252.
- Yılmaz Barak, B. *Cümle Bilgisi Konusundaki Terim, Tanım ve Tasnif Farklılıklarının Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2008.
- Yumru, D. “ Terim Üretme(me) Sorunu”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.03, N.39, 2010, 10-19.
- Tarikdaroğlu, A. *1928 Sonrası Türk Dil Bilgisi Kitaplarında Terimler Sorunu ve Çözüm Yolları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1994.
- Zülfikar, H. *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

<http://osym.gov.tr/dosya/1-60296/h/2010ygsturkcetesti.pdf>

<http://osym.gov.tr/dosya/1-60611/h/2011ygssorulari.pdf>

<http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2012/OSYS/2012YGSSorular.pdf>

<http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2013/OSYS/24.03.2013%20YGS.pdf>